

B 127359

BULGARISZTIKAI KEREKASZTAL-BESZÉLGETÉSEK

БЪЛГАРИСТИЧНИ РАЗГОВОРИ
НА КРЪГЛАТА МАСА

BUDAPEST — БУДАПЕЩА

1988

B 127359

HUNGARO — BULGARICA 5.

BULGARISZTIKAI KERESZTAL-BESZÉLGETÉSEK
БЪЛГАРИСТИЧНИ РАЗГОВОРИ
НА КРЪГЛАТА МАСА

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Király Péter, Niederhauser Emil,
Nino Nikolov, Palotás Emil

РЕДАКЦИОННА КОМИСИЯ:

Петер Кирай, Емил Нидерхаузер,
Нино Николов, Емил Палоташ

Budapest — Будапеща

1988

A kerekasztal-beszélgetéseket a budapesti
Bolgár Kulturális és Tájékoztató Központ
szervezte és a beszélgetések anyaga is e
Központ anyagi támogatásával jelent meg.
Budapest,

Разговорите на кръглата маса са организирани
от Българския културно-информационен център,
като материалите от разговорите са издадени
с материалната подкрепа на същия център.

B 127359

ISSN 0237 – 8566

Készült a Kossuth Könyvkiadó Sokszorosító Üzemében—880982
Budapest VI., Révay u. 16.
Felelős kiadó: Pölöskei Ferenc

JATE Egyetemi Könyvtár

J000153510

Nino Nikolov

Előszó

A "Hungaro-Bulgarica" sorozat nem csupán megerősíti a bolgár és a magyar tudósok együttes munkájának hagyományát. Több ez annál, mivel feltárja az eddig be nem járt utak irányait a kollektív kutatások előtt a két nép kapcsolatai széles és sokszínű mezején a régmulttól egészen napjainkig. Másfél századdal ezelőtt Gattajay Gorove László tűzte ki mér földköveit az elmélyült és analitikus megismerkedésnek Bulgáriával és az idő viszontagságainak is ellenálló bolgár-magyar baráti kapcsolatoknak. Nehéz lenne felsorolni mind a bolgár, mind a magyar tudósok nevét, akik e valaha keskeny ösvényt széles uttá tágitották. De talán nem is szükséges, mivel a felsorolás nem lenne teljes - évente újabb nevek és újabb kutatások tágitják a bolgár-magyar kapcsolatok horizontjait, feltárják az évszázadokat átszövő gyökereit.

Példa erre a "Hungaro-Bulgarica" sorozat mostani, ötödik kötete, amelynek fókuszában Vaszil Levszki áll, a világon még nem eléggé ismert óriási alakja, az öt évszázados elnyomás elleni nemzeti felszabadító harc ideológusa és apostola. Egészen természetesen következik a bolgár nép sorsát meghatározó két történelmi esemény: az 1877/1878-as orosz-török, számunkra felszabadító háború és Bulgária azt követő egyesülése 1885-ben, amely spontán kifejezése a bolgár nép ellenállásának a nagyhatalmak törekvéseivel szemben, hogy meggátolják etnikai egységének megvalósítását, és így módon befolyási övezetet biztosítsanak maguknak a Balkán félszigetnek ebben a térségében.

Igaz, a budapesti Bolgár Kulturális és Tájékoztató Központban az eseményeknek szentelt kerekasztal előadásait bolgár tudósok tartották, de az általuk felvázolt kép korántsem lenne teljes magyar kollégáik elmélyült hozzászólásai nélkül. A néha órákon tartó közös viták viszont felrajzolták ezen események hatásának fő irányait a bolgár-magyar kapcsolatok további alakulásában is.

Mindez a két ország tudósai közt a rendszeres beszélgetések és viták új hagyományát erősíti meg eddig feldolgozatlan új témákban és a kétoldalu kapcsolatokban a fehér foltok pontos koordinátáinak tisztázását. E tevékenysége kezdeményezője és uttörője dr. Király Péter egyetemi tanár, egy sor magyar tudós örökségének folytatója, aki tovább építi a bulgarisztika széles útját Magyarországon és neveli a bulgaristák egész nemzedékeit. Felsorakozik mellette a Szlav Tanszék mostani vezetője, dr. Nyomárkay István, akiről nem állitható, hogy "új" ezen a területen, mivel kutatásai igaz irányjelzők a magyar bulgarisztika fejlődésében. Külön szeretném megköszönni dr. Niederhauser Emil egyetemi tanárnak, a MTA levelező tagjának mind a hosszú évek óta tartó, újat hozó hozzájárulásos tudományos tevékenységét a bolgár nemzet kialakulása és a bolgár történelem területén, mind a "Hungaro-Bulgarica" mostani, ötödik kötetének szerkesztését.

Fel újabb találkozásokra a kerekasztalnál, magyar bulgaristák és bolgár hungarológusok!

Нино Николов

Предисловие

Петият том от поредицата "Хунгаро-Булгарика" е не само ново потвърждение на традицията за съвместна работа на българските и унгарските учени. Повече е, защото открива и посоките на още неизвървяни пътища за колективни изследвания в широкото и многолико поле на взаимоотношенията между двата народа от древността до днес. Преди столетие и половина Ласло Горове Гатайаи пръв положи научните вежи на задълбоченото и аналитично запознаване с България и българо-унгарското общуване, устояло на посетителствата на времето. Трудно е да се изброят имената както на българските, така и на унгарските учени, направили от някогашната тясна пътека широк път. А може би не е необходимо, защото изреждането няма да бъде пълно – ежегодно нови имена и изследвания разширяват хоризонтите на българо-унгарските взаимоотношения, разкриват корените им, разсичащи столетията като златоносни жили.

Пример за това е и предлаганият пети том от поредицата "Хунгаро-Булгарика", в чийто фокус стои все още недостатъчно познатата по света исполинска личност на Васил Левски, идеолог и апостол на националноосвободителната борба срещу петвековното подтисничество. Съвсем естествено следват и две исторически, имащи определящо значение за съдбата на българския народ събития: Руско-турската, за нас освободителна война от 1877/1878 г. и последвалото го през 1885 г. Съединение на България, което изразява спонтанния отпор на българския народ срещу домогванията на великите сили да попречат на осъществяването на етническото му единство и така – да осигурят

своя зона на влияние в този район на Балканския полуостров.

Наистина, основните доклади на посветените на събитията кръгли маси в Българския културно-информационен център в Будапеща бяха изнесени от български учени, но картината за тях би била далече непълна без задълбочените изказвания на унгарските им колеги. А съвместните обсъждания – понякога продължаващи часове наред – очертаха главните насоки на въздействието на тези събития върху по-нататъшното формиране и на българо-унгарските взаимоотношения.

Всичко това е утвърждаване и на една нова традиция на системни разговори и обсъждания между учените от двете страни по досега неразработвани нови теми и изясняване на точните координати на белите петна в двустранните взаимоотношения. Инициатор и пионер на тази дейност е проф. д-р Петер Кирай, който – приел наследството на редица унгарски учени – продължава да строи широкия път на българистиката в Унгария и да възпитава цели поколения от българисти. До него се нарежда сегашният ръководител на катедрата по славянска филология д-р Ищван Ньомаркаи, за когото не може да се каже, че е "нов", тъй като изследванията му са верни вехи в развитието на унгарската българистика. Отделно искам да благодаря на проф. д-р Емил Нидерхаузер, член-кореспондент на УАН – както за дългогодишната му приносна научна дейност в областта на българската история и формирането на българската нация, така и за редактирането на настоящия пети том от поредицата "Хунгаро-Булгарика".

До нови срещи на кръглата маса, унгарски българисти и български хунгаролози!

VASZIL LEVSZKI SZÜLETÉSÉNEK 150. S AZ
1877/78-AS OROSZ-TÖRÖK HÁBORU KEZDETÉ-
NEK 110. ÉVFORDULÓJA

150 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА ВАСИЛ ЛЕВСКИ
И 110 ГОДИНИ ОТ ЗАПОЧВАНЕТО НА РУСКО-ТУР-
СКАТА ВОЙНА ОТ 1877/78 ГОДИНА

Nino Nikolov: Kedves Barátaink! Tisztelt Elvtársak! Egy nagy nép fiai az egész emberiség fiai is. Nagyon sok olyan bolgár név van, amely számomra igen drága, mint bolgár számára, de aligha van tisztább, szentebb, őszintébben hangzó név számomra Vaszil Levszki nevénél. Vaszil Levszki nélkül nem tudom elképzelni, hogyan nézne ki egy kortárs bolgár állampolgár. Nem tudom, hogyan alakult volna a bolgár ember politikai, állampolgári, kulturális, filozófiai gondolkodása, ha nem létezett volna a bolgár történelem ezen nagy alakja, Vaszil Levszki.

Levszkit azonnal össze lehet vetni Kossuth Lajossal - igaz, nagyon különbözőek, különböző korban éltek, de talán Petőfi Sándorral is. Mint a magyar irodalom egyik bulgáriai tolmácsolója nagyon örülök annak, hogy ez a két név, Kossuth és Petőfi neve széles körben ismert Bulgáriában. Elmondhatjuk: nincs olyan bolgár, aki ne ismerné ezt a két nevet. De kis fájdalommal kell megállapítanom azt, hogy Vaszil Levszki neve, sajnos, még nem örvend ilyen népszerűségnek Magyarországon. Ennek ellenére én úgy érzem, ki kell mondanom, hogy Vaszil Levszkit a magyarok nagyon megkedvelték.

A Bolgár Kulturális és Tájékoztató Központ éppen ezzel a céllal hívta össze történészeknek ezt a kerekasztal-beszélgetését, értekezését a bolgár szabadság apostola születésének 150. évfordulója alkalmából.

De mielőtt átadnám a szót a kerekasztal-beszélgetésünk vezetésére, először is engedjék meg, hogy mindannyiunk nevében tisztelettel köszöntsük Niederhauser Emil professzort abból az alkalomból, hogy a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta meg. Ezt meg-

előzően azonban hadd kérjem fel régi jó barátunkat, a központ egykori igazgatóját, Sztojan Radev elvtársat, hogy mutassa be a körünkben itt lévő bolgár vendégeinket. Nekem nagyon szerencsés és könnyű a helyzetem, hiszen Sztojan Radevet nem kell bemutatnom, itt körünkben mindannyian nagyon jól ismerik, régi barátunk. De a protokoll kedvéért hadd mondjam el, hogy a szófiai Bulgárisztikai Központ vezérigazgató-helyettese, nagyon sok könyvnek a szerzője, s itt, Magyarországon védte meg a történettudományok doktori disszertációját is, és mind-ezekben a műveiben, disszertációiban is, a bolgár-magyar évszázados kapcsolatokkal foglalkozik.

Sztojan Radev: Tisztelt Elvtársnők és Elvtársak! Hölgyeim és Uraim! Azt hiszem, a jelenlévő kollégáim is megengedik, hogy én is csatlakozzam a bolgár küldöttség nevében Nino Nikolov barátunknak a jókívánságaihoz, és mindannyiunk nevében nagy tisztelettel köszöntsük Niederhauser Emil egyetemi tanárt, aki már olyan magas tudományos intézmény, mint a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, tehát már akadémikus is. Mi különben már régóta levelező tagnak, sőt valamivel többnek tekintjük őt. Azt hiszem, szintén kollégáim hozzájárulásával, egyetértésével fejezhetem ki őszinte köszönetünket magyar kollégáinknak, magyar tudós barátainknak azért az érdeklődésért, amellyel más alkalommal is, most is érdeklődést tanusítottak a bolgár történelem olyan fontos évfordulóira, eseményei iránt, amilyen alkalomból ma is összejöttünk. Különösen fontos számunkra, hogy tudományos kutató tevékenységünkre is kiterjed ez az érdeklődés.

Nagy öröömre szolgál, hogy bemutatathatom jelenlévő jeles tudósainkat.

Konsztantin Koszev egyetemi tanár azok közé tartozik, akik hagyományosan emelik magasra a bolgár törté-

nettudomány zászlaját, hiszen édesapja, Koszev professzor mi a történettudomány pátriárkájának is tekintjük. Édesapja nemrég ünnepelte 80. születésnapját, mi pedig ünnepeltük őt ebből az alkalomból. Az ifjabb Koszev professzor tehát a szerzője az Önök előtt is ismert "Bismarck, a keleti kérdés, a bolgár felszabadulás" című monográfiának, valamint "Az 1876-os áprilisi felkelés története" című monográfiának és más könyveknek.

Sztefan Dojnov egyetemi docenssel együtt társszerzőként a közelmúltban adták nyomdába "A bolgár nemzeti forradalom" című monográfiát és "Bulgária felszabadulása" kéziratát. Jelenleg "A német közvélemény és a nemzeti kérdés" című munkáján dolgozik.

Nikolaj Gencsev egyetemi tanár a szófiai Kliment Ohridszki Egyetem Kultúrákutató Központjának a vezetője, valamint a kultúrtörténeti és elméleti tanszék vezetője. Ő a szerzője a "Franciaország és a bolgár nemzeti újjászületés", a "Bolgár megújulás", a "Vaszil Levszki" monográfiáknak és más könyveknek. Ugyancsak ő írta a "Társadalompszichológiai típusok a bolgár történelemben" című munkát. Jelenleg "A bolgár kultúra története" című könyve van nyomdában.

Sztefan Dojnov egyetemi docens, a Bolgár Tudományos Akadémia Történelemtudományi Intézetében tudományos főmunkatárs. Fontosabb munkái: "A bolgár felszabadító mozgalom a 19. század elején", "Az 1877/78-as felszabadító háború és a bolgár közvélemény" című könyv, valamint más művek. Jelenleg a 18. századi és a 19. századelejei bolgár áttelepülési mozgalmak kérdéseivel foglalkozik.

A jelenlévő többi bolgár barátunktól eltérően Sztefan Dojnov első alkalommal van Budapesten. Szeretném elmondani, hogy számunkra, mint magyar hazafiak számára nem volt nehéz megnyernünk őt a magyar ügynek.

Niederhauser Emil: Hölgyeim és Uraim! Kedves Barátaink! Csak azért mondtam néhány bolgár szót, hogy bolgár vendégeink, akiket köszöntöttem, közvetlenül értsék. Nagy megtiszteltetés számomra, hogy idehívtak, s ennek a nagyon nagy létszámú kerekasztal-beszélgetésnek a vezetését rám bízta. Természetesen nem kívánok hosszabban beszélni az egész témáról - ez az egyes előadásokból és hozzászólásokból majd nyilván kiderül -, csak szeretnék utalni egy mondatban arra, hogy a bolgár megújulás -, amelynek egyik legkiemelkedőbb, s talán valóban a legrokonszenvesebb személyisége Vaszil Levszki - erősen párhuzamba vonható a magyar történelemnek néhány korszakával. Mi nem szoktuk az egészet így egyben nemzeti megújulásnak nevezni, hanem a reformkor, az 1848-as szabadságharc, ezek a fogalmak, amelyekben mi gondolkodunk, de a dolognak a lényege a modern nemzet kialakulása, és ez alatt a mélyben a polgári átalakulás mind a két eseménymenetben közös, és azt hiszem, hogy a két eseménymenetnek éppen a közös, és természetesen óhatatlanul eltérő sajátosságait fogjuk a mai előadásokban megismerni.

Nikolaj Gencsev: Én harmadik alkalommal vagyok Budapesten. Szeretném elmondani: mindig úgy jön ki a lépés, hogy amikor itt vagyok, valami nagyon érdekes dolog történik az életemben. Első ízben, amikor a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem rektorának vendége voltam, tört ketté az én francia barátságom. Addig ha bárki megkérdezte tőlem, melyik az a város, ahova el szeretnék jutni, mindig Párizst mondtam. De amikor egy csinos hölgy, aki a bolgár nyelvet tanította a budapesti egyetemen, megmutatta nekem Budapestet, én rögtön meginogtam.

Második alkalommal 1976-ban voltam itt, amikor az áprilisi felkelés és Bulgária felszabadulásának centenáriuma alkalmából rendeztünk itt tudományos ülészakot.

Akkor két dolog fogott meg engem. Az egyik az, hogy megvalósult az ígéret, hogy a konferencia anyaga nyomtatásban is napvilágot lát. A másik dolog, amit nem felejtettem el, hogy én megkaptam az előadásomat egy olyan nyelven leírva, amely számomra úgy tűnt, hogy elolvashatatlan. Ennek ellenére - legalábbis úgy mondták nekem - megtudtam azt, hogy nagyon sok okos gondolat volt az előadásomban.

A harmadik nagyon örvendetes, kedvező alkalom, hogy rezümében bemutatthassam Önöknek kutatásaim igen kis részét Vaszil Levszkire vonatkozó kutatásaimból. Itt egy szintén nagyon intim dolog van, amit szeretnék Önökkel megosztani, és ezzel be is fejezem a felszólalásomat, mégpedig az, hogy a teremben négy egyetemi hallgatóm van jelen. Az egyiket én kérdeztem, vizsgáztattam pontosan Vaszil Levszkiről. Ez nagyon kellemetlen számomra, mert a rövid kis értekezésemből talán meg fogja tudni azt, hogy én mennyire lemaradtam.

GENCSEV, NIKOLAJ

VASZIL LEVSZKI - BULGÁRIA FIA ÉS A
VILÁG POLGÁRA

Vaszil Levszki a nemzeti történelem egyik legnagyobb alakjaként, a török uralom ellen irányuló bolgár felszabadító forradalom első politikusaként és szervezőjeként él a bolgárok történelmi emlékezetében.

Levszki a nemzeti újjászületés korában és az oszmán uralom utolsó évtizedeiben jelent meg a történelem színpadán. 1837-ben született a pontosan a bolgár földek közepén fekvő, korábban jelentős ipari központban, Karlovo városában. 24 éves koráig a szopoti monostor diakonusa volt. 1861 után bekerült a felszabadító mozgalom soraiba, aktív részt vállalt a Törökországgal való forradalmi leszámolásra irányuló minden kísérletben. Fokozatosan levonja a tanulságokat a múlt leckéiből és a XIX. század 60-as éveinek végétől a felszabadító forradalom első számú ideológusa, stratégiája és szervezője lesz.

Milyen volt az a történelmi környezet, amely Levszkit a bolgár forradalom csúcsára emelte?

A XIV. század végén a többi balkáni népekkel együtt a bolgárok is török alattvalóságba kerülnek. A bolgár földeken közel öt évszázadon keresztül áll fenn a török uralom, a gazdasági tehetetlenség, a szociális visszafejlődés és a kulturális-szellemi rezignáció kora. A XVIII. század kezdetétől azonban, Görögországhoz, Szerbiához, Havasalföldhöz és más balkáni országokhoz hasonlóan, Bulgáriában is elkezdődik a nemzeti megújulás, újjászületés kora. Új társadalmi erők jelentkeznek, min-

denek előtt a nemzeti burzsoázia, amelyek többé már nem tudnak megbékélni a rabság rendszerével. Gyors ütemben megújul a gazdasági élet. Erőtéljes nemzeti művelődési és kulturális mozgalom bontakozik ki, amely egy évszázadnyi idő alatt megteremti a bolgár megújhodáskori értelmiség első nemzedékeit. Megteremtődnek az ujbolgár irodalom, a képző-, színház- és zeneművészet alapjai, megújul a nép mindennapi élete is. A szellemi folyamatokban fontos helyet foglal el az egyházi felszabadulási mozgalom, amely 1870-ben azzal ér véget, hogy a bolgár egyház kiszakad a konstantinápolyi patriárka fennhatósága alól.

A gazdasági, szociális és kulturális-szellemi változások eredményeként a XVIII. és XIX. században az ujbolgár nyelv és az össznemzeti tudat alapján, természetes etnikai határain belül végbemegy a bolgár nemzet kialakulása. S ez a nemzet, amely a XIX. század közepén több mint 4,5 millió főt számlált, többé már nem tudott megmaradni a szétesőben levő Oszmán Birodalom keretein belül. Kitartóan hozzájárított az idegen rabság lerázásához és az egykori bolgár államiság helyreállításához.

A bolgárok hosszan tartó politikai és fegyveres harcot folytattak nemzeti felszabadulásukért. Az oszmán uralom első évszázadaiban ez a harc néhány nagy, de eredménytelen felkelésben jutott kifejezésre. A XVIII. században a bolgárok aktívabban vesznek részt az osztrák-török és orosz-török háborúkban, a század második felében saját felkelő csapataikkal tevőleges részt vállalnak a zendülésekben. Később, a XIX. század elején, az oszmán rabtartó elleni közös küzdelem eszméjétől vezettetve, tömegesen vesznek részt a Cheteriában és az 1821-1828-as görög felszabadító forradalomban. A 30-as és 40-es években felkelési megmozdulások sorozata következik Tírnovóban, Szilisztrában, Vidin környékén és

a nyugati bolgár végeken. De az eddig felsorolt felszabadulási kísérletek ösztönösek, szervezetlenek voltak, nem rendelkeztek egységes eszmei platformmal, világosan meghatározott politikai stratégiával és közös vezetési központtal.

Az 1853-1856-os krími háború után, amikor a történelem napirendre hozta a nemzeti felszabadulás kérdését, a bolgár kérdés megoldására több ideológiai koncepció alakult ki. Az első koncepció a törökbarát reformistáktól származott. Ők úgy vélték, hogy Bulgáriának az Oszmán Birodalom kereteiben kell maradnia és hatalmas etnikai, gazdasági és kulturális potenciálját felhasználva békés úton kell önálló államként elkülönülnie. Ez a koncepció nem vette figyelembe azt a körülményt, hogy a birodalom társadalmi-politikai struktúrája fejlődésképtelen volt és fegyveres úton történő felszámolása nélkül nem teremthetnek meg a balkáni népek normális fejlődéséhez szükséges feltételek.

A második koncepció a politikai konzervativizmus képviselőinek a koncepciója volt. Ők általában külföldön élő nagykereskedők voltak, akik úgy vélték, hogy a bolgároknak nincs meg a saját erejük a rabság lerázására és a Keleti kérdés ellentmondásainak feloldására. A konzervatív politikusok különböző csoportosulásai ezért az idegen katonai erőre támaszkodás mellett kardoskodtak, s vagy Oroszországra, vagy Angliára, vagy pedig Franciaországra számítottak.

A harmadik koncepciót a politikai liberalizmus képviselői védelmezték. Ez egy olyan konformista tézis volt, amely szerint minden eszközt, békés és fegyveres, belső és nemzetközi eszközt fel kell használni egy dualisztikus bolgár-török birodalom létrehozására, amit a végleges felszabaduláshoz vezető lépcsőfoknak tekintettek.

Az eddig említett mindhárom koncepció a felszabadi-

tó mozgalom kezdeti gyengeségét tükrözi, az oszmán uralomtól való évszázados félelmet, valamint a hit hiányát a bolgár nép erejében, amely nem tudja egyidejűleg fegyveresen összezuzni a Török Birodalmat és megoldani a nagy európai és balkáni ellentéteket saját szabadsága kivívásához.

A bolgár felszabadító mozgalom ezen kiegyezésem, konzervatív és kompromisszumos irányzataival szállt szembe egy negyedik eszmei irányzat - a bolgár forradalmi demokratizmus fiatal radikálisainak pártja. A forradalmi demokratizmus ideológusai és politikusai között találjuk Georgi Rakovszkit, a nagy bolgár politikust, Ljuben Karavelovot, az író és Hriszto Botevet, a legnagyobb bolgár költőt. De politikai éleslátásával magasan kiemelkedik közülük Vaszil Levszki.

A mult eltévelyedéseitől megszabadulva jut el Vaszil Levszki annak a felismeréséhez, hogy a bolgár felszabadulás egyedül az önálló és kompromisszumoktól mentes forradalom útján érhető el. A forradalmi akciónak az egész nép ügyének kell lennie. Ezt össznépi felkelésként kell előkészíteni és megvalósítani, amely csak győzelmes befejezése útján biztosíthatja a szabadságot és garantálhatja a történelmi jogokat a bolgárok, valamint a többi balkáni nép számára. De, elődeitől eltérően, Levszki jól tudta, hogy a felkelés nem lehet véletlen körülmények terméke vagy más országok fegyveres cselekményeinek folytatása. A felkelést egy belföldi forradalmi szervezetnek kell előkészítenie, amelynek minden városban és minden faluban saját alegységei vannak, s amely képes a nemzet minden energiájának mozgósítására és a döntő győzelem kivívásához szükséges fegyveres eszközök biztosítására.

Vaszil Levszkinnek mint a forradalom ideológusának és stratégiájának a meglátásai világosan megmutatkoznak

a keleti kérdésről készített elemzésében és a nemzeti forradalom külpolitikai kérdéseinek kidolgozásánál. Levszki eléggé jól megértette, hogy a nagyhatalmak saját politikai érdekeiknek megfelelően járnak el a Keleten, s hogy a bármelyik nagyhatalomra való hagyatkozás nem a balkáni népek érdekeinek megfelelő megoldást fog hozni a bolgár és a balkáni kérdésekben. De ezzel együtt ő síkra szállt az európai Nyugat reformpolitikája, valamint Oroszország meleg tengerek felé terjeszkedési törekvése által kínált lehetőségek kihasználása mellett is. De a bolgároknak minden körülmények mellett csak a saját erejükre szabad számítaniuk. Számára ez volt az egyetlen és első feltétel a felszabadító harc reális kiemeléséhez.

Vaszil Levszki ragyogóan kidolgozta a balkáni viszonyok problémáit is. A balkáni felszabadítási mozgalmak legkiválóbb alakjaihoz hasonlóan Levszki is megértette, hogy a dühödt nacionalizmus megosztja a balkáni népek erejét a közös ellenséggel szemben, a nagyhatalmi ambíciók könnyű zsákmányává teszi őket az Oszmán Birodalom örökléséért folytatott konkurenciában. Éppen ezért ő elveti elődeinek a balkáni föderációra vonatkozó terveit és a politikai szervezkedés egy magasabb formáját - a balkáni köztársaságot javasolja a balkáni népeknek. De szerinte a balkáni népek közös köztársaságát csak úgy lehet megteremteni, ha a Balkánon felszámolják a monarchikus intézményeket, ha leküzdik a középkori konzervatív erőket és minden balkáni országban kialakítják a politikai demokrácia rendszerét. Levszki a politikai demokráciára és a balkáni megértésre alapozta reményét, hogy az értelmetlen balkáni nemzeti szenvedélyekkel túlzusfolt augeiasz-i istállókat ki lehet takarítani.

Vaszil Levszki nem csupán ideológusa és stratégája volt a forradalomnak, hanem felülmulhatatlan szerve-

zője is. A bolgár történelmi emlékezet csak őt ruházta fel a forradalom apostola jelzővel.

Vaszil Levszki életének nagy ügye volt a bolgár felszabadító mozgalom központjának áthelyezése az ország belsejébe külföldről, ahol elkerülhetetlenül a külföldi idegen érdekek gyámsága alá kerül. Ily módon akarta a felszabadulás ügyét egy elit és élcsapat akciójából az egész bolgár társadalom sorskérdésévé tenni. És 1869-től kezdve egészen az 1873 februárjában bekövetkezett haláláig megszelídíthetetlen energiáját Levszki a Belföldi Forradalmi Szervezet kiépítésére fordította, ennek központja Lovecsben volt. Irányításával a városokban és a nagyobb falvakban bizottságok alakultak, amelyekben minden társadalmi réteg képviselve volt. A forradalmi bizottságokkal párhuzamosan Levszki titkos-rendőri hálózatot is kialakított, amely a felszabadítási szervezet hirszerzésének szerepét töltötte be. Titkos, konspiratív postát is szervezett, amely a jelszavak és a futárszolgálat szigorú rendszerén keresztül biztosította a központ kapcsolatát a forradalmi perifériákkal.

S miután 1871 elejére ez a szervezet kialakult, Levszki teljes hangerővel e szervezet nevében kezdett beszélni és azt kívánta, hogy minden emigráns központ vesse magát alá e szervezet akaratának. Ekkor írta meg és hozta nyilvánosságra a Belföldi /vagy Belső/ Forradalmi Szervezet alapszabályzatát, a bolgár forradalom legfelsőbb szervének nyilvánítván a szervezetet, meghatározta belső struktúráját és bonyolult kapcsolatait a felszabadítási mozgalom egyéb központjaival. 1872-ben Levszki egy másik nagy feladatot teljesített - egyesítette a belföldi szervezetet az emigráns központokkal. Ugyanezen év májusának elején Bukarestben megalakult a Bolgár Forradalmi Központi Bizottság, amelynek elnökévé Ljuben Karavelovot választották meg. A bolgár forradal-

márok közgyűlése Levszkit a belföldi szervezet legfőbb vezetőjének nevezte ki és a központi bizottságával azonos jogokkal ruházta fel. S Levszki késedelem nélkül visszatért az országba, hogy hozzájárasson az eljövendő felkelés közvetlen előkészítéséhez. Néhány hónap leforgása alatt sikerült kibővítenie a bizottságok hálózatát, megyei forradalmi bizottságokat alakított és a forradalmi terror rendszerén keresztül megkezdte az eszközök gyűjtését az eljövendő döntő harcokhoz. Ezen emlékeztető akció során, tragikus körülmények mellett a török rendőrség tudomást szerzett a konspiratív szervezetről. Az emigránsok Karavelov személyében a felkelés azonnali elkezdését követelték, de Levszki nagy szervező és nem kalandor volt. Nem kívánta céltalanul kockára tenni a nép vérért, miután a forradalom győzelmes kimenetelének minden feltétele nem volt szavatolva. S ő az önfeláldozás útját választotta. Úgy döntött, feláldozza magát, hogy elszigetelt akciókkal ne kompromittálja az elkezdett ügyet. S valóban, 1872 decemberében Lovecs városában elfogják, Szófiában török bíróság elé állítják, halálra ítélik és 1873. február 19-én a város környékén felállított bitófán végzi életét.

Vaszil Levszki forradalmi eszméin és apostoli tevékenységén túl a jövőre vonatkozó zseniális meglátásával is fennmarad a bolgár történelemben.

Bulgária és a Balkáni eljövendő berendezkedésére vonatkozó politikai vázlata rendkívül pontos jellemzést ad arról a tirannus-despotikus rendszerről, amelyet az Oszmán Birodalom a balkáni földeken kialakított, arról a rendszerről, mely tagadta az emberi személyiség szent jogait, és megakadályozta a népek előrehaladását a társadalmi és szellemi progresszió útján. Ezért vélte Levszki, hogy: "Egy közös forradalommal gyökeresen át kell alakítani a jelenlegi despotikus államrendet és demokra-

tikus köztársasággal /népigazgatással/ kell felváltani. Ugyan ezen a helyen, amelyet őseink a fegyver erejével és szent vérükkel váltottak meg, s ahol ma török keszadzsik és janicsárok embertelenül dühöngenek, és ahol az erő joga uralkodik, az igazság és a szabadság templomát kell felemelni és a török csorbadzsi uralom adja át a helyét az egyetértésnek, a testvériségnek és a tökéletes egyenlőségnek minden nemzetiség között. Bolgárok, törökök, zsidók és mások egyenjogúak lesznek minden vonatkozásban, mind a hit, mind a nemzetiség, mind az állampolgári állapot, mind bármi más tekintetében. Mindenki egy közös törvény alá kerül, amelyet az összes nemzetiség legfőbb akarata fog megválasztani".

A francia felvilágosodás eszméinek és a francia nemzetgyűlés által 1789-ben az emberi és állampolgári jogokról elfogadott charta szellemében és a társadalmi viszonyok sajátmaga elvégezte elemzésének eredményeként Levszki a következőképpen alakította ki az eljövendő köztársaság elveit:

1. A legfontosabb, az alapvető, a mindenütt kihangsúlyozott első elv a népek egyenjogúsága, a nemzetek és a nemzeti kisebbségek egyenjogúságának elve. Levszki ideológiájában ez az eszme a bolgár nép történelmi létéből, demokratikus erényeiből és a bolgár nemzeti szellemnek a más népek kultúrája, földje, történelmi hagyományai és törekvései tiszteletét igazoló jellemvonásából levont általánosítás;

2. Az eljövendő bolgár köztársaság másik alapelvét Levszki a nemzeti érdekek történelmi realizálásával, azokkal a garanciákkal köti össze, amelyeket a bolgár társadalom fog kapni, hogy meg tudja védelmezni saját természetes történelmi, etnikai, kulturális és morális jogait. Ebből a második elvből következik Vaszil Levszki elfordulása a nacionalizmustól, amely más népek jogainak

megkárosítását tűzi ki célul, attól a balkáni nacionalizmustól, amely annyi sok szerencsétlenséget hozott a balkáni Délkeleten élő népeknek;

3. A Vaszil Levszki által elképzelt jövőendő köztársaságot úgy kell kiépíteni, hogy reálisan meg tudja védeni a nép és a személyiség jogait. Levszki mindenütt erőteljesen hangsúlyozza: "Bulgáriában nem lesz király, hanem népigazgatás és mindenki megkapja a magáét", "fajra, nemzetiségre és hitre való tekintet nélkül minden ember egyenjogú lesz állampolgári vonatkozásban". Így lesz Levszki a bolgár forradalom legnagyobb, legfontosabb eszméjének - a reális politikai rendszer által garantált állampolgári és politikai egyenjogúság eszméjének a hirdetője. Halálos ellensége ő minden középkori előjognak, a következetes demokratizmus végletekig odaadó követője és nem véletlen, hogy az ember jogaiért, az emberek jogaiért áldozta fel életét;

4. A jövőendő köztársaságnak, Levszki szerint, a demokrácia szellemében kell szabályoznia a hatalom és az állampolgárok közötti viszonyokat. A köztársaságnak demokratikus úton kidolgozott, a társadalom minden tagjára egyformán kötelező szigorú törvényességre kell épülnie. Mindenki "egyazon tiszta és szent törvények alatt fog élni..., egy közös törvény alá kerül, amelyet az összes nemzetiség legfőbb akarata fog megválasztani". A törvényesség garanciájaként Levszki a hatalom három formájának, a törvényhozói, a bírói és a végrehajtói hatalom elválasztását tervezi, valamint a legsúlyosabb büntetést irányozza elő azok számára, akik valamilyen módon totalitárius rezsim kialakítását próbálják meg;

5. Az ötödik alapelv, amelyre Levszki szerint a jövőendő köztársaságnak alapulnia kell a vallási türelem elve, mely kizár bármilyen vallási, egyházi vagy egyéb megkülönböztetést, bármilyen erőszakot az emberi lelki-

ismerettel szemben.

Levszki eszméi a jövő világaról ily módon határozot-
tan kirajzolódnak. "A szent és tiszta köztársaság", ame-
lyet létre akar hozni, az európai politikai gondolkodás
legnagyobb vívmányaival összhangban épül fel. A köztár-
saságban a hatalom a nép kezében lesz és a népképviselők
fogják gyakorolni, a területén élő nemzetiségek egyenjo-
gúságának tiszteletben tartása mellett. A köztársaság
garantálja a nemzet történelmi jövőjét azzal, hogy meg-
teremti a szabad gazdasági és kulturális fejlődés felté-
teleit. A köztársaság örökös a nép állampolgári és po-
litikai jogai fölött, védelmezi az emberi személyiségi
jogokat egy széleskörű demokratikus törvényhozás útján.
Szavatozza a vallásgyakorlás és a lelkiismeret szabad-
ságát.

Összeségében tekintve Levszki politikai eszményképe
a polgári-demokratikus köztársaság, vagyis az, amit Eu-
rópa már elért. De Levszki politikai ideológiájának fi-
gyelmesebb elemzéséből megtudhatjuk, hogy a jövő társ-
adalom általánosan elfogadott, korábban uralkodónak te-
kintett modelljében ő jelentős korrekciókat is végrehaj-
tott. Itt mindenekelőtt a demokráciához, és pedig a demo-
kráciához nem mint utópiához, hanem a nép jogainak reá-
lis garanciáját jelentő demokráciához való végtelen ra-
gaszkodását említjük meg. A társadalmi struktúrák fejlő-
dése a későbbi időkben igazolta, hogy ezzel az elvével
ez a zseniális ember egy már szinte emberfölötti törté-
nelmi intuicióhoz jutott el, mivel a történelem bebizony-
ította, hogy csupán a demokratikus elvekre épülő tár-
sadalmak és államok tudják megteremteni az ember bioló-
giai, szociális és pszichikai szükségletei legteljesebb
kielégítéséhez elengedhetetlen társadalmi feltételeket.

Levszki ideológiájának nagysága abban is áll, hogy
demokratikus elveit ő a többi balkáni nép körében is el

akarja terjeszteni, hogy eljusson egy közös balkáni politikai köztársaság győzelméig, amely gyógyírt tudna adni az elmaradott és lassú balkáni fejlődés bajaira, a népek közötti testvériség, egyetértés és tökéletes egyenjogúság jelszavát tűzné zászlajára, létrehozná az általános és szavatolt demokrácia társadalmát. S pontosan ebben mutatkozik meg az Apostol általános emberi és kozmopolita szelleme, a világ polgárának jellemvonásai, amelyeket egytől egyig demokratizmusa, "az igaz szabadság templomának" felépítésére vonatkozó vágya tesz nemessé.

Vaszil Levszki ideológiájának másik alapvető jegyét következetes humanizmusában, az emberre és a társadalomra, saját kifejezése szerint az emberi személyiség isteni rendeltetésére vonatkozó nézeteiben vehetjük észre. Levszki számára a legfontosabbak az emberi személyiség jogai, amelyeket a társadalom minden eszközzel, a politikai hatalom pedig saját felépítésével, szervezetével szavatol. Levszki nem ismer el semmilyen, nemzetségből, vér szerinti származásból, fajból, nemzeti hovatartozásból, előjogokból vagy mentességekből eredő különbséget. Ha egyenlő az isten előtt, az embernek a törvény előtt is egyenlőnek kell lennie, a törvénynek pedig szavatolnia kell az emberi személyiség önmegvalósításához szükséges társadalmi feltételeket. Levszki emberkonceptiója nélkül, következetesen humanista elmélete nélkül, az ember nevében történt önfeláldozása nélkül soha nem nyerhetünk igazi képet e nagy személyiség valóságos dimenzióiról, ezért szeretném kiemelni, hogy Levszki nem csupán azért nagy, mert következetes forradalmár volt, nemcsak azért, mert elvitathatatlan tehetség volt mint a felszabadítás ügyének szervezője, hanem főleg abban rejlik nagysága, hogy létrehozta az emberi személyiség létszükségleteinek megfelelő, igazságos jövő világának eszményét.

A bolgárok más tulajdonságaiért, végtelenül nemes emberségéért is tisztelik és szeretik a szabadság Apostolát. Levszki egy nagy reneszánsz személyiség, egy, az idő által nem korlátozott romantikus alak, akinek minden lépésénél végtelen életszeretet és életöröm sugárzik. A legnehezebb körülmények mellett is, ahogyan azt kortársai tanúsítják, szeretett dalolni, szeretett szilaján beállni a körtáncba, kedvvel énekelt a templomokban, s ugyanakkor rendkívül kiegyensúlyozott lelkülete volt, ami főleg a szabadság ügyéért való önfeláldozásában nyilvánult meg. Levszki másik jellemző vonása az önmegtagadás volt. Ezt életének minden lépésével és halálával is tanusította. "Én a felszabadulás áldozatának ígértem el magam a hazának, nem pedig azt, hogy valaki akarok lenni" - ismételte gyakorta. Az önmegtagadás nála az ügy iránti végtelen odaadással párosul, gondolatait és törekvéseit semmi sem tudja eltéríteni a szabadság ügyétől.

A bolgár történelem legbüszkébb férfija közmondásos keresztényi szerénységével és a nemes aszkétizmussal határos igénytelenségével is fennmaradt a nemzedékek emlékezetében. E tulajdonságai határozták meg az emberekhez való viszonyát is. Rendkívüli, már-már legendás bátorságát is az Apostol e tulajdonságai alapozták meg. Bátorsága - történelmi bátorság: szakítani a régi dogmákkal és megalkotni egy új világ eszméit; bátorsága - politikai bátorság: szembe szállni egy hatalmas birodalommal és még hatalmasabb pártfogóival, s végül személyes bátorság is - állandóan rejtekhelyeken, üldöztetve élni és sértetlenül kikerülni a legnehezebb helyzetekből. E bátorság gyökereit e csodálatos ember idealizmusa jelenti, mely végig kísérte egész életét egészen a szófiai bitófáig.

Levszki pszichikai portréjának fontos vonását jelenti emberszeretete is. Mercia Macdermot angol író nő helye-

sen állapítja meg róla, hogy "az ő küldetése az volt, hogy az egész népet a poklokból a fényre vezesse, de ha az úton enyhíteni tudott volna az általános emberi szenvedésen csupán egyetlen lélek fájdalmának csökkentése útján, megállt volna, hogy megtegye ezt, s olyan együttérzéssel és készséggel, amelyek talán legjellemzőbb tulajdonságai".

De Levszki ezen emberi, humánus, reneszánsz érzései mellett fel kell figyelnünk azon tulajdonságaira is, amelyek abból adódnak, hogy nagy gondolkodó, nagy tehetség volt. Ezek a tulajdonságok világos és megalkuvást nem tűrő gondolatában, szellemének fedhetetlen fegyelmezettségében, elemzéseinek pontosságában, szervezői képességében, a jövő megsejtésében nyilvánulnak meg. S még sok személyes tulajdonságát sorolhatnánk fel - takarékosság, puritán magatartás, megfontoltság, pontosság, stb. Levszki személyes tulajdonságai a legragyogóbban a bírósági tárgyalás során mutatkoztak meg, amelyre 1873 elején a szófiai konakban került sor. Láncra verten, árulóktól fenyegetetten, keleties álnokságtól provokáltan is büszke és megfélemlíthetetlen marad, lépésről lépésre feltárja a vád ellentmondásait és megérteti a bírákkal, hogy nem egy közönséges forradalmárral van dolguk, hanem olyan férfival, akit a történelem rendeltetése küldött. S talán az sem volt véletlen, hogy Levszkit vállra vetett katonaköpenyben engedték be a tárgyalásra. Mintha a bírák hangsúlyozni akarták volna, hogy egy katonára, a szellem és az ügy egyik lovagja fölött ítélkeznek.

Levszkinek a forradalomra és a jövő világára vonatkozó meglátásai, a nemzeti forradalom vezetőjének apostoli tulajdonságai és személyes erényei miatt a bolgárok történelmi emlékezetében a halhatatlanság szimbóluma lett, legendává lett. Nem véletlen, hogy nálunk a gyer-

mekek, amikor még alig ejtették ki a "mama" szót, már hallanak Vaszil Levszkirol. A büszke királyokról és szépséges Hamupipókékról, a csodálatos távoli földekről mesékkel együtt a fiatal bolgárok lelkületében legendaként kialakul a karlovói Apostol képe is. Később az iskola folyosó falán találkoznak képével, majd remegő térdekkel szavalják Vázov róla írt verssorait, lelkük itatóspapírként issza magába minden egyes szavát, életének minden lépését. S mikor felnőnek, a legjobbak Vaszil Levszkit választják maguknak eszményképül.

De Vaszil Levszki nem csak Bulgáriáé és a bolgároké. Igazuk van azoknak a külföldieknek, akik ismerik életét és életművét, amikor úgy vélik, hogy ha Levszki egy nagyobb országban élt volna és egy ismertebb nyelven írt volna, akkor nevével a XIX. század legnagyobb szabadságharcosainak sorában találkoznánk.

Niederhauser Emil: Nagyon köszönöm Gencsev professzornak ezt a nagyon érdekes, s azt hiszem, a mi számunkra talán a legérdekesebben ható, Levszkinék az egyéni tulajdonságait, emberi nagyságát megmutató előadását.

° Sztefan Dojnov: Hallották, hogy én először vagyok Budapesten. Mondják, hogy a városokat úgy kell nézni, mint a képeket megfelelő világításban. Én esti fényben láttam Budapestet, de ez a forró budapesti est, biztosíthatom Önöket, számomra feledhetetlen lesz. Egy sajátos ritmusú város, egy olyan belső fényt magából kisugárzó város, amelyet az ember inkább a szívével érez, mint a szemével. Olyan érzésem van, hogy jobb emberként, az emberekbe vetett nagyobb hittel és bizalommal térek majd vissza innen.

Értekezésemben Levszkit mint a múlt század hetvenes évei politikai mozgalmainak jelentős ideológusát szeretném bemutatni.

DOJNOV, SZTEFAN

A FORRADALOM NAGY IDEOLÓGUSA, POLITIKUSA
ÉS SZERVEZŐJE

A bolgár nemzeti forradalmi mozgalom létrejötte és fejlődése bonyolult és hosszantartó folyamat. A folyamatot a megújhodáskori bolgár társadalom szociális-gazdasági és politikai helyzete határozta meg, ám egyidejűleg erős hatást gyakorolt rá több külső erő is - így a balkáni és az európai nemzeti felszabadító mozgalmak, a kialakulóban levő új osztályoknak a társadalmi felszabadulásért vívott küzdelmei, stb. Ismeretes, hogy külföldi eszmék és forradalmi struktúrák átvételével és adaptálásával a bolgár felszabadító mozgalomban már Georgi Sz. Rakovszki próbálkozott. Kitűnő publicisztikai írásaiban, valamint a "Terv Bulgária felszabadítására" c. közismert művében a korabeli görög és szerb forradalmi eszmék erős hatása érezhető.

Nem kivétel ebben a vonatkozásban Ljuben Karavelov sem. Eszmei fejlődésének kezdetén az u.n. szlávbarátok /szlavjanofilek/ és a XIX. századi 50-60-as évek haladó orosz gondolkodóinak hatása alatt áll, szerbiai tartózkodása idején pedig az Omladina nevű forradalmi szervezet köré tömörült közéletti személyiségek radikális eszméi is lelkesítik.

Hriszto Botev világnézetének kialakulása szintén erős külföldi hatások alatt megy végbe. Az oroszországi forradalmi demokraták eszméin kívül vonzódást mutat a

francia utópista szocializmus iránt is, melynek legfőbb elképzeléseit a bulgáriai feltételeknek megfelelően alapvetően átdolgozza.

A megújulás korának egyetlen forradalmi demokratája, aki általánosságban bolgár talajon állva nőtt fel a forradalom vezérévé, Vaszil Levszki volt. Nem kétséges, hogy Szerbiában és Romániában, ahol emigráns életének nagyobb részét töltötte, ő is érdeklődött az akkor divatos külföldi forradalmi tanok iránt. De a szabadság Apostola akkor is elsősorban bolgárok közegeiben élt és dolgozott, a bolgár forradalmi mozgalom feladataival és problémáival élt. S talán a politikai gondolkodás fejlesztésében szerzett nagy érdemeivel együtt éppen ezek a tények fokozzák az érdeklődést a bolgár nemzeti forradalom ideológiájához és szervezéséhez való hozzájárulása iránt.

x

x

x

Vaszil Levszki, aki elválaszthatatlan egységgé ötvözte magában a forradalom ideológusát és stratégiáját a szervezőjével és az úgy odaadó hívével, új, tágas útra vezette a nemzeti felszabadító mozgalmat. Miután mélyrehatóan értékelte rabságban sínylődő honfitársainak az oszmán feudális hatalom elleni hosszas küzdelmeit, több olyan új eszmét fogalmazott meg, amelyek eladdig nem láttott méreteken aktivizálták a forradalmi mozgalmat. Ezek közül elvitathatatlanul az első helyet foglalja el a függetlenségre, a bolgár nemzeti forradalom szuverén fejlődésére vonatkozó gondolata. Az 1871. május 10-én keltezett, Panajot Hitovhoz írt egyik levelében, Levszki jelentős helyet szentel ennek a kérdésnek, és arra emlékezteti a vajdát, hogy a bolgárok erejét gyakran használták fel egoisztikus módon idegen problémák megoldására, mégpedig olyan időpontban, amikor saját érdekeik nem

kívántak ilyen áldozatokat. "Panajot vajda és testvér! - írja ő egy olyan pillanatban, amikor a mozgalom emberei közül sokan Szerbiához fűzték a felszabadulás reményét -. Nem csaptak-e be bennünket és hányszor /Rakovszki 1862-es első légiójától és a régi bizottság 1867-es második légiójáig/ ezek az emberek, akikben a bolgárok közül némelyek bizakodnak? Nem voltunk-e egészen mostanáig az ő gépezetük, hogy olyan dolgokat végezzenek, amilyeneket egyesek még most is talpnyalóan csinálnak? Sajnos, kiűztek bennünket. Ismét mindenféle intrikákat hoztak közénk és megintcsak nem térünk magunkhoz. Ezért mondják rólunk az emberek odakint, hogy még nem vagyunk méltók a szabadságra. Legyenek ezek a súlyos szavak lecke számunkra, hogy először belülről kell rendbe tenni dolgainkat, s csak azután kell őket kérnünk a még nagyobbra: és így is van".

Egy hónappal később Vaszil Levszki ismét a bolgár forradalmi mozgalom függetlenségének problémájáról elmélkedik, ezúttal a Rajcso pop Hrisztovhoz Ploestiba írt levelében. "Ha végig tekintünk a havasalföldi munkánkon a múltban és jelenleg - írja a radikális beállítottságú emigráns körök képviselőinek - , hogy ki kivel látott neki a munkának, aztán hogy melyik naptól melyik napig ment úgy a munka, mint a béka az ugaron, aztán meg, hogy ez vagy az szerb politikát üz, így hát vele nem szabad dolgozni, a másik meg orosz, a harmadik török /politikát/, hol ezek, hol amazok, a mi bolgáraink azt mondják erre, hogy ganaj és moslák".

Természetesen az Apostol mint igazi reálpolitikus világosan látja, hogy az Oszmán Birodalom a maga még mindig igen hatalmas anyagi és emberi tartalékaival felülmúlja a bolgár nemzeti forradalom erőit. Ezért a harc döntő pillanatában nem zárja ki a külföldi erőkkel való szövetség lehetőségét sem. De ennek szerinte csakis ak-

kor kell megtörténnie, ha a forradalom szervezett erői megengednek egy ilyen lépést, vagyis amikor a bolgár nemzeti felszabadító mozgalom olyan szintre jut el fejlődésében, amely lehetővé teszi számára, hogy jövőendő szövetségesével mint egyenlő az egyenlővel tárgyaljon, és ne váljék váltópénzzé az ármány szövetségesek kezében.

"Csak akkor - írja -, amikor egybefogjuk Bolgárország négy sarkát és megcsináljuk összeírásunkat /az emberek és fegyverek listáját - a szerző/, hogy lássuk, mi van előttünk, csak akkor gondolhatunk külső támogatásra".

"Ugye azt írja, hogy hét millió bolgár életével játszunk - fejezi be a Dimitar Popovhoz írt levelét -, felnőtt módon kell eljárunk, valamelyest felkészültnek kell lennünk, hogy fogadni tudjuk, ha netán valamilyen nehézségek adódnának... Testvérek, gondolkozzatok el alaposan megint, hogy eleget hazudtak nekünk az emberek, a közülünk valók is, és évről évre elhalasztottuk. Most úgy láttunk hozzá a dologhoz, ahogyan kell, lássuk el magunkat pénzzel, aztán majd meglátjuk, mihez kezdünk".

Még kategórikusabb álláspontra helyezkedik ebben a kérdésben Levszki a "Szvoboda" című újságnak írt, befejezetlen tudósításában, amelyben nyíltan szembeszáll az európai kormányok hazugságaival. Számára teljesen világos, hogy a tőkés Európa érdekei szoros szövetséget kívánnak a szultánnal és semmilyen erőfeszítéseket nem kívánnak meg a szultáni trón alatt szenvedő rab népek sorának megjavítására. "Akkor hát hol marad a műveltségük és emberségük - kiált fel haraggal. Mind egyre így fogunk sírni nekik és hazugságaikban fogunk bizakodni... Senki idegentől semmire nem számítunk és senkitől semmit sem kérünk. Szerintünk minden a mi egyesült erőnkben van. A legerősebb elemek sem szállhatnak szembe vele. Mert ez az ügy a nép felszabadulásának ügye, bolgár ügy".

Ugyancsak ebben az időben az emigráns körök egy ré-

szével folytatott éles vitában az Apostol folytatta a bolgár forradalom jellegére vonatkozó nézeteinek tisztázását is. Szerinte az idegen oszmán elnyomás elleni harc mind formáját, mind tartalmát tekintve nemzeti harc. Ez távolról sem jelenti azt, hogy eltekint a forradalom társadalmi vonatkozásaitól. De mivel az idejét múlt feudális viszonyok hordozói az idegen eredetű feudális osztály képviselői, akkor a feudális osztály megsemmisítése a gyakorlatban az alapvető társadalmi probléma megoldását is jelenti. Éppen ezért a forradalom zászlaja alatt társadalmi helyzetétől függetlenül minden bolgárnak helyet kell foglalnia - a legvagyonosabb rétegektől kezdve egészen a városi és falusi szegényekig. "A mi dicső államunk felújítására, az átkozott mohamedánoktól való megszabadulásunk, hogy a mi drága szülőhazánk, Bolgárország első becsületet és dicsőséget szerezzen és végre egyenlők legyünk a többi európai néppel, a mi saját egyesített erőnktől függ" - írja Levszki a forradalmi szervezet tagjainak. De ahhoz, hogy a szétszórt népi erők egy hatalmas ökölbe egyesüljenek, amely egy adott jelre lecsap a rothadt oszmán zsarnokság maradványaira, a titkos szervezetnek azon kell munkálkodnia, hogy "szüntelenül embereket gyűjtsön a haza minden rendjeinek soraiból".

A forradalmi mozgalom több emberével ellentétben, akik csak a "szegény és munkás bolgár nép"-hez fűzik reményeiket, az Apostolnak mély meggyőződése, hogy az anyagi eszközöket kezükben tartó polgári körök erőfeszítései nélkül elképzelhetetlen a forradalom sikere. A kialakulóban levő, felemelkedettebb és műveltebb burzsoázia ugyanakkor "életbevágóan érdekelt a felszabadulásban", a független bolgár állam létrehozásában, amely a legjobb feltételeket biztosítja majd az új polgári berendezkedés fejlődéséhez.

S a történelmi tények valóban feljogosítanak annak

állítására, hogy a forradalmi szervezetben a kis- és közepes árútermelők és kereskedők részvétele volt a legkövetkezetesebb és legtömegesebb. A helyi forradalmi bizottságok egyik, Levszki idejéből származó, s korántsem teljes statisztikájából látható, hogy az összesen 62 bizottsági vezető közül 29-en a kereskedői-kézművesi körökből származtak, 15-en a falusi kis- és középpolgárságot képviselték, hárman lelkészek voltak és 15 személy társadalmi helyzetét nem ismerjük.

Ami a bizottsági összeesküvők összetételét illeti, a kép itt is hasonló. A szervezet lool tagja közül 286 a városi kereskedő és kézműves középpolgárság soraiból, 271 a falusi kispolgárság soraiból, 7 pedig a nagypolgárságból került ki, míg 96 tanító, 95 lelkész és szerzetes, 17 alkalmazott, 15 inas és segéd, valamint 214 ismeretlen szociális származású személy volt a tagok között.

Nagy elődeitől, Georgi Rakovszkitól és Ljuben Karavelovtól eltérően, akik a csorbadzsi réteg képviselőit nem tekintették a bolgár néphez tartozónak, Vaszil Levszki arra törekedett, hogy az ő eszközeiket is felhasználja a közös ügy érdekében. A nemzeti felszabadító mozgalom történetében ily módon első alkalommal jelenik meg a "népnyúzó" elleni forradalmi terror eszméje. Levszki forradalmi nézeteihez híven a csorbadzsis nemzeti érzésére hivatkozik, amikor felszólítja őket a sokat szenvedett nép nevében, hogy térjenek észhez és a nagy népi ügy sikeréhez ők is fizessék meg adójukat. S amikor a csorbadzsis nagyobb részénél süket fülekre talál felszólítása, kategórikusan kijelenti: "Értsék meg! Már elhátároztuk, vagy csatlakoznak, vagy eltapossuk Önöket. Leginkább nem Önök, a csorbadzsis-e az oka annak, hogy ez a törvénytelen és átkozott látvány áll előttünk. A csorbadzsis az egész nép életét megállítja".

Később a forradalmi terror útján történő eszközgyűj-

tés eszméjét Levszki a legtehetősebb emigráns körökre is kiterjeszti. K. Cankovhoz írt levelében azt követeli, hogy a Bolgár Forradalmi Bizottságnak meg kell találni a módját /ha kell a kényszer útján is/, de a havasalföldi és moldvai gazdag bolgár kereskedők, uzsorások pénzén 500 puskát vásároljon a szervezet részére.

A felszabadító mozgalom független fejlődésére vonatkozó eszme megalapozása, a mozgalom jellegének és végül anyagi és szellemi erőinek meghatározása után a nagy forradalmár megfogalmazza az elkövetkező harc nagy célját is: "Egy közös forradalommal gyökeresen át kell alakítani a jelenlegi despotikus-tirannus államrendet és azt demokratikus köztársasággal /népigazgatással/ kell felváltani. Ugyanezen a helyen, amelyet őseink a fegyver erejével és szent vérükkel váltottak meg, s ahol ma a török keszadzsik és janicsárok dühöngenek embertelenül, és ahol az erő joga uralkodik, az igazság és az igaz szabadság temploma emelkedjék a magasba, és a török csorbadzsizuralom adja át a helyét az egyetértésnek, a testvériségnek és a tökéletes egyenlőségnek minden nemzetiség között. Bolgárok, törökök, zsidók és mások egyenjogúak lesznek minden vonatkozásban, mind a vallás, mind a nemzetiség, mind az állampolgári helyzet, mind bármi más tekintetben. Egy közös törvény alá kerül mindenki, melyet az összes nemzetiség legfelsőbb akarata fog megválasztani".

Vaszil Levszki, a végsőkig következetes forradalmi demokrata mély meggyőződéssel hitte, hogy a forradalom sikere igen nagy összefüggésben van a szervezettséggel, a fegyvellemmel és általában a nép általános felkészítésével a fegyveres harcra. Ezért "A bolgár nép felszabadításán munkálkodók rendje" c. munkájában megfelelő figyelmet fordít ezekre az alapvető problémákra is. A Belföldi Forradalmi Szervezet kialakításánál és később annak át-

szervezésénél az Apostol a forradalmi demokratizmus pozícióból kiindulva jár el, azt a szent elvet követi, amely nélkül a nagy népi ügy sikere elérhetetlen. Éppen ezért a nemzeti forradalom céljainak és feladatainak meghatározásán túl a forradalom megvalósításához és sikerének szavatolásához szükséges eszközöket is meghatározza - így a szervezet felépítését, a Központi Bizottság feladatkörét, az emberek biztosítását, a titkos posta és rendőrség, a fegyverek és más szükségletek biztosítását.

Az Apostol szerint az első és vitathatatlanul legnagyobb feladat a szervezetre vár, a harcolni kész hazafiak azon erős osztagára, akik a szabadság nevében a legnagyobb önfeláldozásra is készek. Ők készítik elő és ők viszik végbe az alkalmas pillanatban, azaz télen a felkelést, hogy teljes mértékben ki tudják használni a népfelkelésben a hadművészeti vívmányokat és megnehezítsék a legfélelmetesebb ellenséges fegyvernemek, a tűzérség és a lovasság hadműveleteit.

Az Apostol által készített alapszabályzat, a "Rend" szerint, a legfelsőbb vezetés a Központi Bizottságot illeti meg, amelyet a titkos összeesküvések küldöttei útján fognak megválasztani, akik "a bolgár nép nagyobb részének" akaratát fogják kifejezni. Az elnököt, az alelnököt és a pénztárost - akiknek a jogaik és kötelességeik pontosan szabályozottak - a központi vezetőség összes tagja választja meg. A népügyekben határozatokat a forradalmi vezetés hoz szótöbbséggel.

Levszki mint a szigorú rend, a demokratikus centralizmus, valamint a bármilyen rangú tisztségviselők szervezettel szembeni teljes felelőssége elvének meggyőződések híve, meghatározza azt a hatalmi intézményt is, amely lényegében a forradalom "kihúzott kardjának" a szerepét is betölti majd - a titkos rendőrség intézményét.

A kitűnő szervező így építi ki a Belföldi Forradal-

mi Szervezet hálózatát és létrehozza a belföldi forradalmi központot, melyet ő "bolgárországi forradalmi központi bizottságnak" vagy ideiglenes kormányának" nevez. Meg kell jegyezni, hogy az így létrehozott belföldi forradalmi szervezethez hasonlót nem ismer a XIX. század balkáni, de európai politikai történelme sem.

A bolgár nép felszabadításán munkálkodók rendje, vagyis szabályzata, a bolgár nemzeti felszabadító mozgalom történetében a forradalmi cselekvés legvilágosabb és végsőig kitisztult programjának tekinthető. Egy rendkívüli adottságokkal megáldott egyéniség széles lendületét is tükrözve a program szerves egységbe foglalja a nép erejébe vetett hitet a forradalom eszméjével mint a rothadt oszmán feudális rendszer elleni harc egyetlen eszközét.

De a nemzet megmentésével együtt a forradalomnak döntenie kell azokban az alapelvekben is, amelyekre a szabad bolgár társadalom felépül. S politikai tanításának pontosan ebben a részében tűnik ki az Apostol nem csupán mint a felszabadítás ügyének nagy ideológusa és stratégiája, hanem mint a megújulás korának ragyogó demokratája és humanistája is.

A jövőre vonatkozó terveiben elvitathatatlanul az első és legfontosabb elv a nemzetiségek teljes egyenjóságának elve a szabad bolgár társadalomban. "Az a mi célunk, hogy Bolgárországban testvériség legyen mindenki között, anélkül, hogy hitét vagy nemzetiségét néznénk" - írja egy olyan időpontban, amikor a szultán birodalmában a hatóságok az uralkodó muzulmán nemzetiséggel való egyenjogúságnak még a gondolatát sem ismerik el. Bulgária nagy fiától idegen volt bármilyen nemzeti sovinizmus, s igaz demokratizmusról tett tanúbizonyságot, amely a nép ereibe behatolva friss vérrel táplálja a néptömegek politikai törekvését "az összes nemzetiségek közötti testvériség és tökéletes egyenlőség" elérésére.

A nagy népvezér ezért az eljövendő bolgár társadalmi berendezkedésnek ebből a legfontosabb jegyéből vezeti le a "szent és tiszta köztársaságra" vonatkozó eszméjét. A forradalomnak, mely Levszki szerint a legradikálisabb eszköz minden nemzeti és szociális probléma megoldására, az irányítás új, köztársasági formáját is be kell vezetnie. Politikai ideológiájának egyéb vonásaival összhangban a bolgár köztársaságra vonatkozó eszméje tükrözi mindenféle tirannus hatalommal szembeni lángoló gyűlöletét, de ugyanakkor tiszta és tökéletes demokratizmusát is, mely leveleinek és a forradalmi szervezet alapszabálytervezetének minden egyes sorából árad. A bolgár köztársaság, miután az alapokig szétzúzta a "kezsadzsik és janicárok" despotikus és embertelen hatalmának egészét, felépíti az igazi emberi szabadság szent templomát, annak a társadalomnak a szentélyét, amely felé oly elszántsággal és kitartóan törekszik a föld minden népe - közöttük "az ifjú Franciaország, az ifjú Oroszország, stb". Természetesen az igazgatás eljövendő köztársasági formája eszméjének a gyökerei mélyen visszanyúlnak a rabság alá került bolgárok harcainak múltjába. De a szent köztársaság eszméje az Apostol abszolút demokratizmusának fényétől beragyogva, a rab népeknek egy igazságos társadalmi rend feltételei melletti élethez való természetes jogát elismerve, messze meghaladja a polgári ideológusok általános elképzeléseit és új szociális ösztönzéseket és legnemesebb politikai törekvéseket ébreszt. Éppen ezért Levszki mély gyűlöletet érez a balkáni nagy államokra vonatkozó minden eszme iránt és forradalmi géniuszának minden erejével áll ki minden nép azon joga mellett, hogy saját életét hagyományai és jelen felfogásai szellemében rendezze be. Ebben a vonatkozásban Levszki gondolatai még hosszú időn át fogják táplálni a balkáni megértésre és szövetségre való törekvést "az összes nemzetiség kö-

zötti tökéletes egyenlőség" alapján.

De az összes nemzetiség egyenjogúságára és a jövőbeni köztársasági igazgatási formára vonatkozó nézeteivel együtt Levszki kifejti a nép és az egyes ember állampolgári és politikai szabadságjogaira vonatkozó elképzeléseit is. Nincsen olyan keze által írt dokumentum, amelyben ne hangsúlyozná, hogy az embereknek minden vonatkozásban egyenjogúaknak kell lenniük. "A jelen század a szabadság és az egyenjogúság százada - írja az Evlogi és Hriszto Georgiev fivérekhöz írt levelében. Minden ember szabadon akar élni és gyönyörködni az isteni természetben, ember akar lenni..."

Szinte ugyanezen gondolatokat fejti ki a földijéhez, G. Milevhez írt levelében is: "Nem úgy lesz a mi Bulgáriánkban, mint mostan Törökországban..." Bulgáriában nem lesz király, hanem "népigazgatás".

Az Apostol alapos elemzésnek vetette alá a megújholdaskori társadalmat, amely nem ismerte a konszolidált felső osztályokat, és kiállt egy igazságosabb és humánus társadalmi rend mellett. A szabad Bulgáriában senki sem fog a javakból többet kapni címekért, hivatali beosztásokért és a legkülönbözőbb előjogok címen. A jövő bolgár társadalmát állampolgári és politikai vonatkozásban azonos jogokat élvező emberek alkotják majd, akik gyűlölik a török bégek és a görög fanarioták arisztokratizmusát.

A törvény előtti egyenlőség eszméje így nemesíti meg az Apostol politikai tanítását és teszi azt még vonzóbbá a nép mélyebb rétegei számára, mindenki számára, aki a véres szultáni rendszer nehéz igájától szenved. Az előrehaladottabb polgári társadalmak eszköztárából kölcsönzött gondolatok Vaszil Levszkinél további fejlődést mutatnak. A XIX. század sok polgári ideológusától eltérően ő a személyiség, a nép és a nemzetek semmiféle törvény általi korlátozását nem engedi meg, elveti az al-

kormányos monarchiát, vagyis a hatalomnak a régi arisztokrácia és a felszabadult nép közötti megosztásra vonatkozó elvet.

Vaszil Levszki politikai gondolatai, a legáltalánosabb vonatkozásban egybeesnek a fennálló társadalmi rend megváltoztatására vonatkozó korabeli polgári demokratikus nézetekkel. De ha mélyebbre hatolunk a forradalomra és a jövődő bolgár államra vonatkozó nemzeti és politikai eszméiben, akkor nem lehet nem észrevennünk azt a mély és mindenre kiterjedő demokratizmust, amely egész politikai tanítását átszövi. Ha figyelmesen tanulmányozzuk "A bolgár nép felszabadításán munkálkodók rendje" című jeles alkotását, lenyűgözve tapasztaljuk, milyen akadályokat állított az ember és a nép alapvető jogainak minden elbitorlási kísérlete elé. A szabad bolgár államban mindent, a hatalom megosztását is beleértve az emberek abszolút legfelsőbb akarata szerint kell megvalósítani. Még akkor is, amikor a fennálló feltételek erejénél fogva az egész hatalmat az ideiglenes /értse: állandó/ kormány kezébe kell adni, a népakarat még ekkor is a legfelsőbb és semmi által nem korlátozott erő jogát fogja jelenteni.

Ezért az Apostolnak az emberre vonatkozó tanítása nélkül, a jövődő szabad bolgár társadalmának berendezkedésére vonatkozó nézetei nélkül nem nyerhetünk igazi képet a megújulás korának erről a nagy alakjáról. Hiszen a szabadság Apostola nemcsak a felszabadító harc szervezője, nemcsak következetes forradalmi demokrata volt, hanem a szabad bolgár társadalom építője is.

Niederhauser Emil: Nagyon köszönöm Sztefan Dojnov docens előadását, amely most egy másik oldaláról világította meg számunkra Levszkinek a képét, s úgy gondolom, és azt javasolom - mivel Koszev professzor előadása in-

kább a külső hatásokat, az orosz-török háborút fogja felölelni -, hogy most Levszki és a hazai forradalmi szervezkedés legyen a beszélgetésünk tárgya. Hadd tegyek hozzá mindjárt a bevezetőben, és talán a vitát is kiváltóan egy-két mondatot.

Gencsev professzor előadásához, amely Vaszil Levszki jövőképét mutatta be, talán azt jegyezném meg elsőként, hogy nagyon szép és ideális elképzelés volt, de ha ma körülnézünk a Balkánon, akkor azt kell mondani, hogy azért még messze vagyunk attól, amit Levszki itt elképzelt, s ami akkor nagyon szépnek és talán megvalósíthatónak tűnt. Hadd emlékeztessék egy pillanatra arra, ami Gencsev professzor előadásában azért mellékes kérdés volt: az az egyik áramlata a felszabadító mozgalomnak, amely török-bolgár kiegyezést próbált elérni. Tulajdonképpen az osztrák-magyar kiegyezés is bizonyos mértékig ennek mintájául szolgált, ahol persze figyelembe kell venni azt, hogy a partner az egyik esetben az ottomán birodalom, tehát egy rendkívül elmaradott ország, a másik oldalon az elképzelt partner Ausztria volt, amely az ottomán birodalomhoz képest mégis fejlettebb államot jelentett.

Dojnov docens előadásában pedig az a mondat ragadt meg - ezen sohasem gondolkoztam el -, hogy Levszki az, aki legkevésbé állt külföldi eszmék hatása alatt, tehát egy nagyon genuin belső fejlődésből jöttek az ő konkrét politikai nézetei. Itt persze fel lehet vetni azt, hogy vajon valóban a külföldi hatások csekély volta önmagában véve pozitívumnak tekinthető-e az 1860-as-1870-es évek Európájában.

Az is nagyon érdekes volt, amit - mondjuk - a korábbi marxista történetírás kevésbé hangoztatott -, hogy egy nagyon modern és anakronisztikus kifejezést használnak -, Levszkinék ez a népfrontos politikája. Tehát a

gazdagoknak a bevonása, vagyis ha nagyon élesen fogalmazok, ha úgy tetszik, egyfajta érdekegyesítési politika, amilyent Kossuth csinált Magyarországon 1948 előtt és 1848-ban.

Dolmányos István: Úgy gondolom, hogy Levszki még eléggé ismeretlen Magyarországon. Ennek az okai visszamennek a régi Magyarország ideológiájára, amelyben erős volt az oszmán-barátság, reakciós oszmán-barátság és szlávellenesség. Ebben az ideológiai légkörben Levszkinak itt nálunk az úriosztály részéről egyszerűen nem volt helye. Példaképpen azt szeretném felhozni, hogy Levszki neve nincs benne a polgári nagy lexikonunkban, a Révai lexikonban. Ugyanakkor a reakciós Németországban, a cári Oroszországban megjelenő lexikonokban Levszki neve benne van. Ezért számunkra minden hír Levszkiről tulajdonképpen egy új szellemi világ jelentése is.

Niederhauser akadémikus könyve Bulgária történetéről azt hiszem, az első volt, amely szélesebben megismertette velünk Levszki életművét.

A Levszki életmű historiográfiája számunkra tulajdonképpen azt a gondolatot eleveníti fel, amellyel a bolgár történetírás tradicionálisan segített bennünket. Úgy gondolom, főleg két szempontból. Egyrészt az orosz összefüggések jobb kimunkálására serkentett mindig, tehát ösztönözte megismerni a fiatal Oroszország történetét, másrészt a cári külpolitika objektíve pozitív hatásainak megismerésére ösztönzött.

Még egy szempontot kiemelnék, amivel a bolgár történetírás Levszkin keresztül is segített bennünket, és segít ma is: ez pedig az idealista föderációs tervek bírálata. Ezért örülök annak, hogy Gencsev professzor 1973-ban megjelent Levszki-kötetében igen határozottan pálcát tör a balkáni föderációs tervek irrerealitása miatt. Ezen a ponton nagyon segíti az új magyar histo-

riográfiát a Levszki-kutatás, hiszen nálunk még eléggé régies tételek vannak forgalomban a Kossuth-féle Duna-konföderációval kapcsolatban. Ez az ideológiai segítség annál értékeesebb, mert az itteni felfogás szinte problémátlanul tartja ennek a tervnek az alapgondolatát.

Nem hangzott el, hogy Levszkiék terve tulajdonképpen nemcsak balkáni konföderációról szól, hanem a dokumentum szerint dunai konföderációról is, tehát a probléma tulajdonképpen össze van kapcsolva.

Ezek azok a mozzanatok, ahol kifejezetten segített a bolgár historiográfia, és úgy gondolom, segítettek ezek az előadások is.

Szeretnék viszont néhány megjegyzést tenni azzal összefüggésben, amit hallottam az előadásokban, illetőleg amit ismerünk a Levszki-kutatásból. Nekem az a benyomásom, hogy ezek a főbb szempontok az utóbbi időszakban mintha halványulni látszanának. Gondolok itt Undzsi-ev nagy biográfiájára, amely második kiadásban 1980-ban jelent meg. Ennek a nagy biográfiának nincs orosz vonatkozású fejezete, de még európai kipillantása sincs. Megnéztem ugyanakkor egy nem akadémiai jellegű, hanem egy népszerű kiadványt is, a Petrovét, amelynek dokumentumtárában egyszerűen nincs orosz vonatkozású fejezet. Tartalmi szempontból pedig az tűnt fel nekem, hogy azok az izgalmas kérdések, amelyeket a bolgár felszabadító mozgalom felvetett orosz vonatkozásban, nincsenek megfelelően kidolgozva. Ilyen kérdés az, hogyan viszonyuljon a hetvenes évek elején a közelgő orosz-török háborúhoz a bolgár felszabadító mozgalom. Azt tudjuk, hogy Levszki úgy nyilatkozott, hogy az ördögtől is segítséget kell hogy kérjenek a bolgárok, tehát a cárizmustól is. Azonban azok az aspektusok nincsenek kidolgozva, hogy miért halasztották a segítségkérést, tudniillik a tárgyalásokat. Lebecsülte tulajdonképpen az orosz katonai erőt a

krími háború után. Azt mondta: Európától nem kér semmi mást, csak azt, hogy engedélyezze Bulgária felszabadítását. Itt odáig ment, hogy azt mondta: semmiféle szekta nincs a bolgár népben, nincs megosztva a bolgár nép.

Számomra célszerűnek tűnne, ha további bolgár kutatás 1878-tól visszapillantva adna egy mérlegelő képet Levszki életművéről. Ez bizonyára kontrasztosabb lenne, mint csak a dicséret, de még elevenebb és vonzóbb lenne. Ő valóban a Balkán Ganghija lett volna, ha 1878-ban csatlakozhatott volna a felszabadító orosz csapatokhoz. Ebben elsősorban a törökök akadályozták meg, de közrejátszott saját elméleti gyengesége is.

Befejezésül még arra szeretnék utalni, hogy a föderáció problémájánál is bizonyos hiányokat látok újabban. Az egyik az, hogy nem bírálják a jugoszláv történetírók teljesen egyoldalú, és semmi kritikát nem tartalmazó föderáció-konceptcióját. Példaképpen említeném meg Vranovics könyvében még az Obrenovics-féle időszaknak, a Rakovszkij föderatív koncepciónak a bírálatát, és még kevésbé a Levszki féléét. Szembeszökő, hogy a márciusi föderációt még a mai bolgár historiográfia is idealizálhatja.

Végezetül összefoglalásként azt szeretném megemlíteni, hogyha ezek a számomra még függőnek tűnő, és az ideológiai harc szempontjából fontos problémák nagyobb kimunkálást nyernének, akkor biztos, hogy Magyarországon jobban megismernék és jobban megszeretnék Levszkit.

Szabad György: Csatlakozni szeretnék Dolmányos István azon bevezető megjegyzéséhez, hogy milyen hasznos számunkra, magyar történészek számára a mostani találkozás és a Vaszil Levszkiel való szorosabb, közvetlenebb megismerkedés.

Nagyon igaza van Niederhauser Emilnek, amikor rokonságot lát Vaszil Levszki társadalmi bázisalakító törekvé-

sei és a magyar reformmozgalom érdekegyesítő politikája között. Az utóbbi, tudniillik a magyar érdekegyesítő politika - mint ismeretes - legalábbis a román felszabadító mozgalmakhoz mint helyes taktikai elv eljutott. Azt természetesen romantikus túlzás lenne feltételezni, hogy közvetve, vagy közvetlenül eljuthatott a bolgárokig is. Feltehetően inkább a helyzet, a szituáció bizonyos hasonlósága az, ami szükségképpen elvezetett hasonló módszerek alkalmazásához, illetve elvek elfogadásához. Az erdélyi Wesselényinek és Kossuthnak az az alapálláspontja, hogy egymással ellentétben álló társadalmi erőknek vannak és lehetnek közös érdekeik, nyilvánvalóan nemcsak a magyar helyzet sajátossága. Tulajdonképpen Olaszországtól Lengyelorszáig lehet megközelítően hasonló példákat hozni az újjászületési mozgalmakban a 18. században és a 19. században. Legyen szabad itt megemlítenem, hogy egy időben a magyar mozgalomban maga a nemzeti újjászületés fogalma is megjelenik, ha nem is vált uralkodóvá, mint a reformkor, a reformmozgalmak, és egyebek. Maga ez is jelzi, hogy a kettősség, tudniillik a társadalmi és a nemzeti tényező viszonya, súlyozása, sorrendisége állandó probléma volt, amit a kettő egyesítésével oldottak meg, amennyire megoldották.

A másik probléma, amelyhez hozzá szeretnék szólni, a magyar politikai erők viszonya a balkáni szláv törekvésekhez.

Ha a hangadó körökben a Dolmányos professzor által jelzett szlávellenesség olyan jelentős tényezővé is tudott kinőni, korántsem volt az egyedüli irányzat. Elég itt bolgár vonatkozásban nem érdektelen mozzanatokra hivatkoznom az 1850-1860-as évek fordulójától kezdve közismerten a magyar emigráció törekvéseivel kapcsolatban. A Balkán-problémának, mint egyik központi problémának a figyelembevétele jellemzi az emigrációnak ez időbeli po-

litikáját. Igaz, hogy legkevésbé a bolgár mozgalmak lehetőségeire figyeltek fel, de teljesen azokat sem mellőzték. A hatvanas évek elején, különösen a Garibaldi-Mieroslawszki-féle, a Balkán forradalmasítására külső erővel végrehajtandó elgondolások kapcsán mérlegelték komolyan a Balkán forradalmi energiáinak kérdését. Meg kell mondaní, elsősorban Kossuth volt az, aki viszonylag reálisan úgy ítélte meg, hogy a hatvanas években a Balkán nagy része nem fog külső mozgalom hatására forradalmasodni. Ugyanakkor konkrétan és távlatilag nagyon komolyan foglalkoztak a Balkán majd felszabaduló népei és a magyarság közötti szövetség lehetőségével. Ez nem merült ki konföderációs távlati elgondolásokban. A nem eléggé ismert Kossuth-féle koncepció szerint három nagy kelet-európai feudális dinasztikus, despotikus hatalom, tudniillik Ausztria, a cári Oroszország és Törökország dezintegrálódása elkerülhetetlen. Az ő véleménye szerint e népek számára a kívánatos az lett volna - most már a balkáni népekre térve -, hogy a török birodalom dezintegrálódása ne a Habsburg-birodalom, illetve a cári birodalom beavatkozásával menjen végbe. Mert ez óhatatlanul hatalmi osztozkodásra vezetne a Balkánon, amit ő nem tekintett a balkáni népek érdekének. Az ő megítélése szerint a balkáni népek érdeke az, hogy a török birodalom egy váltságát - ami elkerülhetetlen - kihasználva maguk vigyék végbe a felszabadulásukat, mégpedig összehangolva Magyarországnak a felszabadulási törekvéseivel. Az álláspontja az volt, amit nagyon világosan fejtegetett az ötvenes-hatvanas évek fordulójától - más kérdés, hogy ki értette meg -, hogy Magyarország azért jó potenciális szövetségese a balkáni népeknek, mert legfeljebb közép-hatalmi szintre emelkedhet, így elég erős lehet ahhoz, hogy bázisa legyen a balkáni népek felszabadulása támogatásának, de ellentétben a Habsburg-birodalommal és a

cári Oroszországgal, sohasem lesz olyan erős, hogy le is nyelhesse őket.

Ennek a koncepciónak az egyik politikai távlati terve az volt, hogy a felszabaduló népek valamiféle szövetségbe kerülnek egymással - az egy alkalmi dolog, ami nyilvánosságra került - dunai szövetség formájában. Ismeretes, hogy a magyar politikai vezető réteg, amennyiben ismerte, akkor sem fogadta el az adott körülmények között ezt a koncepciót, mint uralkodó koncepciót, s így került sor a kiegyezésre.

A hetvenes évek mozgalmaival kapcsolatban Kossuth-nak az volt az álláspontja, hogy a mozgalmakat meg kell védeni mind a Habsburg, mind a cári beavatkozástól, és ha ezek a mozgalmak nem elég erősek, hogy megbirkózzanak a törökkel, akkor még nincs létjogosultsága a küzdelemnek. A maga részéről nem látta reálisnak, hogy valamilyik nagyhatalom oldalára álljanak ezek a mozgalmak, vagy azoknak az uszályába kerüljenek, mert az a retrográd nagyhatalmak vetélkedésének teszi ki a Balkánt.

Ezt az álláspontot egyszerűsítették le Magyarországon Kossuthra hivatkozó politikai irányzatok, mint törökvédő álláspontot. Az ő álláspontja pedig az volt, hogy a török uralmat nem fenntartani kell a Balkánon, hanem az idő előtti robbanás helyett a balkáni felszabadító harcnak az időzítését olyan időpontra kell tenni, amikor nem két nagyhatalom osztozkodásán mulik a Balkán jövője. Ez az eléggé bonyolult álláspont egyszerűsödött le a magyar ellenzék egy részének álláspontjában egy primitív törökbarátságban. De szeretném hangsúlyozni, hogy Simonyi Ernőtől kezdve Irányi Dánielen át Mocsári Lajosig hangoztatták, hogy a törökbarátság nem fedheti el a balkáni népek felszabadulásának az igenlését és pozitív támogatását.

Egyet tudok tehát érteni Dolmányos Istvánnak azzal

a megállapításával, hogy a konföderációs tervekkel kapcsolatban is sok illúzió él még, de szeretném hangsúlyozni, hogy ennek a korszaknak kitűnő forrásaiban, és mindenekelőtt Kossuth elgondolásaiban jelen van a magyar és a balkáni népek egymásra-utaltságának és közös önrendelkezési törekvéseinek a lehetséges támogatása.

Niederhauser Emil: Nagyon köszönöm Szabad professzor. Hadd fűzzek csak egy megjegyzést még ehhez, és itt teljesen egyetértve azzal, amit Szabad professzor mondott, hogy ezt a törökbarátságot és oroszellenességet semmiképpen sem szabad összekeverni, vagy valamilyen kapcsolatba hozni a balkáni felszabadító mozgalom iránti állásfoglalással. Itt ül közöttünk Sztojan Radev barátunk, akinek valamikor a kandidátusi disszertációja éppen az áprilisi felkelés magyarországi visszhangját mutatta be, és ott teljesen világos volt, hogy amíg nem kerül sor az orosz-török háborúra, tehát Oroszország beavatkozására, a magyar közvélemény majdnem osztatlanul a bolgár szabadságharc oldalán állt, mert hiszen egy bolgár-török szembenállásban egy magyar-osztrák szembenállást látott, és ugyanakkor még mindig nem tudott elvonatkoztatni a török hódoltságtól. A török hódoltságra is mindig emlékeztek, tehát törökellenesség is volt. Az orosz beavatkozás aztán nyilvánvalóan megfordította a közvéleményt, és ez néhány évtizeddel 1849 után nemis olyan érthetetlen.

Dolmányos István: Szabad professzor hozzászólása érzékeltette, hogy vannak nézetkülönbségek a konföderáció összefüggésének, az orosz kérdésnek a körében. Nekem az a véleményem, hogy Kossuth nem volt reális a hatvanas években e kérdés megítélésében. Ezt annál inkább ki merem jelenteni, mert ismerjük Kossuth véleményét az orosz-török háború lehetőségével kapcsolatban. Ő ugyanis addig valóban nem értékelte kellőképpen - talán 1859-et kivéve

- az esetleges orosz segítség jelentőségét. Ez bizonyos fokig Levszki hatása. Viszont miután bekövetkezett Bulgária felszabadítása, megértette, hogy ő tévedett az orosz katonai erő nagyságának megítélésében és pozitív befolyásának értékelésében.

Ami a föderatív kérdést illeti, én Gencsev professzorral maximálisan egyetértek a föderalizmus realitásának elvetésében. Kérem is őt, hogy maradjon meg ennél a jó álláspontjánál, nehogy ezt meggyengítse, mert akkor nekünk - hogy úgy mondjam - a mi napgyűjtő elemeink meggyengülnek. Az alapkérdés nem az volt, hogy volt-e illúzió a föderalizmus kérdésében, vagy nem. Az én megítélésem szerint az alapkérdés az, hogy maga az alap gondolat helyes volt-e, megvalósítható volt-e a polgári nacionalizmusnak uralma idején. Erre Gencsev professzor nagyon helyesen már régóta nemlegesen válaszol. Én ezt a véleményt osztom a magyar anyag alapján. Viszont nem hallgatom el azt, hogy Magyarországon, nálunk az általános vélemény még a régi tézisekhez kötődik, és noha ezek a tézisek ellenzékétől - polgári ellenzékétől - származnak, mégis tarthatatlanok.

Niederhauser professzor megjegyzéséhez is kapcsolódnék; amennyire én ismerem a magyarországi Függetlenségi Párt történetét, ez a párt többségében ellene volt a Balkán igazi felszabadulásának. Fehér holló kivételek természetesen voltak, de a nagy történeti vonulat mégis az volt, hogy nem értették meg azt, ami a Balkánon történt. Az az önkritika, ami Kossuthnál megvolt, nem volt meg belsőleg a Függetlenségi Pártnál. Ezért is kell ezzel a konföderációs problémával meggyőződéseim szerint komolyan, mélyrehatóan, kritikailag foglalkozni.

Csak még azt jegyezném meg: Levszki egyszer azt mondta, hogy bennünk van az idő, és mi is az időben vagyunk. Ezt azért mondtam, hogy megértsük: nem voltak a

hatvanas években és a hetvenes években teljesen az időben még az ellenzékiek, a forradalmárok sem, és bizonyos fokig ezt az álláspontot lehetett javítani 1878-ban.

Juhász Péter: Mindenekelőtt azt szeretném elmondani, hogyha semmit sem tudtunk volna Levszkiről, e két előadás után akkor is tisztán látnánk, hogy ő a polgári demokratikus forradalmaknak és a szabadságharcoknak nemcsak egyik legnagyobb, legvonzóbb egyénisége volt, hanem az egyik legtisztábban és legmesszebb látó ideológusa is. Levszki a jövőképét talán legtisztábban és legtömörebben az alkotmánytervezet előszavában fogalmazta meg, amelyben szabadon fordítva azt mondja, hogy általános, össznépi forradalmon keresztül gyökeresen meg kell változtatni a társadalmat, a despotikus uralom helyett demokráciát, és külön megjegyzi, népuralmat kell teremteni, amelyben minden nemzetiség teljesen egyenlő lesz. Majd úgy folytatja, hogy annak, aki ettől eltér, és monarchikus, vagy akár alkotmányos rendszert akar létrehozni, halállal kell lakolnia.

Hogyan juthatott el Levszki ehhez a jövőképhez, ezt egy kissé hiányoltam az előadásokból. Szerintem ez mindenekelőtt a megkésettségnek, az egyenlőtlen fejlődésnek köszönhető, hiszen a polgári demokratizmus Bulgáriában akkor vált aktuálissá, amikor ennek a polgári demokratikus kornak a vívmányaiból Nyugaton már kiábrándultak, már csalódtak bennük, sőt már létrejött a tudományos szocializmus szinte valamennyi jelentős alkotása. Kelet-Európában tehát a polgári demokratikus forradalom legjelentősebb képviselőinek tovább kellett látniuk. Látniuk kellett, hogy a polgári demokratikus forradalom nem az utolsó lépés, tehát ők eleve egy következő lépés megtételére készültek.

A következőkben egy személyes problémával szeretném folytatni. A közelmúltban publikáltam a "Literaturen

Front"-ban egy tanulmányt arról, hogyan lett Bulgáriában a nép a nemzet szinonímája. Azokból a látszatra jelentéktelen nyelvi adatokból indultam ki, hogy Bulgáriában minden központi nemzeti intézményt "népi" intézménynek neveznek. Nem "nemzetgyűlés", hanem "népgyűlés". Népgyűlés magyarul és más nyelveken tömeggyűlést jelent. Nem nemzeti színház, hanem népszínház. A múlt században pedig népi vígjátékokat és operetteket játszó színház volt. De ugyanezt mondhatnám: nem nemzeti könyvtár, hanem népkönyvtár. Magyarul a népkönyvtár a nép egyszerű tagjai számára nyújt népszerű olvasmányt.

Ennek a jelenségnek az okát keresve jutottam el a tirnovói alkotmányhoz. Azt kellett látnom, hogy Bulgáriában a bolgár nép kapott egy pillanatot, hogy nemzetté emelkedhessék. Most függetlenül attól, hogy hogyan korlátozták a cári Oroszország, a konzervatív bolgár erők, de tény, hogy volt egy pillanat, amikor a nép nemzetté emelkedett, és Bulgária elfogadta nem az egyik legdemokratikusabb alkotmányt, hanem a világ legdemokratikusabb alkotmányát ebben az időben. Amikor a tirnovói alkotmány Bulgáriában élő minden felnőtt állampolgárnak biztosította a titkos és általános választójogot, akkor Magyarországon az össz-lakosság 7 százalékának volt választójoga. Anglia már 250 évvel volt a polgári forradalom után, és mégis csak 13 százaléknak volt választójoga. Franciaországban is, ahol a legdemokratikusabb polgári eszmék születtek, tulajdonképpen különbséget tettek aktív állampolgár és passzív állampolgár között. Csak az aktív, vagyis az adót fizető állampolgárnak volt szavazati joga. Ugyanez volt a másik legdemokratikusabb alkotmányban, az Amerikai Egyesült Államok alkotmányában.

Lehet, hogy most azt kérdezik meg, mi a csodának mesélem el mindezt, hiszen ennek semmi köze Levszkihez. Eből a tanulmányból egy könyvet akarok írni, s itt le kel-

lett tennem a tollat, mert nem folytathatom addig, amíg nem tisztázom a magam számára, hogy milyen hatással voltak Levszki eszméi és Botev eszméi még a tirnovói alkotmány elfogadása idején is. Levszki - ahogy mondani szoktuk - a tiszta és szent köztársaság apostola volt. A népek azonban nemcsak apostolokat, hanem judásokat is szülnek. És egy pap feladta Levszkit, és ő a bitófán végezte. De meggyőződése, hogy Levszki nélkül nem fogadták volna el akkor a tirnovói alkotmányt úgy, ahogy elfogadták.

Niederhauser Emil: Köszönöm szépen. Azt javasolom, hogy most egy pillanatra függesszük fel a vitát, és hallgassuk meg a másik két előadást, mert már amúgy is bekapcsolódtunk a nemzetközi eseményekbe.

Konsztantin Koszev: Lényegében már elkezdődött itt a tudományos vita. Vaszil Levszki és az orosz-török háború problémája között úgy tűnik, hogy első tekintetre nincsen semmilyen kapcsolat. De az itt elhangzott vélemények is bizonyították, hogy ez a kapcsolat nagyon is közvetlen. Vizsgáltuk, felvázoltuk Levszki ideológiáját. Szeretném azonban hangsúlyozni, hogy ez az ideológia teljesen konkrét történelmi körülmények mellett valósul meg. Bár a politika és az ideológia között sok közös vonás van, ugyanakkor sok különbség is fennáll közöttük bizonyos aspektusokban. Az ideológia vonatkozásában egy bizonyos jóslás az, ami állandó marad, de ugyanakkor az ideológiát hordozó személynek a politikai cselekedetei mindig egy adott politikai, történelmi szituáció prizmáján megszűrve jelentkeznek. A politika mögött mindig erő áll. Azoknak a politikus férfiaknak is, akik a legmagasztosabb ideológiát követték, mindig egy konkrét realitással, valósággal kellett számolniuk. Az akkori európai helyzettel, illetve a nagy államok álláspontjának a figyelembevételével: ama nagy államok álláspontjának a figyelembevételével, amelyek a politikai megoldást akkoriban dik-

tálták.

Politikai nézőpontból Levszkinnek nagy érdeme, hogy tevékenységének, ideológiájának következtében a bolgár forradalom az akkori nagyhatalmi európai politika egyik tényezőjévé lett.

Levszki megjelenéséig, tevékenysége előtt a bolgár forradalom tulajdonképpen nem játszott szerepet az európai nagyhatalmak politikai ütőkártyájában, és csak a múlt század hetvenes éveinek elején, éppen a Levszki által létrehozott belföldi titkos forradalmi szervezet tevékenysége következtében lett a bolgár nép, a bolgár helyzet az európai hatalmak, az európai politika egyik tényezője. Ezzel kapcsolatban rövid előadásomban kifejttem néhány véleményemet "A nagyhatalmak és a bolgár államiság helyreállítása 1878-ban" címmel.

KOSZEV, KONSZTANTIN

A NAGYHATALMAK ÉS A BOLGÁR ÁLLAMISÁG
HELYREÁLLÍTÁSA 1878-BAN

A Balkán-félszigeti török hódítás eredményeként a 14. század végén a középkori bolgár állam megszűnik létezni. A török uralom alá került bolgár nép néhány évszázad folyamán kitartó harcot folytatott felszabadulásáért. Az első évszázadokban az akkor hatalmának csúcspontján álló Oszmán Birodalom elleni harc eléggé spontán jellegű volt, nélkülözte a szervezettséget és céltudatosságot. Ezért, az eredmények is jelentéktelenek voltak. A sikertelen felszabadulási kísérletek sorozata után a bolgár nép tudatára ébredt az ellenség katonai erőfölényének és tekintetét ösztönösen az Oszmán Birodalom ellen harcoló más európai országokra irányította egy esetleges támogatás reményével. Kezdetben Ausztriához, később pedig Oroszországhoz fűzött ilyen reményeket.

A 17. és különösen a 18. században Oroszország bizonyult a szultáni birodalom legaktívabb és legerősebb ellenfelének. Az orosz néphez fűződő származási kapcsolatok, az azonos vallás, valamint az orosz fegyverek sikerei a Törökország elleni háborúk sorozatában kialakítják és az idők folyamán megerősítik a bolgároknak azt a hitét, hogy Oroszország jelenti azt az egyetlen erőt, amely reális támogatást nyújthat. Az orosz uralkodók maguk is tudatosan és célra törően ösztönzik e birodalom kialakulását. Rettegett Iván cár már a 16. században elsőként

meghirdeti Oroszország felszabadítói küldetését, amikor az egész világ előtt kijelenti, hogy célja Konstantinápoly felszabadítása a félhold uralma alól. Még világosabban kirajzolódik az orosz politikának ez az irányzata I. Péter cár és Nagy Katalin cárnő uralkodása idején. Ezek az orosz uralkodók nemcsak országuk katonai erejét növelik, de tovább fokozzák az Oszmán Birodalomra a nyomást is és a pravoszláv vallás nevében nyíltan az elnyomott keresztény népek védelmezőinek és oltalmazóinak nyilvánítják magukat.

Az orosz ellenségesség a szultánok államával szemben nem volt véletlen. Oroszországnak létérdeke volt, hogy kijáráthoz jusson a meleg déli tengerekre. Ezért a fekete-tengeri szorosok és a háttországukat jelentő Balkán-félsziget felé törekedett. Így módon a bolgár nép hitte a megszabadító orosz támogatásban egészen komoly objektív politikai alapokkal - az érdekek egybeesésével rendelkezett.

Ugyanakkor, a társadalmi-gazdasági fejlődés eredményeként a 18. században, de különösen a 19. században elkezdődik a feudális és despotikus oszmán rendszer bomlásának és hanyatlásának feltartóztathatatlan folyamata. E folyamat alapját az új polgári társadalmi viszonyok kialakulásának és terjedésének kibontakozó irányzata jelentette. A kegyetlen ázsiai feudalista típusú kizsákmányolásból és a dühödt vallási és nemzetiségi diszkriminációból következő hihetetlenül nehéz körülmények ellenére a bolgár nép eléggé érezhető eredményeket ér el saját társadalmi-gazdasági, politikai, kulturális-művelődési fejlődésében. E sokoldalú fellendülés alapján elkezdődik a bolgár nemzet mint homogén etnikai közösség kialakulása, majd gyors megerősödése, a politikai jogok és az önállóság mind nyíltabb és erősebb igénye. A megújulási korszak bolgár társadalom mélyében új társadalmi erők

- a kialakulóban levő polgári osztály különböző rétegei jelennek meg, s napról napra növekednek, olyan társadalmi erők, amelyek nem csupán érdekeltek az idegen feudális és nemzeti elnyomás lerázásában, hanem viszonylag jó anyagi lehetőségekkel is rendelkeznek, eszmei-politikai látókörük igen tág, s így a harc megszervezésére és vezetésére is képesek. Mindez tovább gazdagítja az elnyomókkal szembeni évszázados ösztönös ellenállást azzal a nagyhatású fermentummal, amely társadalmi és osztály töltetet ad a nemzeti felszabadító harcnak. Kedvező objektív és anyagi feltételek jönnek létre a bolgár nemzeti, polgári demokratikus forradalom további fellendüléséhez. Az említett megújhodáskori impulzusok hatására a felszabadulás ügye széles fronton kibontakozik, s egységes forradalmi áramlatba egyesíti a bolgár nép szétszort erőit.

Általában, eljött az idő, amikor a bolgár forradalom már elegendő potenciális erőre tett szert és képes volt egy nagyszabású össznépi forradalmi akció megvalósítására, melyhez hasonló akciót a szomszédos népek korábban végrehajtottak. De a gyakorlatban úgy alakult a helyzet, hogy a török feudális-despotikus rendszer eltörlésének megérett történelmi szükségszerűsége meghatározó orosz katonai támogatást igényelt. A belső tényező a feltételező és meghatározó tényező, a külső tényező, jelen esetben Oroszország - pedig a döntő tényező. Az események dialektikája az akkor kialakult konkrét történelmi körülmények mellett olyan volt, hogy Oroszország szervezen, sorsdöntően összefonódottnak bizonyult a balkáni nemzeti felszabadító mozgalmakkal. Közismert tény, hogy Oroszország sikeres háborúi a szultán birodalma ellen nagyon kedvező és ösztönző hatással voltak a balkáni népeknek az elnyomók elleni harcaira. Nem véletlen, hogy a felkelési kezdeményezések egész sora közvetlenül kapcsolódik a soron levő orosz katonai akciókhoz vagy egybe-

esik azzal.

Ugyanakkor a nyugati államok - Anglia, Franciaország és Ausztria -, amelyeknek megvoltak a saját érdekeik az Oszmán Birodalomban, a birodalom épségének megőrzése mellett állnak ki és ezért az erősödő balkáni orosz befolyás semlegesítésére törekszenek. Így módon a valóságban az említett országok a helyi nemzeti felszabadító mozgalmak ellenfeleiként jelennek meg. Egyrészeről Oroszország és másrészeről a nyugati államok között szüntelen versengés áll fenn, amely gyakran éles konfliktusokba és összetűzésekbe nő át. Így alakul ki a bonyolult és elmentmondásos érdekek keleti kérdésként ismert végtelenül összegubancolódott csomója, amely az egész 19. század folyamán változatlanul neuralgikus problémát jelent a világpolitikai küzdőtéren.

Általánosságban, a 19. század közepéig a nyugati államok által az Oszmán Birodalomra gyakorolt orosz nyomás ellensúlyozására tett lépések nem különösebben hatásosak. A saját belső és más nemzetközi problémákkal lekötött nyugati államok nem képesek komoly ellenállást kifejteni az offenzív orosz politika semlegesítésére. Éppen ezért, amikor a 19. század első felében napirendre kerül Szerbia és Görögország felszabadításának kérdése, a forradalmi mozgalmak stratégiai célja ezekben az országokban az orosz támogatás biztosítása, mivel egyikük sem rendelkezik elegendő erővel ahhoz, hogy szembeszálljon az Oszmán Birodalommal. Az akkori nemzetközi erőviszonyok mellett, amikor Oroszország vetélytársai - Anglia, Franciaország és Ausztria viszonylagos passzivitást tanúsítottak a Keleti kérdéssel szemben, ez a cél viszonylag könnyen elérhető volt. Ezekben az években, mint ismeretes, Oroszország szinte akadálytalanul tevékenykedhetett a Balkánon mint az 1815-ös Szent Szövetségben az európai kontinens sorsa fölött döntő egyik fő rendelkező

hatalom. Ez lehetőséget adott a balkáni felszabadító mozgalmaknak, hogy minden időben, különösebb erőfeszítések nélkül orosz katonai segítségre számítsanak.

Az Oroszország számára sikertelenül véget érő 1853-1856-os krími háború azonban lényegesen megváltoztatta az európai erőviszonyokat a nyugati államok javára és véget vetett az orosz hegemoniának a Keleti kérdésben. Az 1856-os párizsi békekonferencia határozatai jelentősen csökkentették Oroszország pozícióit a Fekete-tenger körzetében és a Balkán-félszigeten. A megváltozott körülmények eredményeként a krími háború után az orosz külpolitikai irányvonal a Keleti kérdés tekintetében lényegesen megváltozott. Igaz, a globális stratégiai cél, Oroszország politikai befolyásának megszilárdítása és kiterjesztése a Balkánon, továbbra is érvényben maradt. A cári kormány ebben az értelemben továbbra is maximális erőfeszítéseket tett, hogy megőrizze és megerősítse Oroszországnak mint a balkáni népek oltalmazójának, védőjének és szövetségesének kiharcolt pozícióját. De a cél elérésére követett taktika megváltozott. A hangsúly a békés alternatívára tolódott át, vagyis az orosz kormányzat csupán morális támogatást igyekezett nyújtani a balkáni népeknek, kizárva a háborút mint a Keleti kérdés megoldásának eszközét. Az orosz kormányzat taktikájának megváltoztatását különböző megfontolások diktálták. A legfontosabb körülmény ebben a vonatkozásban Oroszország általános gazdasági, pénzügyi és katonapolitikai gyengesége volt, ami megkövetelte, hogy kerülni kell az éles konfliktust a versenytárs nyugati hatalmakkal, amelyek erőfölénye a tárgyalt időszakban nyilvánvaló volt.

Az új taktikát az orosz kormány sikerrel alkalmazta 1875 nyaráig, amikor Boszniában és Hercegovinában felkelés tört ki. Ez a felkelés éles politikai válság kezdetét jelentette nemzetközi méretekben. A keleti kérdés

ismét mint az európai politika legfontosabb problémája jelenik meg a nemzetközi küzdőtéren. A Balkán-félszigeten kialakult forradalmi helyzetben az orosz kormány komoly nehézségekkel találta magát szemben, amelyek azzal fenyegettek, hogy megghiúsítják békés külpolitikai cselekvési programját. A pétervári kabinet rendkívüli erőfeszítéseket tett a balkáni konfliktus diplomáciai úton történő megoldására, megkísérelte, hogy megszervezi a nagyhatalmak kollektív visszavonulását, ezzel gyakorolva nyomást a Portára, hogy reformokat hajtson végre az Oszmán Birodalomban a balkáni népek érdekében. Az orosz diplomácia számtalan ilyen vonatkozású kezdeményezése ismert. De az erőfeszítések ellenére a Balkánon elkezdődött konfliktus nem csöndesedett el, hanem még nagyobb erővel fokozódott. A helyi nemzeti erőkkel és eszközökkel szervezett és végrehajtott áprilisi felkelés 1876-ban Bulgáriában, a végletegig elmélyítette a válságot. Valamivel később, ugyanezen év júniusában Szerbia és Montenegró hadat üzent Törökországnak. Az orosz diplomáciának a keleti válság békés, diplomáciai úton történő megoldására irányuló kísérletei eredménytelenül érnek véget. Végeredményben az orosz-török háború elkerülhetetlen lett.

A cári kormányt a keleti kérdésben folytatott taktikájának megváltoztatására és a háborús alternatíva elfogadására kényszerítő körülmények bonyolult komplexumában három fő tényező rajzolódik ki: 1./ a balkáni népek nemzeti felszabadító mozgalmi és különösen a bolgár nép ilyen mozgalma; 2./ az erkölcsi tényező - azaz az európai, de különösen az orosz közvéleményben a balkán-félszigeti szlávok védelmére kibontakozott széles körű mozgalom. Ez a szlávbarát politikai csoportosulások által irányított mozgalom Oroszországban igen erős nyomást gyakorolt a cári kormányra, s aktív cselekvésre ösztönözte a Keleti kérdésben; 3./ a Bismarck-i diplomácia aknamun-

kája, bujtogatása, amely a francia-német konfliktussal kapcsolatos saját különleges megfontolásaitól vezérelve rendszeresen, céltudatosan és kitartóan a Törökországgal való háború irányába tolta Oroszországot, s már csírájában elfojtotta az orosz kormány minden kísérletét a keleti válság békés megoldására.

A béke vagy háború kínos dilemmája elé állítva, sok ingadozás és drámai viták után az orosz államvezetés meghozza a sorsdöntő határozatot, hadat üzen Törökországnak. Ez a háború teljes mértékben ellentmondásban van az orosz kormány külpolitikai koncepciójával és a 19. század 60-as és 70-es éveiben a keleti kérdésben folytatott taktikájával. Ez a háború nem kívánatos háború, amit a körülmények tettek szükségessé több érdekelt tényező hatása alatt, amelyek kedvező talajra találtak a háború megvalósításához.

Az 1877-1878-as orosz-török háború előkészítésével és megvívásával kapcsolatos minden nehézség ellenére határozottan állítható, hogy a bolgár nép érdekeinek szempontjából ez a háború igazságos és felszabadító háború volt. Egyáltalán nem véletlen, hogy a keleti válság idején a körülmények egész komplexumában éppen a bolgár nemzeti forradalom volt a legfontosabb tényező, amely kedvező feltételeket teremtett és szükségessé tette a hadüzenetet. Objektív eredményeit tekintve ez a háború a bolgár nemzeti forradalom logikus, természetes folytatása és csúcspontja volt. Letépte az ázsiai feudális láncokat és megszüntette a nemzeti elnyomást, a polgári demokratikus fordulat szerepét töltötte be a bolgár történelemben és utat nyitott a bolgár államiság helyreállításához.

Niederhauser Emil: Nagyon köszönöm Koszev professzornak ezt a rendkívül kiegyensúlyozott és nagyon széles távlatot adó előadását. Most Sztojan Radev előadását kérem.

RADEV, SZTOJAN

AZ OROSZ-TÖRÖK HÁBORÚ /1877-1878/, A BERLINI
KONGRESSZUS ÉS MAGYARORSZÁG

1877 áprilisában II. Sándor orosz cár kiáltványával kezdetét vette az orosz-török háború. A cári Oroszország ezzel a háborúval saját hatalmi céljait és érdekeit tartotta szem előtt: a krimi-háború /1853-56/ elvesztésével és a Párizsi Békeszerződés /1856/ megkötésével bekövetkezett megalázottságának felszámolása, a tengerszorosok és Konstantinápoly megszerzése, valamint befolyásának kiterjesztése a Balkán-félszigetre is.

A háború keletkezésében és megindulásában az orosz népnek a balkáni szlávok iránti rokonszenve, valamint a pravoszláv vallás közössége is szerepet játszott, de az igazi indítékot a cárizmus hatalmi céljai adták meg.

A török elnyomás alatt szenvedő bolgár nép számára tulajdonképpen közömbösek voltak az indítékok. A Dunától délre csak azt látták, hogy a hatalmas Oroszország szláv testvéreinek segítségére siet, és a megvalósulás küszöbére érkezik mindaz, amiben a bolgár hazafiak évszázad óta reménykedtek, és amiért az áprilisi felkelés során sok ezren életüket áldozták. Bolgár szemszögből nézve felszabadító háború volt ez, és ezt az értékelést a mai bolgár történetírás is magáénak vallja. A háború felszabadító és bolgár népi jellegét csak aláhuzza, hogy mihelyt az orosz csapatok átkeltek a Dunán és 1877 júniusában bolgár földre léptek, a bolgár önkéntesek ezrei

álltak az orosz csapatok oldalára, és a bolgár lakosság az orosz hadsereget egész Bulgáriában felszabadítóként üdvözölte.

Az európai nagyhatalmak az orosz-török háborúban hatalmi érdekeik szerint foglaltak állást, és azt a szempontot, hogy ez a háború a bolgár nép felszabadításáért folyik, nem nagyon méltányolták. Nagy-Britanniában a konzervatív Disraeli állt a kormány élén, aki hagyományosan oroszellenes politikus volt, és a háborúban nem látott mást, mint a cári Oroszország veszedelmes térnyerését. Éppen ezért legszívesebben fegyveresen állt volna Törökország oldalára, amint ezt elődei az 1853-56-os krími háború idején tették, hogyha már a háború kirobbanását nem is tudta megakadályozni, legalább késleltesse a korhadttörök birodalom esedékes felbomlását. Angliának azonban nem voltak szárazföldi erői, ezért egyedül nem tudott fellépni, szövetségesnek viszont 1877 nyarán egyetlen európai hatalom sem kínálkozott.

A Törökország oldalán vívandó háború különben sem lett volna népszerű Angliában. Gladstone brosúrája a bolgár borzalmakról megtette hatását, és a brit lakosság többsége nem rokonszenvezett volna egy olyan háborúval, amely a sokat szenvedett bolgár nép rabságának meghosszabbítására irányul.

Németország számára a keleti kérdés és az orosz-török háború nem volt első számú probléma. Németországnak akkor még nem voltak közvetlen balkáni érdekei, amit Bismarck sokat idézet mondása is kifejez. A német kancellár egy alkalommal úgy nyilatkozott, hogy a keleti ügyekért egyetlen pomerániai gránátos életét sem hajlandó feláldozni. Bismarckot a Keleti kérdés csak mint Oroszország és az Osztrák-Magyar Monarchia közötti súrlódási terület érdekelte, és az volt a törekvése, hogy két szövetségesét az itt mutatkozó érdekellentétek miatti össze-

tűzésektől visszatartsa.

Az Osztrák-Magyar Monarchia ezzel szemben közvetlenül érdekelt volt a Keleti kérdésben. Azért is, mert a Balkán félszigetet az osztrák-magyar terjeszkedés lehetséges terepének tekintette, de azért is, mert soknemzetiségű összetétele folytán érzékenyen érintette az itt esedékes nemzeti átalakulás. Az osztrák-magyar diplomácia élén 1871 óta magyar politikus, gróf Andrássy Gyula állott. A magyar politikus forradalmár múltjával ellentétesen hűen képviselte a hagyományos osztrák balkáni érdeket, de mint magyar ennek a politikának erőteljes oroszellenes színezetet is kölcsönzött. Ő a balkáni problémákat eredetileg úgy szerette volna megoldani, hogy a Balkán félszigetről teljesen kiszorítja az orosz befolyást, és a cári nagyhatalom ellen létrehozza az európai hatalmak koalícióját. Végül azonban az Oroszországgal való együttműködésre kényszerült, és 1873-ban aláírta a három császár szövetségét. Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy az orosz-török háború elkerülhetetlen, megegyezésre lépett Oroszországgal. Az 1877. évi budapesti szerződésben kötelezettséget vállalt arra, hogy a Monarchia jóindulatú semlegességet tanúsít Oroszország irányában, ennek fejében viszont megkapta Oroszország hozzájárulását Bosznia és Hercegovina régóta tervezett bekebelezéséhez. Andrássy azt is kikötötte, hogy a háború eredményeként nem jöhet létre nagy délszláv állam, ami az adott körülmények között nyilvánvalóan egy erős Bulgária létrehozása ellen irányult. Oroszország amikor a felszabadító háborút megindította, diplomáciai biztosítékokkal rendelkezett a Törökország elleni katonai felvonuláshoz, de az osztrák-magyar magatartás szilárdságában egyáltalán nem lehetett biztos. És a felszabadulásában reménykedő bolgár nép sem tekinthetett bizakodással a Habsburg-monarchiára, arra az államra, amely egykor a bolgárokat elnyomó török bi-

rodalom legnagyobb ellenfele volt.

A magyar politizáló közvélemény megértéssel viseltetett ugyan a bolgár nép nehéz sorsa iránt, és az áprilisi felkeléssel szembeni török kegyetlenkedést is elítélte, de a balkáni új szláv államalakulással nem rokonszenvezett, és a török barátság még fokozódott, és a magyar sajtó, úgyszintén a magyar képviselőház a cárizmus elleni ellenséges megnyilatkozásoktól volt hangos. Különösen a Függetlenségi Párt képviselői léptek fel élesen. 1877 májusában Csátár Zsigmond képviselői interpellációt intézett a miniszterelnökhöz az "Orosz-Lengyelországban elkövetett erőszakos vallásüldözés"¹ miatt, a következő hónapban pedig Helfy Ignác tette fel a provokatív, de nagyon hatásos kérdést: igaz-e, hogy Petőfi Sándor még mindig egy szibériai ólomhányában sínylődik?² A függetlenségi képviselő egy másik felszólalásában így beszélt: "Nincs közöttünk senki, aki magára vállalhatná, hogy azon utasítást adja a kormánynak, hogy háborút indítson, de kimondjuk, hogy a nemzet óhajtja, hogy az orosz uralom ne terjeszkedjék, hogy határainkon az államalakulás meg ne változzék olyképp, hogy az országra nézve veszély származzék. Ha a kormány békés diplomáciai úton ezt ki bírja eszközölni, jó; de ha nem bírja, tudja meg, hogy bátran apellálhat a nemzetre és akkor kötelessége is háborút kezdeni".³ Az újabb magyar történeti kutatásokból tudjuk, hogy az orosz-török háború megindulása után a megyék kérvényekkel árasztották el a képviselőházat, amelyekben azt követelték, hogy a kormány tegyen lépéseket a török integritás megvédése érdekében, és ha kell, fegyveresen lépjen fel Oroszország ellen.⁴ 1877 júniusában a képviselőház napirendre is tűzte ezeket a kérvényeket, és ez alkalommal is kifejezésre jutott a magyar képviselők nemzeti elfogultsága.

Érdemes azonban felfigyelni arra, hogy a török in-

tegritás jelszavát nem tette magáévá a magyar parlament minien tagja. Különösen érdekes volt Kállay Béni felszólalása. Kállay Béni ekkor mint konzervatív párti-politikus foglalt helyet a képviselőházban, de mindenki tudta róla, hogy a keleti kérdés tudós szakértője. Ő fiatal korában törökül, szerbül, bolgárul tanult, majd 1868 és 1875 között főkonzuli minőségben képviselte az Osztrák-Magyar Monarchiát Belgrádban. Főkonzulása idején sok olyan lépést tett, amelyekkel nem nyerte meg a sztambuli kormány tetszését. A képviselőházi vita alkalmával kifejtette azt a nézetét, hogy Törökországot nem tartja életképes államalakulatnak. Persze a képviselőház elfogult és ideges légkörében óvatosan fogalmazott, de szavai így is mutatták igazi meggyőződését. "Nem állítom én azt - mondotta többek között - és nem is óhajtom, hogy a szétmállás természetszerű processzusát mi is siettessük a magunk részérő addig, amíg érdekeinket másként is megvédehetjük. De magvallom, nem szeretném, hogy a török birodalom integritásának kérdése a mi monarchiánk politikai dogmájává proklamáltassék, minden körülmények között, minden eshetőségre nézve, még akkor is, midőn lehetetlené válva, azon összerogyó épület bennünket is magával ragadhatna".⁵

Kállay Béni meg is indokolta véleményét. Azt mondta, hogy Törökország, mint teokratikus állam képtelen a belső megújulásra, és minden reformkísérlet ebben az ál- lamban, ahol az államfői és egyházfői hatalom egy kézben van, szükségszerűen kudarcot kell valljon. Kállay Béni persze nem tudta meggyőzni a más véleményen lévő képviselőket, és sokan élesen vitába szálltak vele. Olyanok is akadtak azonban, akik egyetértettek vele és védelmükbe vették az éles támadásokkal szemben. Kállay Béni felszólalása mindenesetre mutatja, hogy még a magyar képviselőház sem volt egységesen törökbarát, és többen megér-

tették a Balkán félszigeten végbemenő történelmileg szükséges átalakulást.

Miközben a magyar képviselőház a török integritás megőrzésének célszerűségéről vitatkozott, a felszabadító orosz hadsereg 1877. júniusában Szvistovnál átkelt a Dunán és bolgár földre lépett. Niederhauser Emil "Bulgária története" című könyvében leírja, hogy az orosz csapatok nem egészen két hét alatt felszabadították Tirnovót, átkeltek a Balkán hegyvonulaton, majd júliusban elfoglalták a Balkán legfontosabb átkelőhelyét, a Sipka szorost.⁶ A törököknek azonban sikerült jelentékeny hadsereget összpontosítani Pleven várába, amellyel az előre törő orosz sereg jobbszárnyát veszélyeztették. Egyidejűleg a törökök ellentámadást indítottak a Sipka szoros visszaszerzésére. Öldöklő küzdelem kezdődött, amelyben az orosz hadsereg és a mintegy hétezer bolgár önkéntes tanúbizonyosságot tett hősiességéről.

A Sipka szorost augusztus folyamán sikerült megtartani a megújuló török támadásokkal szemben, és ezzel biztosítani a stratégiai szempontból fontos átjáró birtoklását. Az orosz csapatok közben Pleven várát szerették volna bevenni, hogy megszüntessék a jobbszárnyat fenyegető veszélyt és a Sipka szoroson keresztül folytathassák a déli irányú támadást. A törökök azonban keményen védtek magukat és több rohamot visszavertek. Magyarországon mindvégig élénk figyelemmel kísérték a bolgár földön folyó háború eseményeit. A Vasárnapi Ujság, a Hazánk és a Nagyvilág című hetilapok, valamint más újságok beszámoltak a lefolyt csatákról, sok képet és rajzot közöltek a háborúról. A magyar sajtóban nyomon követhető szinte az egész 1877-1878-as orosz-török háború rajzokban: átkelés a Dunán, ütközet Szvistov mellett, csaták a Dunán és a Fekete-tengeren, valamint a véres ütközetek a Sipka-szorosban és Pleven vára alatt. A leírások és tudósítások

hitelesek, nem fukarkodnak az elismeréssel még az orosz csapatok tevékenysége iránt sem, a bolgárok hősiességéről pedig újra és újra említést tesznek. A magyar sajtó azonban, miként a korábbiakban, most sem állott rokonszenvvel a felszabadítók oldalán. Amikor az orosz csapatokat Pleven vára alatt visszaverték, a magyar újságírók úgy írtak az eseményről, mintha a magyarok arattak volna győzelmet. Több város felkérte lakóit, hogy világosítsa ki ablakait a "nagyszerű török győzelmek" alkalmával, és jellemző a közhangulatra, hogy még az egyébként visszavonult Arany János is verset írt a pleveni csata alkalmával.⁷

Az orosz-török háború a katonai szakírókat is foglalkoztatta. Még a háború idején jelent meg Kőváry Béla /Ali efendi/ cs. török főhadnagy könyve.⁸ Mint a császári török hadsereg tisztje, Kőváry részt vett a háborúban, és főként a hátvédnél tevékenykedett. A könyv szerzőjének beállítottsága ellenére a bolgár nép elszánt küzdelmének hiteles dokumentuma. A könyv adatai szerint a török hadsereg hátszárnya teljesen bizonytalan volt, és a föld valósággal égett az elnyomók talpa alatt. A bolgár nép az orosz csapatok közeledésének hírére városokban és falvakban fegyvert fogott, lefegyverezte az ellenséges egységeket, szétverte a basibozuk bandákat, és akadályokat gördített az ellenség visszavonulása elé. A bolgár hazafiak állandó megfigyelés alatt tartották a törökök utánpótlási vonalait, a tartalék egységek mozgását, és az információkat eljuttatták az orosz hadsereg parancsnokságához. Kőváry arról is beszámolt, hogy a bolgár hazafiak milyen halált megvető bátorsággal támadták meg azt a lőszert és puskaport szállító oszlopot, amelynek biztosítására ő volt kirendelve. A bolgárok az út menti fák közül nyitottak tüzet és komoly zavart okoztak a menetoszlophan. A tüzet viszonzó törökök hat bolgárt meg-

sebesítettek, akiket azután fogságba is ejtettek. A törökök ezután kínvallatás alá fogták őket, hogy értesüléseket szerezzenek a bolgár ellenállásról. A hazafiak azonban nem voltak hajlandók kiadni társaikat. A törökök mind a hatukat helyben felakasztották. A háború katonai tanulságai a későbbi hadtudományi írókat is foglalkoztatták, és a háború története, mint a modern tűzfegyverekkel vívott háború példája, a katonai főiskolák tananyaga lett. Erről tanúskodik a bécsi Katonai Főiskola kiadványa, amely két füzetben dolgozta fel az orosz-török háború eseményeit.⁹

Az orosz csapatok hősiessége és a bolgár nép áldozatkészsége végül felőrölte a törökök ellenállását. Pleven ostromának irányítását a krími háború neves orosz hadvezére, Szevasztopol védelmének egykori vezetője, Totleben tábornok vette át, és 1877 december 10-én sikerült a várat elfoglalni. A törökök megadták magukat és negyvenezer török katona került fogságba. Miután a jobbszárny veszélyeztetettsége megszűnt, az orosz csapatok megindíthatták az áttörést a Balkán hegyvonulatán keresztül. A Sipka-szorostól délre megverték az egyetlen épségben lévő török hadsereget, 1878 január 4-én felszabadították Szófiát, majd január 20-án elfoglalták Drinápolyt. A törökök ellenállása összeomlott és nyitva állott az út Konstantinápoly felé. A török kormány belátta vereségét és 1878 január 31-én fegyverszüneti kérelemmel fordult az orosz hadsereg főparancsnokához. Létrejött a fegyverszünet, majd 1878 március 3-án San Stefanóban aláírták az orosz-török előzetes békeszerződést. A béke szabadságot hozott az évszázadok óta török rabigát nyögő Bulgáriának. Ujjáalakult a történelmi Bulgária, amelynek határai 160 ezer négyzetkilóméter területet fogtak körül, és valamennyi bolgárt egyesítettek. A fejedelemséget ugyan továbbra is a függőség szálai fűzték. Törökor-

szághoz, de miután a békeszerződés kilátásba helyezte, hogy a felszabadító orosz csapatok két évig Bulgária területén maradnak, ennek a kitételnek csak formális jelentősége volt. Meg kell még említeni, hogy a felszabadító háború a Balkán félsziget többi népeinek is szabadságot hozott. Szerbia, Montenegro és Románia teljesen önálló állam lett, Bosznia és Hercegovina pedig önkormányzatot kapott.

A bolgár nép azonban nem örülhetett sokáig állami egységének. A San Stefanó-i béke az európai hatalmi érdekekbe ütközött, és a Keleti kérdésben érdekelt hatalmak tiltakoztak a balkáni ügyek egyoldalú rendezése ellen. Anglia attól tartott, hogy az újjáalakult Bulgária, amely orosz megszállás alatt maradt, egy Konstantinápoly ellen induló újabb orosz támadás ugródeszkája lehet, az Osztrák-Magyar Monarchia pedig az orosz csapatok tartós jelenléte miatt a balkáni szlávok további forradalmasodásától félt. A reakciós nagyhatalmak olyan erővel védekeztek érdekeiket, hogy még háborúval is megfenyegették Oroszországot. A háború során jelentős vérvesztést szenvedő Oroszország végül kénytelen volt engedni, és hozzájárult ahhoz, hogy az előzetes békét nagyhatalmi kongresszus elé bocsájtja. A kongresszus 1878 júniusában Berlinben gyűlt egybe, és egy hónapon át ülésezett. A kongresszuson az előzetes béke számos pontját módosították, de az igazi és a legnagyobb vesztes Bulgária volt. Macedóniát és az Égei tenger partvidékét visszacsatolták Törökországhoz, Dél-Bulgária ugyancsak ismét Törökország része lett és Kelet-Rumélia elnevezést kapott /ide azonban nem térhettek vissza a török csapatok/, és csak az ilyenformán megcsonkított Észak-Bulgária válhatott autonóm fejedelemséggé. A berlini kongresszus reakciós döntéseit a bolgár nép elkeseredéssel és felháborodással fogadta, és mindent elkövetett, hogy az intézkedések

életbe léptetését megakadályozza.

A San Stefanó-i béke revíziója, a berlini kongresszus előkészítése és lefolyása a bolgár-magyar kapcsolatoknak is részét képezik. Ekkor ugyanis az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikáját magyar politikus, gróf Andrássy Gyula irányította. A magyar történészek újabban részletesen foglalkoztak az Osztrák-Magyar Monarchia balkáni politikájával, és azzal, hogy Andrássyt milyen megfontolások vezették az újjáalakult Bulgáriával kapcsolatosan. Diószegi István "Auszttria-Magyarország és Bulgária a San Stefanó-i béke után 1878-1879" című munkájában leírja, hogy Andrássy elsősorban arra törekedett, hogy az orosz csapatok minél előbb eltávolozzanak Bulgária területéről. A londoni osztrák-magyar nagykövetnek küldött utasításában ezt azzal indokolta, hogy ha az orosz csapatok két évig ott maradnak, nemcsak Bulgária, hanem egész Törökország a cári Oroszország vazallusa lesz.¹⁰

A brit diplomácia azonban nem az orosz csapatok tartózkodási idejének tulajdonított elsődleges jelentőséget, hanem annak, hogy a San Stefanó-i békével létrehozott Nagy-Bulgáriát megsemmisítse. Ennek érdekében nemcsak a Macedóniától akarta megfosztani Bulgáriát, hanem a Balkán hegységtől délre fekvő bolgár földeket is vissza akarta adni Törökországnak. Andrássy nem volt bolgár-barát, de józanul belátta, hogy a történelmi határait visszanyert államot nem célszerű darabokra szaggatni. Azt válaszolta az angol külügyminiszternek, hogy Kelet-Rumélia és Bulgária nem állana fenn sokáig egymás mellett, és előbb utóbb egyesülne, ahogy ez Moldva és Havasalföld esetében is megtörtént.¹¹

Végül azonban kompromisszumos alapon beleegyezett az angol javaslatba, és a berlini kongresszus döntését a két nagyhatalom együttesen erősztakolta ki. Meg lehet azonban állapítani, hogy Andrássy véleménye bolgár szem-

pontból kedvezőbb volt, mint az angol álláspont. Igaz, amikor a magyar politikus arról írt, hogy a bolgár körzeteket meg kell hagyni Bulgáriának, akkor ebbe nem értette bele Macedóniát. Márpedig a bolgár történetírás véleménye szerint Macedóniát is bolgárok lakják, és ezt a nézetet a 19. század második felében sok európai tudós és politikus is magáénak vallotta. Andrásst kétség kívül elfogultság vezette ellenkező véleményének megfogalmazásakor.

A Balkán hegyvonulatról északra szorított autonóm Bulgária megszervezését a berlini kongresszus Oroszországra bízta. Az alkotmánytervezetet ennek megfelelően Dondukov-Korszakov herceg, orosz császári biztos készítette el, és terjesztette be 1879 február 22-én a bolgár alkotmányozó gyűlés elé. Meg kell mondani, hogy az orosz császári biztos rendkívül liberális szellemű alkotmánytervezetet készített. A tervezet a törvényhozói hatalmat egykamarás, a férfiak általános választójoga alapján megválasztott nemzetgyűlésre bízta.¹² Az alkotmányozó nemzetgyűlés a vita során még tovább erősítette az alkotmány liberális vonásait, így végül a korabeli Európa egyik leghaladóbb alkotmányát szentesítették.

Ellentmondásnak látszik, hogy az önkényuralmi Oroszország képviselője ilyen liberális alkotmánytervezetet készített, de ez az ellentmondás feloldható a hatalmi politika összefüggésében. Oroszország arra törekedett, hogy a felszabadított Bulgáriát intézményesen is minél jobban eltávolítsa a húbéri Törökország viszonyaitól, és ezzel is elejét vegye az esetleges török restaurációs kísérleteknek. A bolgár alkotmány kidolgozásának nincs jelentős osztrák-magyar vonatkozása. Palotás Emil azonban újabb könyvében kimutatta, hogy Andrásy nem volt közömbös azal szemben, ami Tirnovóban történik. Az osztrák-magyar külügyminisztert élénken foglalkoztatta a megválasztandó

fejedelem személye, és erőteljesen javasolta, hogy a bécsi szempontból megbízható Battenberg Sándor kerüljön Bulgária trónjára. De mivel nem volt biztos abban, hogy jelöltje végül is fejedelem lesz, és a kiszámíthatatlan fejleményektől is tartott, arra az állapotra helyezkedett, hogy a bolgár fejedelmi méltóság ne legyen örökletes.¹³ Ez az álláspont nem volt kedvező Bulgária szempontjából, és mutatja, hogy a reakciós hatalmi politika képviselője fenn akarta tartani a lehetőséget, hogy beavatkozzék Bulgária belügyeibe.

A berlini szerződés, mint már említettük, Bulgária déli részét elszakította a fejedelemségtől és a Balkán hegységtől délre sajátos alakulatot hozott létre. A szerződés XIII.cikkelye úgy intézkedett, hogy a Balkán hegységtől délre egy tartományt kell létrehozni, amely Kelet-Rumélia elnevezést kapja és az adminisztratív autonómia feltételei mellett továbbra is a szultán közvetlen politikai és katonai fennhatósága alá tartozik. A tartomány élén keresztény főkormányzó áll. A további cikkelyek kimondták, hogy Kelet-Rumélia rendjét belső milícia tartja fenn, de a főkormányzó behívhatja a török csapatokat, ha ezt a belső rend fenntartása érdekében, valamint külső fenyegetés esetén szükségesnek találja. A berlini kongresszus végül úgy döntött, hogy Kelet-Rumélia megszervezésére Európai Bizottságot küld ki, amelyben a szerződést aláíró hatalmak delegátusai vesznek részt.¹⁴

Az Osztrák-Magyar Monarchiát Kállay Béni képviselte a Kelet-Rumélia megszervezésére kiküldött Európai Bizottságban. Kállay Béninek az Európai Bizottságban végzett tevékenységével kapcsolatos iratok, más fontos dokumentumokkal együtt, megtalálhatók az Országos Levéltárban. Ez rendkívül gazdag forrásanyag, és a bolgár-magyar kapcsolatokkal foglalkozó kutatók rendkívül sokat meríthetnek belőle. A magyar történészek közül elsőként Diószegi

István dolgozta fel ezt az anyagot a már említett könyvében, és újabban Palotás Emil is merített belőle. A forrásanyag feldolgozása azonban még korántsem tekinthető teljesnek.

Diószegi István leírja, hogy Kállay Béni nem minden tekintetben követte Andrássy Gyula instrukcióit. Andrássyt csak az foglalkoztatta, hogy a szervezeti statutum minél előbb készüljön el, és lehetőség szerint ne térjen el Törökország többi tartományainak szervezetétől. Minden különbség ugyanis Kelet-Rumélia elszakadásának, és Bulgáriával való egyesülésének csíráját rejtí magában.¹⁵ Kállay Béni ezzel szemben inkább az angol felfogással rokonszenvezett, amely az esetleges egyesülésnek azzal akarta elejét venni, hogy a tartománynak liberális, a nyugat-európai alkotmányokhoz közelítő statutumot ad. Amikor 1878 szeptemberében Plovdivban megkezdte tevékenységét az Európai Bizottság, látni lehetett, hogy a tagok a kidolgozandó statutum jellege tekintetében nincsenek egy véleményen. Az angol és az osztrák-magyar küldött a liberalizálást szorgalmazta, a török megbízott ez ellen élesen fellépett. De az orosz megbízott sem értett egyet az angol és az osztrák-magyar elképzeléssel, mert ő meg a tartomány bolgár jellegét szerette volna hangsúlyozottabbá tenni, és a két Bulgária szétválasztását átmeneti állapotnak tekintette. A munkálatok a viták miatt alaposan elhúzódtak, és csak akkor gyorsultak fel ismét, amikor Andrássy szigorúan utasította Kállayt, hogy ne akadályozza a törököket a szultán szuverén jogainak visszaállításában. A bizottság így 1879 március végére befejezte tevékenységét, és kidolgozta azt a szervezeti szabályzatot, amelynek értelmében Dél-Bulgária ismét török fennhatóság alatt álló provinciává változott.

Dél-Bulgária lakói számára a berlini kongresszus döntése és a szervezeti szabályzat kidolgozása a rövid

ideig élvezett szabadság megszüntetését, és a gyűlölt török fennhatóság meghosszabbítását jelentette. Érthető, hogy heves tiltakozással fogadták a berlini kongresszus döntését, majd az Európai Bizottság megjelenését. A régebbi és újabb bolgár történetírás foglalkozott a berlini szerződés döntései ellen irányuló bolgár népi mozgalmakkal, és a Kállay Béné hagyatékában található iratok alapján annak számos vonatkozását a magyar történészek is bemutatták. A feldolgozásokból megtudjuk, hogy amikor az Európai Bizottság megérkezett Plovdivba, a bolgár nép ezrek által benyújtott kérvényekkel tiltakozott a török uralom visszaállítása ellen. Másutt tüntetések akadályozták a Kelet-Rumélia határát megállapító bizottság munkáját. Drinápolyban többezren tüntettek a törökök visszatérése ellen. A bolgár nép a felszabadító orosz csapatok segítségével fel is fegyverkezett, és a miliciák készek voltak arra, hogy fegyveresen szálljanak szembe a visszatérő törökökkel. Kreszna körzetében felkelés robbant ki a török megszállás megszüntetése céljából, amelyben négyezer bolgár fegyveres vett részt. Ezt a heves népi ellenállást az Európai Bizottság tagjai is tapasztalták, amiről Kállay Béninek a Nova-Zagora-i megmozdulásról szóló leírása is tanuskodik. Az Országos Levéltárban található irat rendkívül érdekes. Arról van szó benne, hogy az Európai Bizottság képviselői át akarták venni a pénzügyi adminisztrációt, és ennek érdekében le akarták foglalni a községi és a területi pénztárakat. Az első ilyen próbálkozás 1878 december 12-én Nova-Zagorában történt. Hogy mi történt ezután, Kállay Béné leírásából tudjuk meg. Az irat érdemes arra, hogy hosszabban idézzünk belőle.

"Alig dolgozott azonban dr. Schmidt félórát, midőn egyszerre egészen elsötétedett a szobában. Az ablakra tekintve láttuk, hogy a tornác megtelt zsibongó néppel, s hogy sokan éppen az ablak előtt foglaltak helyet. Kér-

deztük, hogy mi ez? Azt a feleletet nyertük, hogy az udvaron s a tornácon sok nép gyűlt össze, mert tudni óhajta, hogy kik vagyunk és mit akarunk. A nacsálnik kiment, s elmondta nekik, hogy mi küldetésben járunk, amire nagy zaj támadt. Az emberek azt kiabálták, hogy el akarjuk vinni a pénztárat Konstantinápolyba, s azért jöttünk, hogy visszahozzuk a törököket az országba. Nem lehetet dolgozni sem a lárma, sem a sötétség miatt...

Jobbnak láttam kimenni, remélve, hogy lecsillapíthatom őket, s elmondottam nekik, hogy nagyon csalódnak, mert sem az egyiket, sem a másikat nem akarjuk. Amíg így az ajtó előtt a szoba felé tolongó emberekkel beszéltem, hátam mögött 15-20 asszony berontott a szobába. Az asszonyoktól kérdeztem, hogy mit kívánnak? Majdnem mindnyájan egyszerre kezdtek beszélni, könnyek és kiabálások között panaszolván el a borzalmakat, amelyeket a törököktől kellett elszenvedniük, férjeik, fiaik, rokonaik meggyilkoltatását. Mondtuk nekik, hogy nagy részvéttel vagyunk szomorú sorsuk iránt, de fájdalom, mindezen már nem segíthetünk. Mondják meg tehát, hogy jelenleg mit óhajtanak, s mit tegyünk értük. Erre azonban csak az előbbi kifakadásokkal törtek ki ismét, most már majdnem vadul kiabálván. Kívül a férfiak is mind nagyobb zajt ütöttek, és tolongani kezdtek erősebben az ajtó felé, melyet belülről egy gendarm tartott bezárva. A helyzet válságos volt, ha az ajtót benyomják, s a tömeg mindinkább izgatott állapotban beront a szűk szobába, melyből mint említettem, nem volt más kijárási mód, mindnyájan foglyok lettünk volna. Látván, hogy a szobában lévő asszonyokkal nem boldogulunk többé, azt üzentem férjöknek, hogy küldjenek be három-négyet maguk közül, s ezekkel fogunk beszélni; de erre rá nem állottak. Ekkor azt ajánlottam nekik, hogy vonuljanak el a tornácról az udvarra, s ígérjék meg, hogy egyszerre csak egy fog beszélni, ezen esetben kime-

gyünk, s szóba állunk velük.

Ezt elfogadták, zajosan az udvarra vonultak, mi pedig kimentünk a verandára, sőt én a nacsalnikkal annak szélére állottam. Ekkor aztán a következőket mondtam nekik: mi nem azért jöttünk, hogy a pénztárakat Konstantinápolyba vigyük, nem óhajtjuk a törökök visszatérését sem előmozdítani. Teljesen osztozunk fájdalmukban a szenvedett csapások fölött, s ezért vagyunk itt, hogy segítsünk rajtuk. Jelenleg valamennyi keresztény állam s ezek között Oroszország is egyetért, s közösen küldtek ide egy komissziót, melynek feladata jó kormányzatot teremteni és biztosítani a nép jólétét. Ez az európai komisszió küldötte ide Schmidtet mint pénzügyminisztert, hogy átvegye a pénztárt, s neki jogában és hatalmában áll a meglévő pénz egy részét éppen a nép szükségleteinek enyhítésére fordítani. Így állván a dolog, s mi egyedül az ő jogukat tartván szem előtt felszólítom őket, hogy engedjék nyugodtan bevégezni munkánkat, mert időnk ki van mérve, s ha akadályoznak, semmit sem végezhetünk.

Egy bolgár paraszt, egészen közel lépve a verandához, most egy hosszabb beszédet kiabált el nagy hangerővel. Anglia, így szólott többek között, egykor barátja volt a bolgároknak, s azzal hitegette őket, hogy segítségükre lesz a törökök ellen. De miután az angolok elhagyták a vidéket, a törökök ismét visszatértek. A szónok erős kifejezésekkel szidalmazta Angliát, s kijelenté, hogy mindnyájan halálosan gyűlölik a törököket, s nem fogják tűrni azok visszatérését. Ezután a magas politikára tért át, s hosszasan elemezte a San Stefanó-i béke előnyeit, mely megteremté a nagy és egyesült Bulgáriát, s ezáltal eleget tett a nép kíváncsiságának. Erre én kijelentettem, hogy ily fenyegetésekkel nem barátkozhatunk, nincs semmi közünk sem a San Stefanó-i békéhez, sem az egyesült Bulgáriához. Egyedül a nép érdekében jöttünk ide, s ez-

ért azon reményemnek adtam kifejezést, hogy munkánk folytatását nem fogják többé gátolni. A tömeg azonban nem nyugodott meg, hanem még zajosabb kezdett lenni, hogy egyedül az egyesült Bulgária képes őket kielégíteni, s hogy ők nem akarnak hallani sem a berlini szerződésről.

A nacsalnikhhoz fordulva azon kérdést intéztem hozzá, hogy képes-e ily körülmények között biztosítani a munka nyugodt folytatását. Ő azt válaszolta, hogy ezt nem teheti, de a rend fenntartását a városban biztosíthatja. Ennél fogva felszólítottam a tömeget, nyilatkozzék határozottan, akarják-e, hogy folytassuk a munkát, vagy sem, mivel mi semmit sem óhajtunk tenni akaratauk ellen. Ha nemmel válaszolnak, készek vagyunk eltávozni. Természetesen minden oldalról kiabálták, hogy ne folytassuk a munkát.

Ekkor a nacsalnik lépett elő, felmutatta a Sztolipin tábornoktól vett rendeletet, megmagyarázta, hogy a kormányzó tábornok, aki a herceget képviseli, elismerte a komissziót, s hogy dr. Schmidt ezen komisszió nevében jött ide. Azután kérdezte a néptől, elismerik-e ezen rendeletet; azt kiáltották, hogy nem. A nacsalnik titkára szólott ezután, s igyekezett megértetni velük, hogy ha nem ismerik el Schmidtet - közbe kiabálták, nem ismerik el - , akkor nem ismerik el a kormányzót - nem ismerjük el, kiáltozták ismét - , tehát a herceget sem - azt elismerjük, volt a válasz.

Hogy véget vessék a jelenetnek, mely már úgyis hosszúra nyúlt, s különben is meggyőződván, hogy többé nem bírunk a felzaklatott tömeggel, ismételttem előbbi kérdésemet, akarják-e, hogy folytassuk munkánkat, vagy sem, s a tömeg nemmel válaszolván, elhagytuk a verandát.

Az udvaron áthaladva a nép sorfalat képezett kétoldalt, de csöndben maradt. Csak midőn kiértünk, hallottunk nagy örömteljes zajt mögöttünk. Később megtudtuk, hogy

két ember a pénztárnál maradt jelt adni a többieknek, ha ismét visszatérnénk".¹⁶

A berlini szerződés ellen irányuló bolgár népmozgalmak súlyos gondok elé állították az európai nagyhatalmakat. Hiába volt kész Kelet-Rumélia szervezeti szabályzata, úgy tűnt, hogy megfelelő fegyveres támasz nélkül nem lehet életbe léptetni. A török csapatok behívását a berlini szerződés megtiltotta, a helyi milícia pedig, amelyet a jelenlévő orosz főparancsnokság megszervezett, igazából a két Bulgária egyesítésének volt a támasza. A diplomaták közül többen javasolták azért, hogy európai kontingensből összeállított vegyes megszálló haderővel biztosítsák a kialakított rendet, és annak közreműködésével léptessék életbe az Európai Bizottság által kidolgozott szervezeti szabályzatot. Különösen angol részről szorgalmazták ezt a megoldást, de Andrassy sem zárkozott el előle. Akik azonban a helyszínen szereztek tapasztalatokat a bolgár népmozgalmak erősségéről, kételkedtek az ilyen megoldás célszerűségében. Kállay Béni többször megírta Andrassynak, hogy a vegyes megszálló haderő megjelenése Bulgáriában általános népfelkelés kirobbanására vezetne, és a berlini szerződés intézkedéseinek életbe léptetése egyszer s mindenkorra lehetetlenné válna.¹⁷

Az európai hatalmak a megoldást végül abban találták meg, hogy az Európai Bizottság megbízatását egy évvel meghosszabították, és ezzel mintegy demonstrálták a bolgár néppel szemben a nagyhatalmak egységes akaratát. Az a megoldás azonban, amely a Balkán déli részén élő bolgárokat elválasztotta északi testvéreitől, nem lehetett tartós. A bolgár nép a fejedelemségben és Kelet-Ruméliában mindent elkövetett, hogy hazája egységét minél előbb megteremtse.

Alig néhány év telt el, és a bolgár nép határozottan szembefordult a berlini kongresszus reakciós határo-

zatával. 1885 szeptemberében Plovdivban felkelés tört ki és kimondta a Bulgáriával való úniót, Battenberg Sándor bolgár fejedelem pedig az egyesült Bulgária fejedelmévé nyilvánította magát. A merész forradalmi lépésnek azonban nagy volt a kockázata. A török szultán szuverén jogaira hivatkozva csapatokat vont össze a határon, és a fegyveres beavatkozásra készült. Milán szerb király pedig azon a címen, hogy az egyesülés megbontotta a balkáni egyensúlyt, támadást indított Bulgária ellen, hogy kárpótlás gyanánt bolgár területeket szerezzen meg.

A berlini szerződést aláíró nagyhatalmak ugyancsak ellenségesen fogadták a bolgár nép döntését. III. Sándor orosz cár elégedetlen volt Battenberg Sándorral, mert az nem követte tanácsait, és fellepett a berlini szerződés megsértése ellen. Bismarck támogatta Oroszországot, Kálnoky osztrák-magyar külügyminiszter ugyancsak a cári nagyhatalom oldalára állt. Az osztrák-magyar külügyminiszter ellenséges volt Bulgáriával szemben. Amikor a bolgár hadsereg vereséget mért a Szófia irányába támadó szerb hadseregre, és ellentámadása során szerb területre lépett, a belgrádi osztrák-magyar követ bécsi utasításra megjelent a bolgár főhadiszálláson, és követelte a támadás azonnali leállítását.¹⁸

A bolgár-magyar kapcsolatoknak érdekes része, hogy a magyar politizáló közvélemény a közös külügyminiszter politikájával ekkor nem értett egyet és Bulgária oldalára állt. Andrassy Gyula volt külügyminiszter, akinek pedig nagy része volt a San Stefanó-i Bulgária szétszakításában, 1885 novemberében emlékiratban tiltakozott az uralkodónál Kálnoky politikája miatt.¹⁹ A volt külügyminiszter ekkor a bolgár nép független állami fejlődése mellett emelt szót. Persze erre nem a bolgárok iránti barátsága ösztönözte, hanem az a meggondolás, hogy ilyenformán mélyíteni lehet azt a szakadékot, amely Batten-

berg hibás politikája következtében Bulgária és Oroszország között keletkezett. A reakciós hatalmi politika végül kénytelen volt tudomásul venni a bolgár nép döntését. Anglia tanácsára a szultán 1886 februárjában egyezményt kötött a bolgár kormánnyal, és ennek értelmében Battenberg Sándort nevezte ki Kelet-Rumélia kormányzójává. A bolgár nép ezzel elérte nagy történelmi célját, de a belső viszonyok megszilárdulásáig még hosszú időnek kellett eltelnie. Sajnos Oroszország és Bulgária egyetértése nem állt helyre, és amikor 1887-ben az osztrákok jelöltje Koburg Ferdinánd került a bolgár trónra, a viszony továbbra is hűvös maradt. Bulgária hosszú időn keresztül az Osztrák-Magyar Monarchia befolyása alá került, de ez a kapcsolat nem mozdította elő a bolgár nép további történelmi céljainak megvalósítását.

Kállay Béni bizonyos értelemben pozitív szerepet játszott. Igen hatalmas archívumot hagyott maga után, amelyben saját személyes dokumentumai is megtalálhatók a bolgár nép által készített sok petíció, tiltakozás, nyilatkozat, bolgár újság mellett. A Kállay Béni-archívum általában megérdemli a mi nagyobb figyelmünket. Eddig Diószegi István dolgozott ezzel kapcsolatban, Palotás Emil, és néhány bolgár történész is idézi őt. De nyilvánvaló, hogy Kállay Béni tevékenysége még várja a mi közös, bolgár-magyar vizsgálatunkat és értékelésünket. Hogy a magyar közvélemény nem kategórikusan egységes álláspontot foglal el a Balkán félszigeten lejátszódó eseményekkel kapcsolatban, erre e néhány, a háború idején lejátszódott eseménynek is befolyása van, anélkül, hogy ezeknek az eseményeknek a befolyását túlzottan nagyra értékelnénk. Itt elsősorban kulturális vonatkozásban gondolok néhány megnyilvánulásra. Még ebben a nagyon bonyolult és ellentmondásos időszakban is rehabilitálják a bolgár-magyar együttműködést, általában a bolgár-magyar

hagyományokat. Így 1878-ban a korabeli magyar lapok - mégpedig nagy részletességgel - közlik Panajot Hitov visszaemlékezéseit. Ugyanakkor a "Pesti Napló" című újság egy nagyon érdekes, terjedelmes cikket közöl a bolgár irodalomról.

Talán egészen röviden meg kell emlékeznünk Kanitz Félix Fülöp tevékenységéről, aki természetesen elsősorban Bécsben dolgozott. De meg kell talán említeni, hogy az általa készített térkép alapján készítette el az orosz hadvezetés a térképét különösen az észak-bulgáriai hadműveletek vonatkozásában. Nem véletlen, hogy az orosz uralkodó sajátkezűleg tüntette ki őt a legmagasabb orosz kitüntetésekkel, Gurko tábornok pedig kijelentette, hogy miért nem állt rendelkezésünkre hasonló részletes térkép Dél-Bulgáriáról is.

Erődi Bélának, e nagyon bonyolult, szintén ellentmondásos személyiségnek a tevékenységét is megismertetném. A háborút követően Dugovics Imre és Strauss Adolf tevékenysége érdemel említést, akik tulajdonképpen a magyar társadalom bolgár kultúra iránti érdeklődésének a hagyományait teremtik meg. Strauss Adolf már tíz évvel a háború után, 1892-ben megjelentetett egy kétkötetes bolgár népköltészeti gyűjteményt, amelyben több mint 200 bolgár népdal található magyar nyelven. Bécsben és Lipcsében megjelentette ennek német nyelvű változatát is, amely tovább szélesítette az érdeklődést a bolgár kultúra iránt. Ezek tulajdonképpen a hamvaiból feltámadt bolgár államiság kulturájának első lépései az európai színpadon. A kötet tartalmaz a bolgár történettudományban egy eléggé elfeledett, feledésre kárhoztatott tanulmányt Ivan Sismanov professzortól. Magyar nyelven is megjelent. Strauss pedig egy, magyarok számára készült bolgár nyelvkönyvben Ivan Vazovnak egy levelezését teszi közzé. Fordítja a "Rabigában" című művét. A fordítás sajnos el-

tűnt, és további sorsáról nincs tudomásunk.

1. Az 1875. évi augusztus 28-ra hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Bp. 1877.XI.k.45.1.
2. I.m. 97-98. 1.
3. I.m. 61. 1.
4. I. Diószegi: Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in der internationalen Politik im letzten Drittel des 19. Jahrhundert. Etudes Historiques 1970. Bp. 1970. I.k. 377. 1.
5. Képviselőházi Napló XI.k. 263. 1.
6. Niederhauser Emil: Bulgária története. Bp. 1959. 121. 1.
7. Arany János: Plevna. Hét évszázad magyar versei. Bp. 1954. III.k. 223-224. 1.
8. Kőváry Béla /Ali efendi/ cs. török főhadnagy: Utazásom Törökországban, a görög szigeteken és Szerbiában. Nagykanizsa, 1878.
9. Der russisch-türkische Krieg 1877-1878 auf der Balkanhalbinsel. Theil I. und II. Wien, 1904.
10. Diószegi István: Ausztria-Magyarország és Bulgária a San Stefanó-i béke után 1878-1879. Bp. 1961. 10. 1.
11. I.m. 25. 1.
12. Niederhauser i.m. 126. 1.
13. Palotás Emil: Az Osztrák-Magyar Monarchia balkáni politikája a berlini kongresszus után 1878-1881. Bp. 1982. 69. 1.
14. Der Berliner Kongress. Protokolle und Materialien. Hrsg.von Immanuel Geiss. Boppard am Rhein 1978. 381-385. 1.
15. Diószegi i.m. 62. 1.
16. Kállay Béni: A jeni-zagrai lázadás. Országos Levél-

tár P. 344-44-es csomó.

17. Diószegi i.m. 113. 1.

18. Niederhauser i.m. 136. 1.

19. Wertheimer Ede: Gróf Andrássy Gyula élete és kora.

Bp. 1913. III.k. 400-402. 1.

Niederhauser Emil: Nagyon köszönöm Sztojan Radev barátunk érdekes előadását. Talán csak egy megjegyzést tennék még ezzel kapcsolatban, hogy mennyire ellentmondásosak az emberek: az a Kállay, akinek ilyen pozitív szerepe van, ugyanakkor konzervatív, tehát nem lehet olyan egyértelműen a haladókat minden szempontból haladóknak tekinteni.

Sztojan Radev: A naplója, valamint a Duna-menti bolgár városokban tett látogatásának a leírása, mégpedig magas szintű irodalmi nyelven történő lejegyzése, szinte egy korabeli keresztmetszetnek is tekinthető. Tehát élő képet rajzol a múlt század hatvanas, hetvenes éveinek Bulgáriájáról, olyant, amilyent máshol nemis találhatunk meg.

Szász Zoltán: Nagyon tetszett Koszev professzornak higgadt, analitikus tanulmánya, előadása. Most anélkül, hogy további elemzésbe belemennék, egyetlen kritikai megjegyzést hadd tegyek: nevezetesen a 3. oldalon azt mondja az előadás szövegében, hogy kedvező objektív és anyagi feltételek jönnek létre a bolgár nemzeti, polgári demokratikus forradalom további fellendüléséhez. Én inkább a dolognak a másik oldalát hangsúlyoznám a saját ismereteim és a jelen előadások alapján is, tehát hogy milyen rendkívül nehéz volt a helyzet. Ebben mutatkozik meg éppen a korábban tárgyalt Levszki jelentősége is, itt van a személyiségnek a történelmi jelentősége egy ilyen rendkívül nehéz szituációban. Amikor tehát a feszültségek

összegyülekeztek, felhalmozódtak, de a belső szerveződési feltételek éppen a birodalom berendezkedése miatt nem voltak adva, rendkívüli emberi erőfeszítésekre volt szükség.

Most már röviden csak arra utalnék, hogy ez egyben átvezet a másik kérdéskörhöz: a magyar állásfoglalás a felszabadító mozgalmak kérdésében. Magyar kollégáink elmondották, s Radev professzor is elmondotta azt, hogy egyfelől megtalálható a szimpátia a bolgár néppel és szabadulási törekvéseivel, másfelől megtalálható az értetlenség is, ami nem kismértékben egy korábbi képből táplálkozott, amikor utazók, arra járok azt látták, hogy itt egy elnyomott nép mozdulatlanságban van. Abban a pillanatban azonban, amint megindul a mozgás, megerősödik a szimpátia is.

Az már egy más kérdés - ezt csak két mondatban említem meg én is -, amiről itt már volt szó, hogy a nagy török szimpátia, ami itt az akkori hivatalos magyar társadalomban uralkodott 1877-1878-ban, nem elsősorban a bolgárok ellen, nem elsősorban a délszláv népek ellen irányult, hanem azt a félelmet fejezte ki, hogy a török birodalom megszűntével itt egy politikai vákuum keletkezik, amit Oroszország fog betölteni, és harapófogóba fogja Ausztria-Magyarországot. Emögött törekedtek arra a gondolatra, hogy ebben a vákuumban rendező hatalomként a monarchia jelenjék meg. Ezzel magyarázható, hogy mindenféle állásfoglalás megtalálható a korban. Egészen odáig menően, hogy 1877-ben van egy kis összeesküvés is. Egy olyan összeesküvés, amely az orosz hadsereg utánpótlás-vonalát kívánja elvágni, s ami valójában már az operett szintjét éri el.

Szabó Dániel: Pár szót szólnék én is. Ilyen is volt a magyar közvélemény, és azt kell mondani, hogy nem a bolgárok szerepével kapcsolatban az 1877-es háborúban,

hanem általában. Ha közvéleményről beszélünk, általában emocionális, érzelmi megjelenésekkel találkozunk. Valójában pedig érdekeket öltöztetnek fel valamiféle ideológiába, érzelmekbe. Egyfajta magyar történelmi ideológiába ugyanúgy belefér egy törökellenesség a 150 éves török megszállás után, mint egy oroszellenesség az 1848-as forradalom cári segítséggel való leverése miatt. Most hangsúlyoznom kell, hogy 1877-ben nemcsak a függetlenségi magyar 48-asok esküsznek 48-ra, hanem a kormánypártiak ugyanúgy 48 folytatójának tartják magukat. Hangsúlyozni szeretném, hogy nem 1848 emléke az, ami meghatározó az 1877-es magatartásban, ez csak hozza-hozza az ideológiát. Teljesen nyilvánvaló, hogy a liberális magyar közvélemény elvben a nemzeti felszabadulások mellett áll, ameddig az általa értelmezett magyar nemzeti érdekeket ez nem veszélyezteti. 1877-ben egy olyan fura helyzet állt elő, hogy a bolgár nép felszabadulása az így értelmezett magyar érdekeknek ellentmondott. Lévén, hogy összekapcsolódott egyrészt a szlávság önállósodásával, ami a monarchián belüli szlávokra is vonzó hatást gyakorolhatott volna, másrészt a már többek által elemzett orosz kapcsolatok miatt. Továbbá, amikor egy másik kiélezett történelmi szituációban a magyar közvélemény egy magyar-bolgár-török ideológiát fogad el - a turáni elméletet -, akkor ezt a hármasságot oroszellenessé lehet fordítani.

Összefoglalásként pusztán annyit, hogy a közvéleményben sohasem érzelmek jelennek meg, hanem érdekek - érzelmi köntösben.

Nikolaj Genosov: Pár szót szeretnék szólni. Elsősorban szeretnék kifejezést adni annak a meggyőződésemnek, hogy meghatott vagyok magyar kollégáim érdeklődésétől, aktív részvételétől, és megköszönöm rendkívül magas szakmai, professzori színvonalú részvételüket ebben a vitában. Talán elfáradtunk, de azt hiszem, nagyon hasznos

volt ez a beszélgetés, amikor azonos, de ugyanakkor mégis eltérő, alátámasztott nézetek és nézőpontok találkoztak. A legérdekesebb, hogy megerősödött bennem az a meggyőződés, hogy valóban reálisan hozzá kell látnunk történetírási iskoláink átalakításához. Különösen vonatkozik ez a balkáni történetírásra, amelyben évszázados, nagyon komolytalan koncepciókat halmoztak fel. Nemcsak történelmiben gondolkodók, de a történelmet talán kevésbé értő és vállaló iskolák is ezek. A magyar történetírásnak, mint a magyar iskolának a képviselőivel minden találkozás rendkívül hasznos számunkra, és ezért szeretnék köszönetet mondani Nino Nikolovnak is a mai találkozó kezdeményezéséért, hiszen valóban neki köszönhetjük a lehetőséget, hogy itt találkozhattunk, együtt lehettünk.

Sztejan Radev: Nem szeretném kedves barátunkat, Gencsév professzort ismételni, de a mai beszélgetés bizonyos szempontból arra a gondolatra, következtetésre vezet engem, hogy a bolgár-magyar történész vegyes bizottságnak sokkal aktívabban kellene dolgoznia. Talán közös kutató kollektívákat, team-eket kellene létrehoznunk az olyan kulcskérdések közös kutatására, megvitatására, monográfia megírására, megjelentetésére, amely kérdések néhányát a mai kerekasztal-beszélgetésünk is érintette.

Szeretném közölni, bár lehet, hogy egyesek már tudnak róla, hogy 1988-ban, tehát jövő szeptemberben Szófiában kerül sor a X. szlavisztikai világkongresszusra. Biztos vagyok abban, hogy a kongresszuson részt vesz, s tekintélyes helyet vív ki magának a magyar tudósok küldöttsége is.

1989-ben szintén Szófiában kerül sor a VI. nemzetközi balkánológiai kongresszusra, amelyen nyilvánvalóan részt vesznek majd magyar tudósok, történészek is. Biztos vagyok abban, hogy magyar kollégáink nagyon komoly, megalapozott tudományos értekezésekkel, előadásokkal

vesznek majd részt ezen.

Itt volt a Párttörténeti Intézet képviselője is. Mi már erőteljesen készülünk a bolgár marxista párt megalapításának 100. évfordulójára.

1991-ben kerül sor a III. bulgarisztikai világkongresszusra.

Ismételten, még egyszer köszönetet mondok saját nevemben minden jelenlévőnek, házigazdánkknak, Nino Nikolov elvtársnak, aki feltehetőleg nem fárad bele abba, hogy a jövőben is szervezzen hasonló találkozót. Ami a bulgarisztikát illeti, teljes mértékben számíthat támogatásunkra.

Köszönöm szépen.

Niederhauser Emil: Nyilván nem számítanak a jelenlévők arra, hogy most összefoglaljam a mai vitát, amely a magyar történészek számára rendkívül hasznos azzal a sok újdonsággal, amelyet bolgár kollégáinktól kaptunk, ugyanakkor pedig a bolgár kollégáknak megmutathatta, mennyire sokszínű a magyar történészek állásfoglalása. Még egyszer szeretném megköszönni a meghívást, a bolgár kollégák nagyon érdekes előadásait és részvételét a vitában.

Ezzel elnöki tisztemet lezárván átadom a szót Nino Nikolovnak.

Nino Nikolov: Köszönöm szépen. Nekem most már nincs mit mondanom. Köszönöm szépen mindenkinek, hogy itt volt közöttünk, és igen hasznos és tanulságos volt három és fél órát együtt eltölteni.

A BOLGÁR FEJEDELEMSÉG ÉS KELET-RUMÉLIA
EGYESÜLÉSÉNEK 100. ÉVFORDULÓJA

100 ГОДИНИ ОТ СЪЕДИНЕНИЕТО НА
КНЯЖЕСТВО БЪЛГАРИЯ И ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ

Nino Nikolov: Kedves Barátaink! A kerekasztal-beszélgetéseink sorozatában, amelyet Központunk az idén rendezett, a mai beszélgetésünket a Bolgár Fejedelemség és Kelet-Rumélia egyesülésének 100. évfordulója tiszteletére rendeztük meg. Kedves vendégünk Veszka Nikolova ismert bolgár történész, aki a Bolgár Történeti Intézet tudományos főmunkatársa, a történettudományok kandidátusa.

Kerekasztal-beszélgetéseink hagyománya, hogy a beszélgetés levezetésére kedves magyar barátunkat kérjük meg, most Palotás Emil docenst, a magyar-bolgár történész vegyesbizottság magyar tagozatának elnökét, annak a vegyesbizottságnak az elnökét, amely nemrég Budapesten - értesüléseim szerint - igen sikeres ülést tartott.

Kedves Barátaink! Engedjék meg, hogy elsősorban Veszka Nikolovától, és Önöktől mindannyiuktól szíves elnézésüket kérjem, de mivel jelen pillanatban zajlik az Európai Kulturális Fórum utolsó, záróülése - amelyen román barátaink sajnos, megakadályozták azt, hogy a magyar javaslatra beterjesztett közös dokumentumot, amelyet megelőzően szovjet, francia, amerikai részről is elfogadtak, az egész fórum elfogadja, és nagyon érdekes viták folynak ott -, ezért nekem, mint a bolgár küldöttség tagjának vissza kell mennem oda, és sajnos, nem lehetek itt Önök között. Sok sikert kívánok a kerekasztal-beszélgetésnek, és elsősorban kedves előadónknak, Veszka Nikolovának.

Palotás Emil: E megnyitó után elnöki minőségemben a kerekasztal-beszélgetést folytatólagosan megnyitom. Nem szeretném elismételni, hogy mennyire hasznos gyakorlata a Bolgár Kulturális és Tájékoztatási Központnak a történeti és kulturális közös múltunk olyan alkalmainak kiemelése, amelyek mindkét ország tudósai által szívesen

művelt témák. A sok, mostanában nagyon gyakori történeti évforduló között is bolgár barátaink joggal emlékeztek meg különös melegséggel a 100 évvel ezelőtti Bulgáriában történetekről, hiszen valamennyien, akik többé-kevésbé ismerjük Bulgária történetét, foglalkozunk vele, tudjuk, hogy mióta az új bolgár állam létrejött és állami életét élni kezdte, igen nagy nehézségekkel küzdött azért, mert azt az állami keretet, amelyben létrejött, a közismert nemzetközi nehézségek miatt igazából fejlett, modern állammá való kiteljesedésre felhasználni nem tudta. A berlini kongresszus következményeivel mindenki tisztában van, és azzal is, hogy a modern bolgár nemzet, amely megelőzőleg egy évszázadon át küzdött nemzeti és állami létéért, pusztán a nemzetté válással nem érhetette be, hanem saját terének tartott nemzeti államát, nemzeti határait kívánta megteremteni. Ebben a küzdelemben az első jelentős állomás és maradandó siker volt a mesterségesen létrehozott kelet-ruméliai tartomány és a bolgár fejedelemség egyesülése, amelynek a 100. évfordulóját idén ünnepeltük.

A magam részéről egyetlen dolgot emelnék ki, hogy a bevezető ne nyúlják hosszúra. A 19. század folyamán, amikor a legkülönbözőbb balkáni népek mozdultak meg, vívták ki, vagy érték el a körülmények alakulása folytán saját államiságuk újjászületését, ritkán fordult elő olyan alkalom, amikor a nagyhatalmaktól függetlenül, saját belső erejükre támaszkodva tudtak kivívni olyan eredményeket, amelyek a nemzeti megvalósításuk számára döntőek és lényegesek. A 100 évvel ezelőtti szeptemberi plovdivi fordulat ilyen volt, minden külső támogatás nélkül, kizárólag a hazafias bolgárok erejére támaszkodva, meglepetésként érte nemcsak a nagyvilágot, hanem tulajdonképpen még a bolgár fejedelemség kormányát is, és ez különösen érdekessé és izgalmassá teszi ezt az évfordulót. Legyen

szabad azt hozzátennem, hogy ez a spontán, bolgár belső ügyként indult, saját erőre támaszkodva végrehajtott, hosszú és nagyon fáradságos küzdelem több éves európai krízis után végül is a bolgár ügy elismerésével ért véget az európai nagyhatalmak részéről. A bolgárok tehát kivívták azt, hogy Dél-Bulgária és a Bolgár Fejedelemség egyesülésére a nagyhatalmak utólag jóváhagyásukat, vagy ha úgy tetszik, áldásukat adták. Mivel ezen nagyhatalmak közé tartozott az Osztrák-Magyar Monarchia, így ezen eseményekben közvetve kicsit mi is részesei vagyunk ennek a nagy változásnak.

Ezzel a két gondolattal be is fejezem a megnyitót, és átadom a szót kedves vendégünknek az előadás megtartására.

Veszka Georgieva Nikolova: Mielőtt elkezdeném az előadásomat, engedjék meg, hogy mindenekelőtt köszönetet mondjak a magyar félnek, és elsősorban a Bolgár Kulturális és Tájékoztató Központnak azért, hogy a mai kerekasztal-beszélgetésre sor kerülhet. Külön is öröömre szolgál, hogy a mai kerekasztal-beszélgetés elnöke Palotás Emil legyen, aki - közismert - a balkáni kérdéseknek egyik legjobb magyar szakembere, szakértője.

Még egyszer szeretném hangsúlyozni, hogy a Bolgár Fejedelemség és Kelet-Rumélia egyesülése a legújabbkori bolgár történelem egyik legjelentősebb eseménye. Éppen ezért is - érthető módon - érdeklődést tanúsítottak iránta nemcsak a történészek, a politikusok, hanem mindazok is, akik társadalomtudományokkal foglalkoznak. A bibliográfiák bolgár összeállítóinak adatai szerint 1885-től 1983-ig, tehát 98 év alatt több ezer olyan publikáció jelent meg, amelynek a témája az egyesülés, valamint a szerb-bolgár háború volt. Az utóbbi években egyre fokozódott az érdeklődés ezek iránt az események iránt. Az utóbbi időben elég sok olyan gyűjteményes kötetet adtak

ki, amelyben találhatók különböző dokumentumok: olyanok, amelyeket felkutattak orosz, francia, angol, és természetesen bolgár levéltárakban. Ennek eredményeként új tudományos értekezések jelentek meg. Ezekben tulajdonképpen három irányzat lelhető fel: bizonyos korrekciókat végeztek el, kiegészítették az eddigi publikációkat, illetve újfent értékelték bizonyos eseményeket.

Jelen előadásom tulajdonképpen egy rövid rezümé, amelyben általánosságban vázolom fel az eseményt, és természetesen felhívom a figyelmet egy-két vitás kérdésre is, mert olyan is van.

Kérem, hogy olvassák fel az előadás szövegét.

NIKOLOVA, VESZKA

A BOLGÁR FEJEDELEMSÉG ÉS KELET-RUMÉLIA
EGYESÜLÉSE 1885-BEN

"Éljen az egyesülés!" - ez az örömkialtás 1885.
szeptember 6-án Plovdivban hangzott el s innen - Trákián keresztül - indult útjára, hogy eljusson a felosztott bolgár nemzet minden tagjához. Csupán hét évvel az 1877/1878. orosz-török háború után a Balkán-félszigeten a helyzet ismét aggasztó lett, a nagyhatalmak diplomatái újból kerekasztalhoz ültek tárgyalni. Mindezt azért, mert egy nép bátorságot és merészséget merített ahhoz, hogy ómaga oldja meg nemzeti egyesülésének ügyét.

A bolgár nép a teljes nemzeti felszabadításért és nemzeti egyesülésért vívott küzdelme már felszabadulása első napjaiban elkezdődött és végig kísérte a bolgár állam kiépítését és megerősödését célzó erőfeszítéseket. A nemzeti egységre való törekvés már 1878-ban megnyilvánult, miután Berlinben a nyugati államok átalakították a Balkán-félsziget térképét s így módon jelentősen csökkentették az orosz-török, a bolgárok számára felszabadító háború eredményeit. A nemzeti elvekkel ellentétben a nyugati államok szétdarabolták a bolgár népet, s orszá-
gát egy hűbéri állam keretei közé korlátozták. Mert Dél-Bulgária Kelet-Rumélia néven ugyan autonom terület lett, de továbbra is a szultán közvetlen katonai és politikai ellenőrzése alatt maradt, Makedóniát és Drinápoly környékét pedig az Oszmán birodalom részének nyilvánították.

Bulgária területének mesterséges szétdarabolása akadályokat gördített az ország normális gazdasági és politikai fejlődése elé és elindította a tömeges ellenálló mozgalmat.

A bolgár egyesülés előkészítése és megvalósítása egy olyan tömeges népi mozgalommal kezdődött, amely a berlini szerződés ellen irányult. Az utóbbi kifejezésre jutott kérvények, tiltakozó jegyzékek és emlékeztetők beadásában, olyan bizottságok létrehozásában Észak- és Dél-Bulgáriában, amelyeknek a sokatmondó "egység" elnevezést adták, az 1878. kresznai-razlogi felkelés szervezésében. Az egyesülés előkészítését szolgálták az 1878., 1880. és 1884. évi diplomáciai missziók is. Továbbá az előkészítési folyamat szorosan összefonódott azokkal az erőfeszítésekkel, amelyek a Bolgár Fejedelemség és Kelet-Rumélia közötti politikai, gazdasági és kulturális közeledést szorgalmazták, összefonódott azzal az eltökélt törekvéssel, hogy meg kell védeni Kelet-Rumélia bolgár jellegét. Ezzel párhuzamosan a bolgár sajtóban állandóan és állhatatosan propagálták az egyesülés eszméjét, vagy ahogyan a nagy bolgár költő Ivan-Vazov nevezte "a szellem egyesülését".

Az egyesülés előkészítési folyamatában a Bolgár Fejedelemség lett a bolgár nemzeti-felszabadító és egyesülési mozgalom valódi támasza. A mozgalomban igyekeztek résztvenni a szabad bolgár állam határain kívül maradt bolgárok is, ebben irányító szerepet pedig magva, a fejedelemség játszott.

A diplomáciai puhatolózások és az előkészítés folyamán szerzett tapasztalatok egyértelműen mutatták, hogy a bolgár nép csakis a saját erejére támaszkodhat. Ezért 1885. elején Kelet-Rumélia fővárosában, Plovdivban a törökök elleni nemzeti-felszabadító harc egyes résztvevői Bolgár-Titkos-Központi-Forradalmi Bizottságot alapított-

tak és hozzáálltak az egyesülés közvetlen előkészítéséhez. A bizottság élére Zahari Sztojanov állt, az 1876. áprilisi felkelés egyik szervezője, tehetséges és elismert író, ragyogó publicista. Ő írta meg a szervezet programját is. Eme program első pontja így hangzik: "A Bolgár Titkos Központi Forradalmi Bizottság célja a bolgár nép teljes felszabadítása szellemi és fegyveres forradalom útján".

A plovdivi bizottság a bolgár nép megújhodáskori nemzeti-felszabadító hagyományainak örököse lett. Rövid időn belül tagjai a bizottságok igen elterjedt hálózatát hozták létre Dél-Bulgáriában és minden erejüket arra összpontosították, hogy az egyesülés létrejötte önálló bolgár ügy legyen. A helyi bizottságok élére a volt szabadságharcosok, felkelő vezérek, az 1877/1878. orosz-török háborúban résztvett önkéntesek álltak. A Bolgár Titkos Központi Forradalmi Bizottság felhívásokat bocsátott ki, felvonulásokat szervezett, tornaegyletek leple alatt alakulatokat állított fel, kiképzésben részesítette az önkénteseket, fegyvereket szerzett. Az előkészítésekkel párhuzamosan konkretizálták a harc célját is. A bizottság - miután figyelembe vette Bulgária gyengeségét és józanul értékelte a nagyhatalmak politikáját - úgy döntött, hogy a nemzeti program csak első részét teljesíti majd, azaz a Bolgár Fejedelemség és Kelet-Rumélia egyesülését, s ideiglenesen lemond mindhárom rész egyesítéséről. Itt szeretnék zárójelben megjegyezni valamit. A régebbi szakirodalomban, sőt egyes jelenkori szerzőknél is felsejlik a feltevés, hogy az így választott változat a legjobb volt-e, nem játszott-e szerepet abban, hogy a bolgár nép teljes egyesítése évekkel eltolódott? Szerintünk a választott taktika volt a legjobb. A Bolgár Titkos Központi Forradalmi Bizottság - ahelyett, hogy maximális célokra törekedett volna, s ezzel veszélybe

sodorta volna az egész kezdeményezést -realizmust tanúsított, melynek alapja a belső bulgáriai körülmények és a nemzetközi viszonyok helyes megítélése volt. A bizottság tagjai úgy értékelték a helyzetet, hogy az egyesülés sikeres végrehajtása megkönnyíti majd mindazokat az erőfeszítéseket, amelyek Törökország európai részén élő összes bolgár felszabadítását eredményeznék. Vagyis a mozgalom nem mondott le Makedónia felszabadításáról, csupán az adott helyzetben a hangsúlyt a Bolgár Fejedelemség és Kelet-Rumélia egyesülésére helyezte.

A titkos bizottság vezetése alatt az eleinte ösztönös harci készség fokozatosan átnőtt erőteljes népi mozgalomba. A társadalom harci eltökéltsége már a tetőfokra hágott 1885 nyári hónapjaiban. A nemzeti kérdésben megnyilvánult egységes politikai gondolkodás alapján megteremtődött a politikai erők egysége, az utóbbi pedig a front szélesítésének feltételeit biztosította. A szervezet ideológusa Zahari Sztojanov a "Borba" /"Harc"/ c. újságjának hasábjain irányította a mozgalmat, ébren tartotta a lelkesedést. A kelet-ruméliai hatóságok kíséreltei, hogy valamilyen módon korlátozzák ezt a mozgalmat, sikertelenek maradtak. Sőt, ezek ellenkező hatást váltottak ki, hiszen az egyesülés híveinek száma szüntelenül nőtt. A mozgalomhoz csatlakozott a kormányból kiszorult Liberális Párt is, hogy így módon helyrehozza megtépázott politikai befolyását. Az egyesülés ügyéért megnyerték a kelet-ruméliai tisztek túlnyomó többségét is. Éppen ezeknek a tiszteknek - az egyesülés előestéjén - sikerült semlegesíteniök a katonai helyőrségeket Plovdivban, Szta-ra Zagorában és Csirpánban, sikerült egyesíteniök katonáikat a Bolgár Fejedelemség katonáival. Az egyesülés külpolitikai előkészítésébe - habár minden siker nélkül - bekapcsolódott Alexander Battenberg, a bolgár fejedelem. A nemzeti eszme megvalósításától a fejedelem azt remélte,

hogy majd helyreállíthatja tekintélyét, amely alaposan megrendült, amikor Battenberg teljhatalmat erőszakolt ki a rendőri terror segítségével megválasztott Nagy Nemzetgyűléstől.

Közben az események viharos gyorsasággal fejlődtek és megelőzték még a titkos bizottság határozatait is. Szeptember 2-án Panagjuriste városában - amikor a helyi hatalom megkísérelte letartóztatni az aznapi felvonulás résztvevőit - zendülés tört ki. Ez a közeli településekre is áttért. Ez az esemény arra kényszerítette a bizottságot, hogy határozatában kijelölje az egyesülés végrehajtásának napját, mégpedig szeptember 5-ről 6-ra virradó éjjelét. Szeptember 5-én Zahari Sztojanov megírta az egyesülésről szóló kiáltványt. Közben a városokban és a falvakban a helyi bizottságok már szervezték a népi tömegeket. Sikeres akciókat hajtottak végre Goljamo Konaréban, Paracovóban, Sztanimakában, azután a felkelők Plovdiv felé indultak. Szeptember 6-án a kora reggeli órákban a felkelők és a hadsereg körülvette Gavril Krasztevics főkormányzó palotáját, akit letartóztattak. Egyéb-ként Krasztevics tudott a készülő akcióról és a mozgalomról, de a Porta szigorú figyelmeztetéseinek ellenére sem fogantatosított komoly intézkedéseket az egyesülés szervezőivel szemben. Ez volt a kelet-ruméliai kormány álláspontja is. Sőt, Konsztantin Velicskov, oktatási direktor - azaz miniszter - javasolta, hogy a kormány előzze meg az eseményeket és hirdesse ki egyesülését a Bolgár Fejedelemséggel. Kelet-Ruméliában a hatalom képviselői nemcsak lemondtak minden ellenállásról, hanem maguk is üdvözölték az egyesülést. Az akkor megválasztott ideiglenes kormány ünnepélyesen jelentette be Kelet-Rumélia egyesítését a Bolgár Fejedelemséggel. Ez a kormány értesítette Petko Karavelov kormányát és Alexander Battenberg fejedelmet az eseményről, a végrehajtott akciót elfo-

gadták.

Az egyesülés híre gyorsan elterjedt a Bolgár Fejedelemségben. Számtalan nagygyűlésen és ünnepségen a nép kifejezte igen nagy lelkesedését és megelégedettségét.

A bolgár történetirodalomban még mindig vita tárgya milyen volt Petko Karavelov, a Bolgár Fejedelemség miniszterelnökének viszonya a Bolgár Titkos Forradalmi Bizottság tevékenységéhez. Jono Mitev egyetemi tanár azonban a véleményen van, hogy a liberálisok kormánya - ha titokban is - de támogatta az egyesülés előkészítését. Mi azonban csatlakozunk Elena Sztatelova álláspontjához, nevezetesen: az egyesülés kikiáltása a Bolgár Fejedelemség kormányának egyetértése és támogatása nélkül történt. Kétségtelen az is, hogy a titkos bizottság egyes tagjai megpróbálták megnyerni a fejedelemség uralkodó köreinek pártfogását, hiszen ezek voltak a bolgár nemzeti érdekek egyetlen hivatalos képviselői. Az akcióról tudott Petko Karavelov miniszterelnök is, de határozottan ellenezte azt, mert szerinte még nem jött el az ideje. Mint becsületes és tehetséges államférfi, aki féltően gondoskodott országának fejlődéséről, Petko Karavelovnak idegen volt bármilyen politikai kaland. Kívánta az egyesülést, de tartott minden időszerűtlen és kockázatos akciótól, hiszen ezek megingathatták volna az úgyszólván még sebezhető állam stabilitását. Maga a fejedelemség - a gyenge anyagi lehetőségei, az éles pártközi harcok és a külpolitikai támogatás hiánya miatt - aligha tudott volna megoldani egy ilyen bonyolult problémát. De miután Plovdivban kikiáltották az egyesülést, Petko Karavelov nem ingadozott tovább, elfogadta a már végrehajtott akciót és védelmébe is vette.

Számtalan levél- és táviratváltás indult Szófia, Berlin, Bécs, Szentpétervár és Párizs között. Külön bolgár delegáció utazott Koppenhágába az ott tartózkodó

III. Sándorhoz, hogy kérje pártfogását. Bolgár diplomáciai küldöttségek utaztak Bécsbe, Londonba, Párizsba és Konstantinápolyba. Oroszország - habár sértve érezte magát a berlini diktátum miatt, és következetesen harcolt Bulgária önállóságának megerősítése érdekében - most helytelenítette az egyesülést. Szeptember 9-én a bolgár hadseregben szolgáló orosz tiszteket visszahívták, a cár elrendelte Kantakuzin külügyminiszter lemondását. Ezt az orosz állásfoglalást a cári kormány ama meggyőződése diktálta, miszerint az egyesülés erősíti majd Alexander Battemberg fejedelem pozícióját és a külföldi befolyást Bulgáriában. A bolgár fejedelemmel való elégedetlenség egy olyan rövidlátó politikát kényszerített ki, amely ellentétben állott Oroszország politikai érdekeivel. A többi nagyhatalom is síkra szállt a status quo helyreállítása mellett. Ugyanakkor azonban a nagyhatalmak figyelmeztették Törökországot, hogy óvakodjék egy esetleges katonai beavatkozástól Kelet-Ruméliában. Mivel szeretett volna csapást mérni az orosz befolyásra a Balkán félszigeten, és jobb pozíciót biztosítani a már egyesített fejedelemségben, egyedül a brit diplomácia adott részletes és feltételes támogatást a bolgár ügynek. Október 24-én /november 5-én/ Konstantinápolyban a bolgár kérdéssel kapcsolatosan nemzetközi konferenciát hívtak össze, de hamarosan kiderült, hogy az ott folytatott tárgyalások nemigen vezetnek eredményhez.

Az egyesülés sorsa azonban nem a diplomáciai tárgyalásztal mellett, hanem a csatamezőn dőlt el. 1885. november 2-án /november 14-én/ azzal az ürüggyel, hogy meg kell őrizni az egyensúlyt a Balkán félszigeten, a szerb király és kormánya háborút indított Bulgária ellen. A kétheti véres harcokban a bolgár katonák ámulatba ejtették a világot, mert megmutatták eltökélt szándékukat életüket is áldozni a haza szabadságáért és területi

egységéért. A bolgár győzelem megghiúsított minden kísérletet a status quo visszaállítására. A nagyhatalmak kénytelenek voltak elfogadni azt, hogy az egyesülés rendezése csakis Bulgária és Törökország közötti tárgyalások útján valósítható meg. 1886. március 24-én /április 5-én/ Konstantinápolyban elfogadták az un. Tophanei okmányt, amely az egyesülés nemzetközi elismerését jelentette. Ennek értelmében Kelet-Ruméliában a központi hatalmat a bolgár fejedelem gyakorolja. Az akkori Kardzsali járás és Rodope hegység egyes falvainak mohamedán lakossága a szultán közvetlen hatalma alá került. Ugyanakkor bizottságot hoztak létre - tagjait a bolgár fejedelem és a Porta nevezte ki -, amelynek feladata volt a Szervezeti Statutum újboli tanulmányozása, illetve megváltoztatása Kelet-Rumélia új szükségleteinek megfelelően. A berlini szerződésnek a Bolgár Fejedelemségre és Kelet-Ruméliára vonatkozó további rendelkezései érvényben maradtak.

Az egyesülés diplomáciai történetével kapcsolatosan a történetirodalomban évek óta vita folyik, hogy az esemény mennyire volt meglepetés a nagyhatalmak számára. Az esetek többségében a vita a "meglepetés" fogalmának helytelen értelmezéséből fakad, hiszen ez csakis szűkebb értelemben nevezhető annak, vagyis tulajdonképpen csak az időpontra vonatkozhat. Nehezen képzelhető el, hogy a nagyhatalmak egyes képviselői tudták volna pontosan mikor is zajlik majd az egyesülés. Ügyszintén kétségtelen: a diplomata, Kelet-Rumélia ismerői és szakértői - rajtuk keresztül pedig a külföldi külügyminisztériumok felelős beosztású vezetői -, tudomást szereztek az egyesülés előkészítésének mind belpolitikai, mind diplomáciai vonatkozásairól. Így módon a "meglepetés" szó csak szűkebb értelemben használható. Más, tágabb értelemben az egyesülés korántsem volt meglepetés és ez legkevésbé mondható el a diplomatákról.

Még egy kérdés érdemel figyelmet. Az akkori események egyes résztvevői, később pedig néhány kutató zavarban van, amikor az egyesülés jellegét kell meghatározni, szinte visszahőkölnek ennek külső jelei, megnyilvánulásai előtt. Mert rendszerint bevett szokásunk, hogy számunkra a forradalom egyet jelent súlyos harcokkal, áldozatokkal, sőt barikádokkal. A bolgár egyesülésből mindez hiányzik. Plovdivban egyetlen egy áldozat volt, Rajcso Nikolov százados, vidéken pedig a csirpáni osztag öt harcosa. Ütközetek se voltak nagyon, maga a titkos bizottság Dermenderé közsgben ülésezett, Ivan Gesov, a kelet-ruméliai Állandó Bizottság elnökhelyettesének szomszédos házában. A Csardafon Veliki vezette osztag előkészületei szinte komikusak. Ezért is az eseményt egyesek "államcsinynek", "pronunciamento"-nak, "plovdivi összeesküvésnek" nevezik. Alaptalan lenne azonban az események más lefolyását várni. 1885-ben Kelet-Rumélia bolgár terület, ennek bolgár kormánya, bolgár adminisztrációja és bolgár hadserege van. Nem volt olyan bolgár, aki ellenezte volna az egyesülést. Nem véletlenül írta Ivan Vazov azt, hogy az egyesülés már régen végbement a bolgárok szívében. Az ország összes politikai és társadalmi tényezője és ereje - a kormányok a Fejedelemségben és Kelet-Ruméliában, a bolgár egyház, a nemzeti-felszabadító szervezetek egy célért küzdöttek: Észak- és Dél-Bulgária egyesüléséért. Ezek az erők közötti különbségek csak a következőkben summázhatók: milyen úton és eszközökkel lehet ezt a célt elérni. Éppen ezért az egyesülés megvalósítása könnyű volt, de ez nem változtat forradalmi lényegén. Mert az egyesülés felszámolt egy történelmi igazságtalanságot a bolgár nép fejlődésében. Így módon megvalósították a bolgár nép teljes felszabadításáért és egyesítéséért vívott küzdelem első szakaszát. Az egyesülés bolgár ügy, hiszen a bolgár nép kezdeményezte, valósította meg

és védte meg. Ebben a társadalom minden rétege részt vett - az egyszerű emberektől kezdve a kormányig és a fejedelemig. Az egyesülés Bulgária felszabadulása utáni évtizedek egyik legjelentősebb eseménye. Folytatása a bolgár nemzeti forradalomnak, s egyetlen sikeres akció a nemzeti egység megteremtésében.

Palotás Emil: Megköszönöm Nikolova elvtársnő értékes, szép előadását. Üdvözlöm Niederhauser Emil professzort, aki ünnepélyesen bevonult a kerekasztal-beszélgetésünkre.

Ha szabad szubjektív véleményt nyilvánítanom, a magam részéről különösen tetszett az, hogy egy történelmi esemény méltatását, jelentőségének kidomborítását sikeresen és meggyőzően összekapcsolta az erre vonatkozó történeti irodalom vitás kérdéseiben való állásfoglalásokkal. El tudom képzelni, hogy mi, akik hallgattuk, továbbgondoljuk az itt elhangzottakat, és esetleg kérdésekkel, kiegészítésekkel is hozzájárulunk.

Dudás Gyula: Mielőtt az érdemi vita elkezdődne, szeretném megkérdezni, van-e lehetőség arra, hogy nagyon röviden vázolnánk az egyesülésnek a gazdasági hátterét, vajon voltak-e motívumok, amelyek elősegítették, sietették, érlelték az egyesítést. Itt elsősorban arra gondolok, hogy esetleg a mesterségesen különválasztott országrészek között akadályozták a kereskedelmet a frissen megvont határok. Elképzelhető, hogy ez a tény bizonyára érlelési folyamatot indított el.

A másik kérésem, hogy lehetne-e kicsit bővebben hallani az egyház szerepéről Kelet-Ruméliában. A Fejedelemséget persze jobban ismerjük, mint a kelet-ruméliai egyház szerepét: nem az ottani helyi vezetésben.

A hallgatóim meg szokták kérdezni az egyetemen,

hogy honnan vették ezt a szép nevet, hogy Rumélia. Régi magyar térképeken Románia szerepel, és sok vitám van a hallgatókkal, mire meggyőzőm őket.

Lengyel Károly: Ezt az alkalmat szeretném felhasználni arra, hogy két neves történész barátunkat, Niederhauser Emil professzort és Palotás Emil egyetemi docenst, akiket a közelmúltban tüntettek ki magas bolgár érdemrenddel, ezen a kerekasztal-beszélgetésen is őszinte szívből köszöntsük, és kívánjunk nekik nagyon eredményes, hasznos munkát mindkét nép barátságára.

Borsányi György: Ennek a történelmi időszaknak két nagy egyesülése van ebben a térségben. Az egyik a bolgár egyesülés, a másik a román fejedelemségek egyesülése, ha évben különbözik is a kettő. De a román egyesülés hatásáról jó lenne hallani, hogy ezen egyesülés utáni tapasztalatok hogyan tükröződnek.

Palotás Emil: Úgy tudom, bolgár kollégáink vitatkoznak azon is, mi volt a szerepe Ausztria-Magyarországnak a bolgár-szerb háború kirobbantásában?

Pecze Ferenc: Nagyon fontosnak tartom ezt a kérdést, a beszélgetés témáját azért is, mert előttem van Maria Manolovának "Oroszország és Kelet-Rumélia alkotmányjogi berendezkedése" címmel tíz évvel ezelőtt megjelent kis monográfiája. Itt engem, mint jogtörténészt, elsősorban az alkotmányos berendezkedés ragadott meg, és a képvisleti szerv, tehát a parlamenti szerv és a kormányzati szerv közötti viszony, és az utóbbinak az alárendeltetése a parlamenti szervnek. Itt csak egy dolgot említek meg: a képviselői mentelmi jog, az immunitás is például egyik fontos és karakterisztikus intézmény volt a polgári demokratikus felfogásban.

V. G. Nikolova: Megpróbálok válaszolni. Ahol nem tudok válaszolni, úgy gondolom, Önök is tudnak majd segíteni, hiszen ezért vagyunk itt, hogy véleményt cserél-

hessünk. Természetesen egy rövid előadásban nem lehet érinteni az összes problémát, és egyébként a kerekasztal-beszélgetés azért kerekasztal-beszélgetés, hogy a véleményünket ki lehet cserélni.

Elkezdéném az első kérdéssel, hogy milyen volt az egyesülés gazdasági alapja. Közismert, hogy a berlini szerződés értelmében Bulgáriát szétdarabolták. Itt nem szabad elfelejteni egy nagyon fontos tényezőt, nevezetesen azt, hogy attól függetlenül, hogy Bulgária alárendelt viszonyban van az oszmán birodalom keretén belül, mégis a bolgár kézművesek rendelkeznek az oszmán birodalom piacaival. Rögtön hozzá kell tenni, vizsgálva Bulgáriának ezt a két részét - Bolgár Fejedelemség és Kelet-Rumélia -, hogy a bolgár fejedelemségben tulajdonképpen nem volt fejlett a kézművesség, és a mezőgazdaság sem. Emiatt nem tudták az árút más országokba eladni, szállítani, viszont a többi balkáni nép pár évvel előbb szabadult fel. Az a pár év előnye volt a Balkán félszigeti többi országnak, és ennek következtében a balkáni országok között létrejöttek a vámuniók, létrejöttek a vám-szerződések, vagyis a Bolgár Fejedelemség tulajdonképpen a balkáni államokba sem tudta kivinni a megtermelt árut. Az úgynevezett kapitulációs törvény tulajdonképpen érvényben maradt nemcsak Törökországgal szemben, hanem a Bolgár Fejedelemséggel szemben is. Az utóbbival kapcsolatban ez konkrétan abban nyilvánult meg, hogy a nyugati államok exportálhattak Bulgáriába és Törökországba árut, de ennek viszonzása nem történt meg. Természetesen ezért növekedik a behozatal, és növekednek a nyugati államok külképviseletei is. Ezzel párhuzamosan a Nyugatról behozott áru mindenképpen olcsóbb és versenyképesebb, mint a bolgár áru. Nyilvánvaló, hogy miért. Nem szeretnék most részletekbe bocsátkozni, de ebből, amit elmondtam, nyilvánvalóvá vált, hogy volt gazdasági alapja az egye-

sülésnek. Természetesen emellett politikai, nemzeti és egyéb indítékai voltak az egyesülésnek. A gazdasági fejlődés is tulajdonképpen sürgette az egyesülést, és ez a kérdésnek a lényege.

Nem véletlen az sem, hogy az egyesülés első éveiben gazdasági prosperitás tapasztalható Bulgáriában - már az egyesített Bolgár Fejedelemségben. Itt csupán egy példát lehet adni. Az ipari üzemek száma majdnem megkétszereződött, és természetesen a termelés is megsokszorozódott. Ezenkívül természetesen külföldi kölcsönöket is sikerült felvenni. Mindez a gazdaság fejlesztését szolgálta. Ennyit erről.

Milyen szerepet játszik az egyház az egyesülésben? Talán azt kell először elmondani, hogy az előkészítés tulajdonképpen polgári alapon történik meg, tehát a civil lakosság körében, mindenekelőtt lent. Az előbb elhangzott, hogy az egyesülés előkészítésének érdekében létrejöttek az egység elnevezésű bizottságok: ezekben a bizottságokban tulajdonképpen minden társadalmi réteg képviseltette magát, és a civilek és a hatalom, illetve az egyház között nézeteltérés, ellentét nem volt. Mert az egyesülés előkészítésének tulajdonképpen három fészke van, ha így lehet mondani. Az egyik hely Trákia, a másik hely Moezia, s a harmadik hely Makedónia. Az egyesülést előkészítő forradalmárok természetesen tisztelettel adóznak a bolgár egyháznak, hiszen az önálló bolgár hatalom határain kívül élő bolgároknak a védnöke tulajdonképpen a bolgár egyház, az exarchátus volt. Az egyesülés után természetesen tovább egyeztetik a tevékenységüket: egyrészt az állam, másrészt az exarchatus, az egyház, mert az állampolgár tulajdonképpen mindig támogatta a bolgár exarchatust is.

Van-e kölcsönhatás a bolgár és a román egyesülés között?

Én ugyan nem foglalkoztam a román egyesüléssel, ennek előkészítésével, de amennyire tudom, mi a bolgár egyesülés előkészítésében tulajdonképpen nem a román tapasztalatokat használtuk fel a gyakorlatban, hanem inkább a bolgár nemzeti felszabadító mozgalomnak a hagyományait, a tapasztalatait. Volt miből meríteni. Tulajdonképpen úgy látszik, hogy az egyesülés előkészítésében résztvevőknek a célja az volt, hogy megmutassák, hogy a nemzeti felszabadító harcban mégis egy folytonosság is van. Mondanék egy példát. Elhangzott már, hogy ennek a titkos bizottságnak alapszabálya is volt. Ennek az első pontja is elhangzott ma este. Ez az alapszabály majdnem azonos azzal az alapszabállyal, amelyet a bolgár forradalmi bizottság fogadott el Bukarestben Bulgária felszabadulása előtt. Azzal, hogy nagyon sok nemzeti forradalmár részt vesz a titkos bizottság munkájában, illetve a helyileg is megalakult bizottságok munkájában, nyilvánvaló, hogy hatással van a titkos bizottság az egyesülési mozgalom taktikájára is. Sőt mi több, a legelején olyan vita is folyt, hogy nem lenne-e célszerű, ha szabad csapatokat szerveznének, és ezek majd rajtaütést hajtanak végre Plovdivban. Végso soron azonban egy sokkal józanabb elképzelés kerekedik felül, nevezetesen az, hogy fel kell használni a Bolgár Fejedelemség hadseregét és Kelet-Rumélia miliciáját is, hiszen Kelet-Rumélia hadseregét miliciának nevezték akkoriban.

Palotás Emil meglehetősen nehéz kérdést tett fel, és ahhoz, hogy az ember valóban határozott választ tudjon adni erre, nyilvánvaló, hogy nagyon jól kell ismernie a bécsi levéltárakat. Nyilvánvaló, hogy mivel az Osztrák-Magyar Monarchia anyagi támogatást is nyújtott Szerbiának, bízatta is Szerbiát arra, hogy gyakoroljon nyomást Bulgáriára, ez egy ösztönzés. Most más kérdés, hogy közvetett, vagy közvetlen volt-e ez az ösztönzés,

de a monarchia mindenféleképpen ösztönözte Szerbiát arra, hogy gyakoroljon nyomást Bulgáriára, illetve hogy háborúba lépjen Bulgáriával. Mivel Palotás Emil dolgozott a bécsi levéltárakban, és nagyon jól ismeri ezt a kérdést, és ennek a kérdésnek a lényegét, nagyon jó, nagyon üdvös lenne számunkra, ha elmondaná a véleményét erről.

Ami az alkotmányi helyzetet illeti Kelet-Ruméliában, azt hiszem, hogy többet nem tudnék mondani Maria Manolovánál, hiszen én történész vagyok, Manolova pedig jogász, és jobban ismeri ezt a kérdést. A bolgár történelmi kutatásokban ennek az oldálnak tulajdonképpen nagyon kevés figyelmet fordítottunk eddig, s ennél fogva jóval kevesebb a kidolgozott téma ezen a területen. Azt meg tudom mondani, hogy a bolgár fejedelemségben létezett ilyen immunitás, mentelmi jog. Ami pedig a parlamentet illeti, azt kell elmondani, hogy mindenekelőtt belpolitikai okoknál fogva az első világháborúig a bolgár parlament sokkal kisebb szerepet játszott, mint ahogyan ez elvárható lett volna. Itt a gyengeség tulajdonképpen nem abból adódik, hogy ez nem kerül bele az alkotmányba, hanem abból, hogy milyen a törvényhozó és a végrehajtó hatalom közötti viszony, arány. Tulajdonképpen személyes rendszer volt Bulgáriában. Ilyen fogalmat vezettek be a bolgár történettudományban, hogy "személyes rendszer" - személyes rezsimnek is nevezhető -, nem hatalom. Azzal, hogy tulajdonképpen szabályozzák a cár, a parlament és a kormány közötti viszonyt. Ez a viszony már az 1879-es alkotmányban tulajdonképpen azonos azzal, ami - mondjuk - a belga alkotmányban van. Azonos azzal a helyzettel, azzal a megfogalmazással, vagyis megfelel egy fejlett polgári demokrácia követelményének. De a gyakorlat mást mutat: éppen azért, hogy kicsit jelentősebbé lehessen tenni a cárnak a szerepét, kisebbiteni kell a parlamentnek, illetve a kormánynak a szerepét. Mindezt a történeti

irodalomban azzal magyarázzák, hogy politikailag és gazdaságilag a burzsoázia elég gyenge volt. A burzsoázia gyengeségével magyarázzák tehát. De természetesen itt is vita van, hogy így van-e, vagy sem. Véleményem szerint magán az elnevezésen is változtatni kell, miként azon is változtatni kell, hogy tulajdonképpen mikortól kell bevezetni ezt az elnevezést. Ez érdekes dolog, hiszen vannak olyan európai országok, ahol a királyi hagyományok sokkal, de sokkal hosszabb életűek, és mégis nagyobb a parlament szerepe. Mindezek ellenére én úgy gondolom, hogy Bulgáriában polgári demokrácia volt, és természetesen a parlamentnek is helye, szerepe volt ebben a demokráciában.

Niederhauser Emil: Elnézést kérek, amiért az előadáshoz nem tudok hozzászólni, mivel azt nem hallottam, de a most adott válaszokhoz, a gazdasági kérdésekhez igen. Ezek a törvények, amelyek az egész oszmán birodalomra vonatkoztak, és a bolgár fejedelemségre is vonatkoztak, az egyesült Bulgáriára is vonatkoztak. Ennek ellenére 1892-ben már meghozzák az első iparfejlesztő törvényt, tehát voltak belső lehetőségek. Azt is hallottuk, hogy a felszabadulás előtt tulajdonképpen az egész oszmán piac nyitva állt a bolgár kézművesek előtt, és a felszabadulás után nem. Szó volt arról, hogy a bolgár fejedelemség gyenge kézművesiparral rendelkezett, holott éppen a Balkán hegység déli oldalának falvai - ahonnan az egész szabadságmozgalom kiindult - a legerősebb kézművesipari részét jelentették az országnak. Azzal kapcsolatban, hogy Kelet-Rumélia egyesülése megnagyobbította a területet, és ennek megfelelően előrelendítette a gazdaságot, azt hiszem, hogy ebben a nagyságrendben ezt nehezen lehet mondani, hogy ez olyan nagy lendületet adott volna.

V. G. Nikolova: Kétszeres lett a terület.

Niederhauser Emil: Ez csak egy megjegyzés volt. A kérdésem teljesen hirtelen jött, mert nem ismerem az előadást: a bulgáriai orosz befolyás 1885-ig hogyan értékelődött az előadásban, vagy a mai bolgár történetírásban?

V. G. Nikolova: Lehetséges, hogy a gazdasági fejlődésről szóló válaszomban nem voltam teljesen pontos: én inkább a kézművesek tönkremeneteléről beszéltem. Tulajdonképpen abban, hogy itt tönkrementek a kézművesek, néhány tényező játszott szerepet. Bulgária elvesztette az oszmán birodalomnak a piacát, ezenkívül a belső piac is szűkebb lett azáltal, hogy a török lakosság, amely alapjában véve egyik legnagyobb felvásárlója volt a bolgár kézművesek árujának, kitelepült az országból, és megváltozott a bolgár lakosság izlése is. Természetesen ehhez hozzá kell tenni azokat a folyamatokat, amelyek tipikusan a kapitalizmusra való átmenet korszakában. Elkezdődik a tőke felhalmozódása Bulgáriában, elkezdődik az iparosítás, és így tovább, és természetesen mindez szerepet játszik.

Ami pedig az orosz befolyást illeti Bulgáriában 1885-ig, tehát az egyesülésig, először azt kell mondanom, hogy ez nagyon tág és nagyon bonyolult kérdés. Önök is tudják, hogy Oroszország tulajdonképpen nem nagyon kívánta Alexander Battenberg fejedelmet, és tudják, milyen konfliktusok voltak. Az előadásban elhangzott egy-két mondat erről. Talán nem értem a kérdésnek a konkrétságát. Nyilvánvaló, hogy Ön, aki foglalkozik a bolgár történelemmel, nagyon jól ismeri azt. Mi az, ami konkrétan érdekli a legújabb kutatásokkal kapcsolatban?

Niederhauser Emil: Éppen Battenberg szerepe. Végül is orosz protégé-ként kerül oda, és szembekerül az orosz kormányzattal. Ezt hogyan értékelik?

V. G. Nikolova: A bolgár történeti irodalomban még

mindig folyik a vita Battenberg körül, és még mindig keresnek egy elfogadható értékelést arra vonatkozóan, milyen is volt Battenberg szerepe a bolgár politikai életben. Most nem szeretnék neveket említeni, de ismert egy bolgár történész, akinek számára Battenberg szinte kölyök, aki tulajdonképpen csak a kártya és a szórakozások iránt érdeklődött. Egy másik, ugyyszintén nagyon ismert bolgár történész pedig a lónak a másik oldalára esett, mondván, hogy igen nagy tehetség volt mint államférfi, és amikor fejedelemmé választották, és eljött Bulgáriába, teljesen kidolgozott programot hozott magával a bolgár állam kiépítéséről. Véleményem szerint egy 24 éves fiatalemberre nem lehet kizárólag azt mondani, hogy csak a szórakozás, meg a kártya érdekelte, és azt sem, hogy nagyon nagy tehetségű államférfi volt: tehát itt nagyon objektív értékelés szükségeltetik.

Más kutatásokban kísérleteket tesznek arra, hogy ez az értékelés objektívebb legyen, sőt mi több, kiemelik, vagy ráirányítják a figyelmet arra is, hogy III. Sándor is milyen hibákat követett el Battenberggel, illetve Bulgáriával szemben, és végső soron azoknak milyen hatása volt Bulgária fejlődésére. Azt hiszem, hogy itt a konfliktust nem szabad a két monarcha közötti konfliktusra leszűkíteni, hanem sok mindent figyelembe kell venni, azt is, hogy az egyik államnak, a másik államnak milyen érdekei voltak, milyen fejlődésen ment keresztül az egyik állam, a másik állam. Tehát ne csak személyes alapon döntsük el, hogy tulajdonképpen mik is voltak, milyen jellegűek voltak ezek a konfliktusok. Közismert, hogy minden egyes államnak - legyen az nagy vagy kicsi - megvannak a politikai, a gazdasági és a stratégiai érdekei, és végső soron a politikában az állam majdnem mindig ezekből az érdekekből indul ki, és itt objektív értékelésre van szükség. Tulajdonképpen a politika, meg

az érzelmek sohasem mentek együtt, sohasem találkoztak.

Palotás Emil: Egy híres angol politikus a 19. század első felében azt mondta, hogy nincsenek Angliának örök barátai, csak örök érdekei vannak.

Nem tudom, maradtak-e még kérdések. Talán legyen szabad mint elnöknek még egyszer igénybe vennem a jelenlévők türelmét. A meghallgatott előadás, valamint a kérdések nyomán lezajlott beszélgetés is érdekes képet mutat. Többen vagyunk itt történészek, akik Bulgária történetével már régebbi idő óta foglalkozunk, és tudjuk, hogy régen nagyon egyszerű volt a dolgunk, megvoltak a megfelelő sablonok, pontosan bele lehetett helyezni a nemzeti történelem, vagy az egyetemes történelem eseményeit, és feladatunk legfeljebb abban volt, hogy milyen mennyiségű nemzeti színű szalagot és milyen mennyiségű vörös szalagot adjunk hozzá körítésnek. Ebben az összefüggésben természetesen Kelet-Rumélia egyesítése is nagyon egyszerű volt. Ez része volt a burzsoá nemzeti forradalomnak, s minthogy a burzsoázia természetes törekvése a nemzeti piac, és minél nagyobb nemzeti piac megszerzése, nyilvánvaló, hogy a fejedelemség, amelyet a burzsoázia irányított, politikailag elsősorban a nemzeti piac bővítése érdekében cselekedett. Ha ezen a sematikus módszeren változtatunk, akkor nyilván nem az azt megelőző, úgyszintén primitív módszerhez térünk vissza, amely minden tekintetben csak egyes személyek, főként uralkodók, monarchák cselekedeteiben kereste a nagy politikai folyamatoknak az indítékait, hanem vannak ennek mélyebb társadalmi, gazdasági gyökerei is. Ezért nagyon helyénvaló volt az első feltett kérdés a mai kerekasztal-beszélgetésnél, de magam is úgy vélem, hogy ebben a konkrét esetben, tehát a plovdivi fordulat esetében nem a gazdasági faktor játszott elsődleges szerepet.

Ha szabad megint kicsit személyeskednem, akkor ezt

a nem éppen egyszerű kérdést tovább bonyolítanám, hogy nem egyszerűen a burzsoáziának Kelet-Ruméliáért folytatott harcáról volt szó, hanem - mint köztudott - a bolgár vezető réteg - az adott erőviszonyoknak megfelelően - két részre oszlott: osztrákbarát és oroszbarát szárnyra, és amikor különböző okok miatt Oroszország viszonya megromlott Bulgáriához, akkor ennek a magyarázatát azaz volt szokás adni, hogy a bolgár burzsoázia érdekelt volt a nyugat-európai tőkés országokkal való kapcsolatban.

Összegezésképpen a magam részéről tanulságként azt mondanám, amivel tulajdonképpen kezdtük is, hogy Kelet-Rumélia és a Bolgár Fejedelemség egyesítése egy lépés, egy fokozat, egy fázis a bolgár nemzeti forradalom hosszú láncolatában, amely jóval korábban kezdődött, a nemzeti ujjaszületés időszakában, és túlterjedt a mai beszélgetésünk témáját képező aktuson is. Ez egy nagyon szép oldal abban a történelemkönyvben, amely a bolgár nép harcát ábrázolja annak érdekében, hogy miután nemzeti identitását megtalálta, az ennek a nemzeti identitásnak megfelelő államkereteket is létrehozza.

Dudás Gyula: Visszakaptál egy labdát a szerbek szerepével kapcsolatosan. A bécsi levéltárban mit találtál?

Palotás Emil: Közkívánatra elmesélhetem néhány héttig, de nem merek visszaélni a türelmével. Szeptemberben, amikor a kalendárium szerint a 100. évforduló volt, Szófiában egy nagy nemzetközi konferenciára került sor. Ezen a konferencián - elnézést kérek az illetlenségért, én mondom nevéket - a korszak két kiváló, vezető bolgár történésze között vita bontakozott ki ebben a kérdésben. A bolgár történettudomány egyik vezető egyénisége, Hriszto Hrisztov akadémikus az alap-referátumában erről a kérdésről azt mondta - kicsit szándékkal egyszerűsíték, sarkítok -, hogy Ausztria-Magyarország, mint a bolgárok

ellensége, írásbeli szerződést kötött a szerbekkel, s előre mintegy ráuszította a bolgárokra Szerbiát. A vita során Jono Mitev professzor, aki a kérdésnek nagy monográfusa, és több könyvet írt róla, cáfolta ezt a tézist, és a bolgár-szerb háborút egyszerűen a szerbeknek a bolgárokkal szembeni, nem éppen barátságos magatartásából vezette le. A szerbek - és különösen Milán király - gyűlölték a bolgárokat, tehát függetlenül mindentől, az alkalmat megragadva megpróbáltak velük leszámolni.

Az összetett történeti igazság alapelemei a különböző nyelvű szakirodalomból viszonylag régóta ismertek, és a bécsi diplomáciai levéltárból sem lehet foradalmian új dokumentumokat ez ügyben fellelni, vagy kibányászni, megtermelni.

Amit a magam részéről hozzátehetnék, az kapcsolódónak Nikolova elvtársnőnek itt elhangzott egyik megállapításához, hogy minden államnak jól felfogott saját politikai érdekei vannak. Ausztria-Magyarország, mint az akkori európai nagyhatalmak egyike, jelentős tényezője, valamint a balkáni ügyekben, a balkáni kérdésekben nagyon közelről érintett fél, nem lehetett érdekelt abban, hogy Bulgáriát megsemmisítsék. Hiszen köztudott, hogy a szeptemberi fordulat idejében, abban a történeti pillanatban, amikor a plovdivi fordulat végbe ment, a bolgár-orosz viszony éppen a hanyatlás stádiumában, a romlás fázisában volt. Érdeke volt tehát azon bolgár elemeket, vagy a bolgár politikai élet azon részét támogatni, amely szembefordult Oroszországgal: most mindegy, hogy milyen okból fordult szembe. A baj a bécsi kormányzat számára ott kezdődött, hogy Szerbiát is támogatnia kellett, titkos szerződési viszonyban volt vele, tehát titkos szövetséges volt Szerbia Ausztria-Magyarországnak. Szerbia politikai rendszere meglehetősen bizonytalan volt amiatt, hogy a berlini kongresszus után az események Szerbia

számára kedvezőtlen irányban haladtak, és Ausztria befolyása lényegében a szerb dinasztia, Milán király támogatására alapozódott.

Nagyon nehéz volt úgy támogatni mindkét balkáni országot - Szerbiát is, Bulgáriát is -, hogy ugyanakkor Oroszországnak is minél kevesebb mozgásteret hagyjanak a Balkánon. Ezért az osztrák-magyar politika fő alapelve az volt, hogy formálisan, tehát betű szerint megtartsák a berlini szerződést, de a forma megtartása mellett, azon belül bizonyos változtatásoknak teret adjanak. Ide tartozott az, hogy nemcsak Anglia támogatta az első periódusban a plovdivi fordulatot, hanem körülbelül október közepéig Ausztria-Magyarország részéről is perszonális unió formájában kívánták megőrizni a berlini szerződés betűjét, úgy, hogy a valóságban az egyesítés megmaradhat. Ahhoz, hogy a bolgárokat, köztük Battenberget e rugalmas taktika elfogadására rávegyék, bizonyos nyomást kellett gyakorolni Bulgáriára. Eredetileg a bécsi diplomácia csak ilyen nyomást akart gyakorolni Bulgáriára azáltal, hogy a szerbeknek azt tanácsolta, hogy bizonyos, de korlátozott katonai intézkedéseket tegyenek. Később - nincs időm elmondani, minthogy nemsokára éjjél lesz - a nemzetközi élet bonyolulttá vált, s Milán nem a Bécsben előírt játékszabályok szerint folytatta le ezt a játszmát, hanem komolyan vette, teljesen mobilizált, és rátámadott Bulgáriára. Mint ismeretes, október 6-a után a cár kijelentette, hogy semmi körülmények között sem ismeri el az uniót. Ekkor Ausztria-Magyarország megpróbálta visszatartani Milánt, komoly veszekedések is voltak Belgrád és Bécs között, vagy Milán és a bécsi kormány között, de Milán gyakorlatilag akkor már elhatározta, hogy neki mindenképpen területi kompenzáció kell. Ezt végül is Bécs nem tudta, és nemis akarta megakadályozni, hanem az erőfeszítése arra irányult, hogy titkos csatornákon mege-

gyezzék a szentpétervári kormánnyal, hogy a balkáni kis országok egymás közötti harca, viszálya nem fogja befolyásolni a két nagy: Ausztria és Oroszország viszonyát.

Ami újat lehet mondani a bécsi levéltár alapján, az az, hogy ezt ezek után Pétervár elfogadta, amit a történeti irodalomban nem szokás megírni, vagy nem ismeretes. Amikor elkezdődött a háború, egészen a szlivnicai fordulatig összhangban cselekedett a bécsi és a pétervári kormány. A nagy bonyodalmak akkor keletkeztek, amikor mindenki számára - tehát Pétervár számára is - meglepetésként, nem várt dologként a bolgárok győztek.

Ez egy hosszabb diplomáciai játék része, és ha még adnak öt percet, elmondom ezt is. Megkezdődött a háború, amelyet nem akart sem Pétervár, sem Bécs, tehát a nagyhatalmak nem akartak, mert nem általuk ellenőrzött dologként indult. A világ meg volt győződve róla - mint említettem, a cári Oroszországot is beleértve -, hogy a kis Bulgária, amelynek nincs megfelelő hadserege, és a hadseregének az összes tisztjét a cár hazarendelte - tehát ott maradt kislétszámú hadsereggel, tisztiek nélkül - szükségképpen vereséget fog szenvedni. Ebben a szituációban, tehát a szerbek támadása után első alkalommal Pétervár kéréssel fordult Bécshez, hogy közösen - tehát az orosz és az osztrák diplomácia közös nyomással - állítsa meg a hadi eseményeket. Az első alkalommal Girsz orosz külügyminiszter a cári kormány nevében azt kérte, hogy Bécs gyakoroljon nyomást a szerbekre, Oroszország gyakoroljon nyomást a bolgárokra, állítsák meg a dolgot, ne legyen katasztrófa, ne legyen beláthatatlan következménye. Miközben ez a távirat eljutott Bécsbe és a bécsi külügyminisztérium ezt fontolgatta, a hadi szerencse kezdett elpártolni a szerbektől. Még nem volt szlivnicai fordulat, s Milán szerb király kéréssel fordult Bécshez, hogy Bécs eszközöljön ki fegyverszünetet. Bécs-

hez egymásután két kérés érkezett: először orosz rész-
 ről, amely eredetileg a bolgárok javára szólt volna,
 hogy ne semmisítsék meg Bulgáriát, mert azt Oroszország
 már nem viselné el. Itt egy nagyon érdekes pillanat kö-
 vetkezett be: amikor Battenbergék előkészítették az út-
 közetet, teljes hirzárlatot rendeltek el, tehát nem le-
 hetett Szófiába sem táviratozni, sem onnan vissza. Le-
 zajlott a szlivnicai ütközet, és úgy nézett ki, hogy a
 szerbek katonai vereséget szenvedtek. Nem akarom a bol-
 gárok első nagy győzelmét alábecsülni, de a szerb had-
 sereget teljesen még nem semmisítették meg. De Milán pá-
 nikba esett, és úgy gondolta, hogy ez a vereség a trón-
 jába fog kerülni. Ezért azonnal Ausztria intervencióját,
 tehát diplomáciai közbeavatkozását kérte. A bécsi külügy-
 miniszter felhatalmazta saját belgrádi képviselőjét, hogy
 a szerb-bolgár fronton keresztül menjen Battenberghez,
 és közölje, hogy a hadi eseményeket szüntessék be. Khe-
venhüller azt mondta Battenbergnek, hogyha nem állítja
 meg a harcot, nem hagyja abba a háborút, akkor Ausztria
 bevonul Szerbiába, Oroszország pedig Bulgáriába. Kheven-
 hüller tehát ebben az utóbbi mondatban lépte túl a fel-
 hatalmazását, hogy Oroszországot is belekeverte. Batten-
 berg és Khevenhüller tárgyalásáról gyakorlatilag csak
 kétfajta forrásunk van. Az egyik Khevenhüller hivatalos
 jelentése saját miniszterének. A másik az, amit Batten-
 berg saját miniszterének utólag elmondott. Ezek sok
 részletben különböznek, a lényegben megegyeznek. Amint
 az előbb mondtam, Khevenhüller mindkét nagyhatalom, te-
 hát Oroszország nevében is megfenyegette Battenberget.
 A volt orosz külügyminisztérium iratai, valamint az ösz-
 szes többi nagyhatalom külügyi iratai is elegendő bizo-
 nyítékot szolgáltatottak arra, hogy miután nagyon megrom-
 lott Battenberg viszonya a cárral - 1884-ben már bizto-
 san így volt -, orosz részről többször felmerült, hogy

katonailag beavatkozzanak a bolgár ügyekbe. Voltak - ezt már közvetetten lehet bizonyítani - tervek arra, hogy oroszok, vagy oroszok által felbérelt emberek eltávolítják Battenberget a trónról. Mindezek ellenére természetesen az akkori hivatalos politika és közvélemény nem vállalta, hogy valaha is erőszakkal fog, vagy készül beavatkozni Oroszország a bolgár ügyekbe, sőt a későbbi történetírás ezt a kérdést nem feszegeti.

Ebből most ránk csak annyi tartozik, hogy óriási felháborodás, és kicsit mesterségesen felfűjt nagy hisztéria támadt abból, hogy a bécsi diplomácia Oroszország nevében is fenyegeti a bolgárokat. Tulajdonképpen az orosz diplomácia eltagadott, vagy igyekezett eltagadni olyant, hogy kontaktus, kapcsolat állt fenn Bécs és Pétervár között jóval azelőtt, hogy a háborúban fordulat történt. Azt hangoztatva, hogy a bécsi diplomácia önhatalmulag, tehát saját elszánásából járt el, nagyon élesen Bécs ellen fordult.

Hogy miért, miért nem, nem tudni, de Battenberg is elfogadta azt a verziót, amelyet az oroszok kezdtek el terjeszteni, hogy tehát osztrák-intervenció, osztrák beavatkozás akadályozta meg a bolgár hadsereget abban, hogy bemenjen Szerbiába és elfoglalja Belgrádot. Ebből azután természetesen a cári diplomácia, vagy a cári politika a valóságosnál picit kedvezőbb, míg az osztrák diplomácia a valóságosnál kicsit sötétebb színbe került.

Ennyi a dolog tárgyi alapja, és a valóságban itt nem arról van szó, hogy Bécs a szerbeket, vagy a bolgárokat szerette-e jobban, hanem arról, hogy a nagyhatalmak nagyhatalmi politikát folytattak, a kis államok pedig igyekeztek a maguk országának megtenni amit csak lehet. Ezért lett az, hogy a nagyhatalmak síkján és a kis országok síkján ellentmondások keletkeztek, és ezek keresztben is voltak: nagyhatalmak és kis államok, és kis

államok és nagyhatalmak között.

Ennyi tulajdonképpen a lényege. Én ugyan nem vagyok osztrák-magyar hazafi, mert nincs osztrák-magyar haza, szeretném, ha legalább a bolgár történész kollégák a történetet nem fejeznék be Szlivnicánál, vagy Khevenhüller missziójánál, amely csak egy színdarab első felvonásának a vége, mert hiszen van egy második felvonás is, amely azzal kezdődött, hogy Battenberget az ismert körülmények között eltávolították a trónról. Itt újra jelentkezett az osztrák-orosz hatalmi versengés, rivalizálás. A második felvonásnak a végén Ausztria, vagy az osztrák diplomácia védte Bulgáriát a Kaulbaraz misszió utáni katonai konfliktus lehetőségétől. Ha netán Milánt segítve rosszat tett 1885-ben a bolgároknak, akkor 1886-ban ebből valamit kompenzált. És ha megszakadt az orosz-bolgár politikai és diplomáciai kapcsolat 1886-ban, és tíz év nagyon nagy feszültségei után 1896-ban ez a kapcsolat teljesen más minőségben éledt újjá, vagy újult fel, vagy vették fel azt újra, amikor már nem küldtek orosz tábornokot hadügyminiszternek Szófiába, és Oroszország csak egy volt a nagyhatalmak képviselői között a szófiai diplomáciai karban, tehát a bolgár belső önállóság maximálisan megmaradt, abban az "átkozott" nyugati kapitalista hatalmaknak, tehát Ausztriának is jelentős szerepe volt. A történelem tehát folyamatos színjáték, amelynek legfeljebb csak egyes fázisait nézhetjük, és olyan színben tűnik, amilyen szint a megvilágító reflektorokkal ráteszünk.

V. G. Nikolova: Ez szubjektív tényező.

Palotás Emil: Objektív történelem nincs, az objektív történelmet a történész teremti. Annyi történelem van tehát, ahány történész.

Abban azt hiszem, megegyezhetünk, hogy a plovdivi fordulat eredménye rendkívül pozitív, és a történelemben

nem volt olyan történész, aki ennek a bolgár fejlődés, a bolgár nemzet fejlődése számára a jelentőségét kétségbe vonta volna. És ha a bolgár történelemnek egy fényes momentumáról szögletes kerekasztal mellett elbeszélgethattünk, akkor gondolom, kellemes este emlékével fejezhetjük be a mostani találkozást. Mint elnök megköszönöm Nikolova elvtársnő előadását, a résztvevők aktív beszélgetését, és az estet bezárom.

Alekszandar Gjurov: A Bolgár Kulturális és Tájékoztató Központ nevében hadd mondjuk el: nagyon szépen köszönjük, hogy részt vettek ezen a beszélgetésen, s azt is meg merem kockáztatni, hogy ez a beszélgetés eredményes volt.

Rezümék - Резюмета

Николай Генчев

Водеща нишка в доклада е как Васил Левски, рождба на епохата на българското Възраждане, надраства не само предходниците, но и съвременниците си и затова се превръща във всепризнат ръководител и организатор на националноосвободителното движение на българския народ.

По тази причина авторът въвежда с проблемите на формирането на българската нация, зародило и разгърнало се в непосилно тежките условия на османския гнет. Разглеждат се вътрешните и външните /най-вече водените през миналия век руско-турски войни/ аспекти на този процес, които логично дават своето пряко отражение и израз в теченията на националноосвободителните борби.

Николай Генчев аргументирано проследява как и защо апостолът на българския народ е успял да преодолее всички заблуждения и погрешни концепции не само в миналото, но и в съвременното му националноосвободително движение. Това е път, който довежда Васил Левски до единственото тогава възможно решение за освобождение на България, а именно организиране на самостоятелна и безкомпромисна национална революция. Така Васил Левски израства като нейн стратег и идеолог, разгърнал още и огромна организационна дейност, създавайки мрежата от революционни комитети и подготвяйки българския народ за борба.

През призмата на дейността на Васил Левски авторът сочи и отношението му към идеите на Великата брeнска революция, тяхната приложимост в създаването на

"чиста и свята република" в България. Разгледани са петте основни принципи за последната, разработени от апостола на свободата. Предмет на анализ са и възгледите на Васил Левски за взаимоотношенията между балканските страни и народи.

Даденият в доклада политически и социално-психологически портрет на Васил Левски поставя ръководителя на българското националноосвободително движение и революция на неговото заслужено място както в българската, така и в световната история.

Стефан Дойнов

В увода на доклада си авторът жалонира продължителния процес на зараждането и разгръщането на българското национално революционно движение, на неговите вътрешни и външни предпоставки, на появата на крупни ръководители от величината на Георги С. Раковски, Любен Каравелов и Христо Ботев, за да подчертае, че като негов безспорен водач в началото на седемдесетте години на миналия век се налага Васил Левски.

Обстойно и мотивирано е анализиран въпросът: защо именно Васил Левски успява да открие широки пътища и перспективи пред българското националноосвободително движение и революция и в тази връзка се проследява и политическото развитие на апостола на българската свобода. Всичко това авторът прави, използвайки като изворов материал писма, статии и полемики и по този начин обосновава израстването на Васил Левски в идеолог, организатор и вожд на борбите на българския народ.

В тази връзка подробно е разгледана и дейността на Васил Левски като създател на мрежа от революционни комитети в страната, на брой 62, чието значимо място и роля е безспорно. Паралелно с това е подчертан стремежът на Васил Левски да въвлече в борбата всички слоеве на българския народ, да постигне тяхното национално сплотяване в името на святата цел за освобождение на България. Анализирани са всички онези пътища за последното, които Васил Левски е считал за възможни и осъществими.

Отделно Стефан Дойнов се спира на разработените от апостола на свободата основни принципи, въз основа на които след време следва да се изгражда вече свободното българско общество, между тях е подчертано и

пълното равноправие на националните малцинства.

В края на доклада е отделено голямо внимание и на политическите възгледи на Васил Левски, някои от които несъмнено имат своето място и във вече освободена България.

Константин Косев

В доклада авторът, през широката и интересна ретроспекция на отношенията на Турция както с Русия, така и със западноевропейските държави – на първо място със считаните за велики сили – разкрива всички най-важни предпоставки, обусловили Руско-турската освободителна война от 1877/1878 г., нейната историческа необходимост и становището на западноевропейските велики сили във връзка с възстановяването на българската държава, осъществено с помощта на Русия. Отделно са разгледани двустранните руско-турски отношения, подчертава се, че вярата на българския народ в едно освобождение от страна на Русия е имала и своята реална политическа основа, тъй като освободителната мисия е съвпадала с целта на много руски царе да се осигури изход на южните морета.

Като друг полус са представени западните страни – Англия, Франция и Австрия –, чиито интереси са били противоположни на руските. Защото са диктували едно такова запазване на Османската империя, което от една страна е в състояние да съхрани и нататък собствените им пазари и влияние в този район на света, а от друга – именно по този начин ще сложи бариера пред стремежите на Русия за политическо и икономическо присъствие на Балканския полуостров. В сложния възел на тези международни отношения са показани и неблагоприятните последици от Парижката мирна конференция /1856/ за Русия.

Авторът сочи, че кулминиралата в Априлското въстание от 1876 г. националноосвободителна борба на българския народ също е довела до промяна в тактиката на руското царско правителство по отношение на балканските народи, направила е не само приемлива, но и необходима войната срещу Османската империя.

Така се стига до главния извод, че от гледна точка на българския народ Руско-турската война от 1877/1878 г. е справедлива и освободителна, тя е била още насочена към ликвидиране на феодализма в Южна Европа. Същевременно засиленото по този начин руско влияние на Балканския полуостров е било и основната причина за онОВА отношение на западноевропейските държави към България, което малко по-късно намира най-красноречивия си израз в несправедливите решения на Берлинския конгрес от 1878 година.

Стоян Радев

В доклада си авторът разглежда един досега твърде малко, даже почти неизследван и неразработван международен аспект на Руско-турската освободителна война от 1877/1878 г. и от състоялия се след нея Берлински конгрес /1878/ – какво е било отражението на тези събития сред унгарското обществено мнение, още повече – как то неведнаж сочи –, че позицията на последното в не малка степен се е различавала от официалната на Хабсбургската империя.

Като увод се анализира отношението на западно-европейските сили и отделно на Австро-Унгария към Османската империя, респективно становището им по така наречения източен или български въпрос, което те винаги са свързвали с едно евентуално засилване на руското влияние на Балканския полуостров. Авторът подчертава, че в крайна сметка Хабсбургите са били принудени да засвидетелствуват и по официален път добронамерената си неутралност в случай на руско-турски конфликт, считан все повече за неизбежен. Диференцирани и мотивирани са симпатиите на унгарския народ и обществено мнение към българския народ, техните конкретни изрази.

Стоян Радев подробно проследява отражението на Руско-турската освободителна война от 1877/1878 г. в унгарския печат, реакциите на унгарското общество, неприемливостта на Санстефанския договор и за самата Австро-Унгарска монархия, на първо място – естествено – за официалната ѝ външна политика. Сочи жалоните, които са ориентирали последната, спира се и на дейността на министъра на външните работи граф Дюла Андраши.

Обстойно са анализирани предпоставките за свикването на Берлинския конгрес през 1878 г., разгле-

дано е неговото протичане и последици, на първо място поставили бариера пред осъществяването на справедливото и пълно етническо единство на българския народ.

На базата на непубликувани досега документи Стоян Радев отделно осветява дейността на Бени Калаи като представител на монархията в Източна Румелия, изтъква нейните положителни страни и по този начин допринася за по-задълбоченото изясняване на третираните събития.

Веска Николова

Най-напред авторката се спира на най-съществениите последици от Берлинския конгрес /1878/, които се явяват първопричина за веднага започналите след него борби на българския народ за пълно национално освобождение и за реализиране на справедливо цялостно етническо единство. Жалонирани са международните аспекти на предизвикания от западноевропейските велики сили конфликт, насочени срещу стремежите на българския народ за обединение на разделената на три части негова страна.

Авторката сочи, че борбите срещу несправедливите каузи на Берлинския конгрес започват веднага след завършването му и се превръщат в масово народно движение. Проследява се развитието на последното, намерило конкретен израз най-вече в подготовката на обединението на Княжество България и Източна Румелия. Осветена е дейността на тайните революционни комитети и ръководителите им. Не са забравени и международните аспекти на самото съединение, най-вече реакциите от събитието в Берлин, Виена, Париж и Санктпетербург, някои от които в крайна сметка довеждат до Сръбско-българската война от 1885 г. В доклада е мотивирано защо именно тази война, а не дипломатическите преговори, е утвърдила съединението на Княжество България и Източна Румелия. Интерес представлява и анализа на проблемата доколко самата война е била изненада за великите сили, на характера на събитието.

Логичен е изводът на В.Николова, че съединението е едно от най-значителните събития в историята на България след освобождението ѝ, то е продължение на българската национална революция, същевременно и единствената успешна акция за осъществяването на националното единство.

Tartalomjegyzék

<u>Nino Nikolov</u> Előszó	3
<u>Нино Николов</u> Предисловие	5
<u>Vaszil Levszki születésének 150., s az 1877/78-as</u> <u>orosztörök háború kezdetének 100. évfordulója..</u>	7-86
<u>150 години от рождението на Васил Левски и</u> <u>110 години от започването на руско-турската</u> <u>война от 1877/78 година</u>	7-86
: <u>Gencsev Nikolaj,</u> Vaszil Levszki - Bulgária fia és a világ polgára	13
: <u>Dojnov Sztefan,</u> A forradalom nagy ideológusa, politi- kusa és szervezője.....	28
<u>Vita</u>	39
X : <u>Koszev Konsztantin,</u> A nagyhatalmak és a bolgár államiság helyreállítása 1878-ban.....	53
: <u>Radev Sztojan,</u> Az orosz-török háború /1877-1878/, a Berlini Kongresszus és Magyarország... <u>Vita</u>	60 82
<u>A Bolgár Fejedelemség és Kelet-Rumélia egyesülé-</u> <u>sének 100. évfordulója</u>	87-118
<u>100 години от съединението на Княжество</u> <u>България и Източна Румелия</u>	87-118
: <u>Nikolova Veszka,</u> A Bolgár Fejedelemség és Kelet-Rumélia egyesülése 1885-ben..... <u>Vita</u>	92 101

Rezümék - Резюме

Николай Генчев	II9
Стефан Дойнов	I2I
Константин Косев.....	I23
Стоян Радев	I25
Веска Николова	I27
Tartalomjegyzék	I29

B 127359